

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI**

**HAYATİZADE’NİN İLLET-İ MERAKİYYE VE SEVDA-YI MERAKİYYE
RİSALELERİNİN KLASİK TIPTAKİ AHLAT-I ERBAA DÜŞÜNCESİNE
GÖRE İNCELENMESİ VE TRANSKRİPSİYONLU METNİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF NUR ÖNDER

İSTANBUL, 2020

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ ANABİLİM DALI
BİLİM TARİHİ PROGRAMI**

**HAYATİZADE’NİN İLLET-İ MERAKİYYE VE SEVDA-YI MERAKİYYE
RİSALELERİNİN KLASİK TIPTAKİ AHLAT-I ERBAA DÜŞÜNCESİNE
GÖRE İNCELENMESİ VE TRANSKRİPSİYONLU METNİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ELİF NUR ÖNDER
180141008**

PROF. DR. MUSTAFA KAÇAR

İSTANBUL, 2020

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAYI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bilim Tarihi Anabilim Dalı'nda **180141008** numaralı Elif Nur Önder'in hazırladığı “Hayatizade'nin İlet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinin Klasik Tıptaki Ahlat-ı Erbaa Düşüncesine Göre İncelenmesi ve Transkripsiyonlu Metni” konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, 27/07/2020, Pazartesi günü saat 11.00'da çevrimiçi yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULüne OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI (*)	İMZA
Prof. Dr. Mustafa KAÇAR	KABUL	
Prof. Dr. Mükerrerem Bedizel Zülfikar AYDIN	KABUL	
Dr. Öğr. Üyesi Adem AKIN	KABUL	

BEYAN/ETİK BİLDİRİMİ

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif Nur Önder

İmza

**HAYATİZADE’NİN İLLET-İ MERAKİYYE VE SEVDA-YI
MERAİKİYYE RİSALELERİNİN KLASİK TIPTAKİ AHLAT-I ERBAA
DÜŞÜNCEİNE GÖRE İNCELENMESİ VE TRANSKRİPSİYONLU
METNİ**

Elif Nur Önder

ÖZET

Bir 17. yüzyıl hekimbaşısı olan Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi (ö. 1103/1692)’nin ünlü eseri **Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile**, her biri ayrı bir hastalığı konu edinen beş farklı risaleden meydana gelmektedir ve bu risalelerden ilk ikisini oluşturan **İllet-i Merakiyye** ve **Sevda-yı Merakiyye** bu çalışmanın konusudur. Mustafa Feyzi Efendi’nin, iki ayrı hastalık hakkında detaylı açıklamalar vermek ve bu hastalıkları birbirinden ayırt etmek üzere kaleme aldığı ifade ettiği söz konusu iki risale, daha önce birlikte yayımlanacak şekilde transkribe edilmemiş ve günümüz Türkçesine kazandırılmamış; özelde tıp tarihi, genelde ise bilim tarihi ve felsefesi açısından ele alınmamıştır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu eserleri literatüre kazandırmak ve bu eserleri klasik doğa felsefesi etrafında şekillenmiş, klasik tıp tarihinde merkezi bir yeri olan **ahlat-ı erbaa** teorisi bağlamında incelemektir.

Çalışmamız üç ana bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Hayatizade’nin biyografisi ile eserlerine yer verilmiş ve **İllet-i Merakiyye** ve **Sevda-yı Merakiyye** risalelerinin içerikleri ele alınmıştır. İkinci bölüm iki kısma ayrılır: İlk kısımda, Galenik tıp düşüncesi ve bu düşüncenin altında yatan felsefe genel hatlarıyla incelenmiş; sonrasında ise **ahlat-ı erbaa** kavramı açıklanmıştır. İkinci kısımda ise risalelerde yer alan hastalık teşhis, tedbir ve tedavi yöntemleri incelenmiş, risalelerde sıkça geçen bazı klasik tıp kavramları açıklanmış ve son olarak, ikinci risalenin konusunu oluşturan melankoli hastalığı klasik tıp literatüründen açıklamalarla ele alınmıştır. Üçüncü bölüm ise risalelerin transkripsiyonuna ve günümüz Türkçesine çevirisine ayrılmıştır.

Anahtar kelimeler; Hayatizade Büyük Mustafa Feyzi, **İllet-i Merakiyye**, **Sevda-yı Merakiyye**, **Ahlat-ı Erbaa**.

THE ANALYSIS OF HAYATIZADE'S BOOKS ON THE DISEASES OF İLLET-İ MERAKİYYE AND SEVDA-YI MERAKİYYE ACCORDING TO THE FOUR HUMORS THEORY OF CLASSICAL MEDICINE AND THEIR TRANSCRIBED TEXTS INTO LATIN

Elif Nur Önder

ABSTRACT

Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile, the famous work of Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi (d. 1103/1692), which is a 17th century chief physician, consists of five different books, each dealing with a different disease and the first two, **İllet-i Merakiyye** (hypochondria) and **Sevda-yı Merakiyye** (hypochondriacal melancholia), are the subject of this study. These books have not been latinized and translated into today's Turkish to be published together; moreover, they have not been addressed in terms of the history of medicine in particular, and the history and philosophy of science in general. The aim of this study is to bring these two works to the literature and to examine these works in the context of the **ahlat-ı erbaa** theory, which had been shaped around classical natural philosophy and had a central place in the classical medicine.

Our study is divided into three main chapters. In the first chapter, the biography of Hayatizade and his works are included and the contents of the books of the **İllet-i Merakiyye** and **Sevda-yı Merakiyye** are discussed. The second chapter is divided into two parts: In the first part, Galenic thought of medicine and the philosophy underlying this thought were tried to be discussed in general terms, and then the concept of **ahlat-ı erbaa** was explained. In the second part, the methods of diagnosis, precautions and treatments of diseases in the books are discussed; moreover some basic classical medicine concepts in the books, and the melancholy disease that constitutes the subject of the second book are investigated. The third chapter is devoted to the transcription of the books and their translation into contemporary Turkish.

Keywords; Hayatizade Büyük Mustafa Feyzi, **İllet-i Merakiyye**, **Sevda-yı Merakiyye**, Humoral Pathology.

ÖNSÖZ

Klasik tıp yazmaları hakkındaki araştırmalarımın başlarken, bu yazmaların içeriklerinin geniş ölçüde klasik düşünce sistemi tarafından şekillenmiş olduğunu fark ettim. Aristoteles ve İbn Sina gibi büyük düşünürlerin felsefelerine vakıf olmanın, antik Yunan, Helenistik veya klasik İslam tıp sistemlerinin anlaşılması noktasında önemli ölçüde etkili olduğunu kavradım. Daha sonra, bugün psikoloji alanına dahil edilen iki rahatsızlığın, **ahlat-ı erbaa** fizyolojisine dayalı sebep, belirti ve tedavilerinin açıklandığı iki metin olan, Hayatizade'nin **İllet-i Merakiyye** ve **Sevda-yı Merakiyye** risalelerini keşfettim. Hipokondri ve melankolik hipokondri gibi iki psikolojik rahatsızlığı klasik bir tıp hekiminin nasıl ele aldığını merak ederek söz konusu risaleleri okudum ve ilginç bulduğum bu metinleri transkribe edip sadeleştirerek günümüz Türkçesine kazandırmaya niyetlendim. Ancak yalnızca sadeleştirmek, benim ya da bir başka okuyucunun metinleri anlamlandırabilmesi için yeterli olmayacaktı. Bu yüzden, risalelerin içeriğini anlamlandırmaya yetecek derecede, klasik tıp disiplinin felsefi arka planına ve klasik doğa felsefesi etrafında şekillenen **ahlat-ı erbaa** fizyolojisine genel hatlarıyla, bir mukaddime niteliğinde değinmenin yararlı olacağını düşündüm. Metinlerdeki tedbir, teşhis ve tedavi hakkındaki hususları klasik tıp düşüncesi çerçevesinde açıklamaya çalıştım. Umarım ki açıklamalarım ve transkripsiyon ile sadeleştirme çalışmalarım, Hayatizade'nin çok kıymetli bu iki metnin literatüre kazandırılmasında faydalı olur.

Bu tezde emeği geçen kişi ve kuruluşlara teşekkürü borç bilirim. Öncelikle tez yazım sürecinde gösterdikleri yoğun ilgi için değerli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Kaçar ve değerli jüri hocam Prof. Dr. Mükerrerrem Bedizel Aydın'a, tezin konusunu belirlememde ve metni hazırlamamda son derece fayda sağlayan bilimsel altyapıyı kazandırdıkları için Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu ve Dr. Peter Jonathan Starr'a, eğitim hayatımda çok önemli bir yere sahip olan ve bu tezi ortaya çıkarabilecek akademik birikimi kazandıran değerli İstanbul Şehir Üniversitesi'ne ve her daim "vefa" borcu içinde olacağım Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV)'na, klasik eserlerin anahtarını sunmuş olan Eğitime Destek Programı (EDEP)'na, akademik donanıma sağladığı katkı dolayısıyla İlmî Etüdler Derneği (İLEM)'ne, bu süreçte sağladıkları maddi destek için Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı (İBTAV) ve Türkiye Bilimsel ve

Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) 2210-Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı'na teşekkür ediyorum. Ayrıca öğrenim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen amcam Baki Akyüz, ablam Nur Yiğit ve kardeşlerim Mustafa Mesih Akdin ile Bilge Sümeyye Akdin'e; her şey için, özellikle de bu aşamada bana karşı gösterdikleri büyük sabır ve anlayış için, gözümün nuru, biricik dostum, çok değerli yol arkadaşım Abdurrahim'e ve birbirinden müthiş iki büyük âlem olan oğullarım İbrahim Cahid ile Hüseyin Ağâh'a sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Elif Nur Önder

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
TRANKRİPSİYON ALFABESİ.....	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	2
1. HAYATİZADE MUSTAFA FEYZİ VE ‘İLLET-İ MERAKİYYE İLE SEVDA-YI MERAKİYYE RİSALELERİ.....	2
1.1. HAYATİZADE MUSTAFA FEYZİ: HAYATI VE ESERLERİ	2
1.2. ‘İLLET-İ MERAKİYYE VE SEVDA-YI MERAKİYYE RİSALELERİ	4
1.2.1. Risalelerin İçerikleri	6
İKİNCİ BÖLÜM	10
2. ‘İLLET-İ MERAKİYYE İLE SEVDA-YI MERAKİYYE RİSALELERİNİN AHLAT- I ERBAA DÜŞÜNCESİNE GÖRE İNCELENMESİ	10
2.1. GALENİK TIP VE AHLAT-I ERBAA DÜŞÜNCESİ.....	11
2.1.1. Klasik Tıp Düşüncesinin Felsefi Arka Planı	11
2.1.2. Galenik Tıpta Sağlık ve Hastalık Kavramları.....	15
2.1.3. Ahlat-ı Erbaa Teorisi	16
2.2. AHLAT-I ERBAA DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA ‘İLLET-İ MERAKİYYE VE SEVDA-YI MERAKİYYE RİSALELERİ	21
2.2.1. ‘İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Hastalığa Karşı Tebdir.....	22
2.2.2. ‘İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Hastalık Teşhisi ..	23
2.2.3. ‘İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Tedavi.....	25
2.2.3.1. Diyet ve Boşaltıcı Teknikler.....	26
2.2.3.2. İlaçlar.....	27
2.2.4. ‘İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Yer Alan Ruh-i Nefsani ve Ruh-i Hayvani Kavramları	28
2.2.5. Sevda-yı Merakiyye Risalesinden Hareketle Klasik Tıpta Melankoli Hastalığı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme	30

2.2.5.1. Melankolinin Doğası ve Ortaya Çıkışı.....	30
2.2.5.2. Melankolinin Çeşitleri.....	34
2.2.5.3. Melankolinin Semptomları ve Tedavisi	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	37
3. METNİN TRANSKRİPSİYONU VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIMI.....	37
3.1. METNİN TRANSKRİPSİYONU	37
3.2. GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIMI	72
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	111
EKLER.....	115
EK A AĞIRLIK ÖLÇÜM BİRİMİ KARŞILAŞTIRMA TABLOSU.....	116
EK B SÖZLÜK.....	117
EK C RİSALELERİN İKİ AYRI NÜSHASININ İLK SAYFALARINDAN ÖRNEKLER	135
ÖZGEÇMİŞ.....	138

TRANKRİPSİYON ALFABESİ

ا	a, e, ā	س	s
آ	a, ā	ش	ş
او	o, ö, u, ü	ص	ş
ای	ı, i	ض	z, ɖ
ب	b, p	ط	ɟ
پ	p	ظ	ʒ
ت	t	ع	ʻ
ث	ṯ	غ	g
ج	c	ف	f
چ	ç	ق	k
ح	ḥ	ك	k, g, ñ
خ	ḫ	ل	l
د	d	م	m
ذ	z	ن	n
ر	r	ه	h, a, e
ز	z	و	o, ö, u, ū, ü, v
ژ	j	ی	ı, i, ī, y

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2. 1. Ahlat-1 Erbaa Teorisi.	18
---	----

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
Anat.	Anatomi
Ar.	Arapça
b.	Basım/Baskı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
Far.	Farsça
karş.	Karşılaştırmız
kim.	Kimya
Lat.	Latince
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
ö.	Ölümü
psik.	Psikoloji
s.	Sayfa/sayfalar
sy.	Sayı
t.y.	Basım tarihi yok
Tür.	Türkçe
v.	Varak
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
vb.	Ve benzeri
Yun.	Yunanca
y.y.	Basım yeri yok
yy	Yüzyıl
(...)	Okunamayan sözcük veya sözcük grubu
(?)	Okunuşundan emin olunmayan sözcük veya sözcük grubu

GİRİŞ

On yedinci yüzyılda hekimbaşı Hayatizade Büyük Mustafa Feyzi Efendi tarafından Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan **Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile** başlıklı eseri Türkçeye “Tedavisi Zor Hastalıklar için Şifalı Risaleler” şeklinde tercüme etmek mümkündür. Bu eser beş risaleden oluşur; bu nedenle **Hamse-i Hayatizade** olarak da bilinmektedir. Günümüz Türkçesinde hipokondri hastalığı anlamına gelen **illet-i merakıyye** ve hipokondrik melankoli anlamına gelen **sevda-yı merakıyye** hastalıklarının ele alındığı ilk iki risale birbirleriyle ilişkilidir. Hekimbaşının bu risaleleri kaleme almasındaki amaç, sıkça birbiriyle karıştırılan bu iki hastalığı birbirinden ayırt edip açıklamaktır. Risalelerin içeriği, hastalıkların doğası hakkında ve hastalıklara karşı uygulanacak tedbir ve tedaviler hususunda yapılan açıklamalardan ibarettir. Bu tedbir ve tedavilerin temelinde yatan, derin bir felsefi arka plana sahip olan **ahlat-ı erbaa** (humoral patoloji), klasik tıp düşüncesini anlamak açısından önemli bir kavramdır. Bu çalışmada risaleler içerikleri itibarıyla ve söz konusu kavram bağlamında incelenmeye çalışılacaktır.

Çalışma üç ana bölümden oluşur. İlk bölümde Hayatizade'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. **İllet-i Merakıyye** ve **Sevda-yı Merakıyye** risalelerinin içerikleri yine bu bölümde ele alınacaktır. İkinci bölümün ilk kısmında, risalelerin teorik temelini oluşturan **ahlat-ı erbaa** kavramı; bu kavramın gereğince anlaşılabilmesi için ise Galenik tıp düşüncesi ve bu düşüncenin felsefi arka planı genel hatlarıyla incelenecektir. İkinci kısımda, risalelerde geçen hastalık teşhis, tedbir ve tedavi yöntemleri, risalelerde sıkça kullanılan bazı klasik tıp kavramlarının ne anlama geldiği ele alınacak ve son olarak, ikinci risalenin konusunu oluşturan melankoli hastalığı hakkında klasik tıp literatüründe yer alan bazı açıklamalara yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise risaleler transkribe edilecek ve günümüz Türkçesine uygun olarak sadeleştirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HAYATİZADE MUSTAFA FEYZİ VE ‘İLLET-İ MERAKİYYE İLE SEVDA’-YI MERAKİYYE RİSALELERİ

Müellifin hayatına ve kaleme aldığı diğer eserlerine ilişkin bilginin, incelenmekte olan eserin bağlam ve içeriğinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı açıktır. Bu sebeple çalışmanın ilk bölümü Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi'nin kısa bir biyografisini içermektedir. Bölümün devamında ise söz konusu müellifin bu incelemeye konu edilen **Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile** eserinin ilk iki bölümünün, yani **‘İllet-i Merakiyye ve Sevda’-yı Merakiyye** risalelerinin içerikleri özet bir şekilde sunulacaktır.

1.1. HAYATİZADE MUSTAFA FEYZİ: HAYATI VE ESERLERİ

Bir Osmanlı tıp alimi ve Sultan IV. Mehmed dönemi (1648–1687) saray hekimbaşısı olan Büyük¹ Mustafa Feyzi Efendi (ö. 1103/1692) aslen bir Yahudi dönmesi olup Müslüman olmadan önceki ismi Moche Ben Raphael Abravanel²dir.³ Hayatizade Mustafa Feyzi Osmanlı tıp tarihinde bu isimle anılan hekimler sülalesinin ilk üyesidir.⁴ Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa'dan nakledildiğine göre Mustafa Feyzi Efendi babası Hayati'den ve diğer Yahudi hekimlerinden tıp ilmini öğrenmiş, döneminin diğer hekimleri gibi şifahane ve medreselerde eğitim görmediği halde hekimlikte zamanının pek çok tıp alimini gölgesinde bırakmıştır. Bu sebeple de IV. Mehmed döneminin ilk yıllarında Turhan Valide Sultan'ın ilgi ve takdirini kazanmıştır.⁵

Mustafa Feyzi Efendi, hekimliği beraberinde bir müddet medrese hocalığı ve Yenişehir kadılığı görevlerinde bulunmuştur.⁶ Fakat hekimlikteki ünü her zaman önde olmuştur; öyle ki

---

¹ Dede ve torun olmak üzere iki Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi vardır ve ikisi de hekimbaşılık vazifesi yapmıştır. Bu yüzden dede ile torunun eserleri zaman zaman birbirine karıştırılmıştır. Bu sebeple incelediğimiz eserin müellifi olan dede Hayatizade'nin Büyük Mustafa Feyzi olarak belirtilmesi faydalı görülmüştür. Torun Hayatizade hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Haydar Bayat, “Tıp Tarihimizde Hekimbaşı Hayatizadeler”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, sy. 6, İstanbul, 1996, s.111.

² “Raphael'in oğlu Moşe” Bkz. A. Ağırakça, “Osmanlı Döneminde Yazılan Tıp Eserleri ve Dayandıkları Kaynaklar”, **Journal of Islamic Research**, Haziran 2013, s.53.

³ N. Yıldırım, “Hayâtîzâde Mustafa Feyzî”, **DİA**, C.XVII, 1998, s.16.

⁴ N. Yıldırım, **a.g.e.**, s.16.

⁵ **a.e.**, s.16.

⁶ A. Ağırakça, **a.g.e.**, s.53.

zaman içerisinde “**Bokrat-ı zaman, Calinus-ı devran, hükema-yı Eflatun-ı sani**”⁷ gibi unvanlarla anılmıştır. Ayrıca Şaban Şifai gibi bazı saygıdeğer Osmanlı hekimlerini kendisinin yetiştirdiği bilinmektedir.⁸ Yaşamının sonraki döneminde Hayatizade saray hekimlerinden biri olup dönemin hekimbaşısı Salih bin Nasrullah'ın ölümünün ardından 1669 senesinde hekimbaşılık vazifesine getirilmiştir. Dahası kendisine Kudüs-i şerif kadılığı unvanı verilmiştir.⁹ IV. Mehmed'in görevden alınmasıyla yerine geçen Sultan II. Süleyman'ın döneminde de vazifesine devam etmiştir. Sultan II. Süleyman'ın 1691 'deki ölümünün, uyguladığı yanlış tedaviden kaynaklandığı gerekçesiyle Mustafa Feyzi Efendi hekimbaşılık vazifesinden alınıp Yedikule zindanına hapsedilmiş, 1692'de orada vefat etmiştir.¹⁰ Hayatı ile ilgili bilinen dikkat çekici bir ayrıntı olarak, hekimlik görevini sürdürürken 1666 senesinde Sabatayizm'in kurucusu Sabatay Sevi'nin devlet erkanı tarafından sorgulanması esnasında konuşmalarını Türkçeye tercüme ettiği bilinmektedir.¹¹

Eserlerinin başında gelen **Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile** nam-ı diğer **Hamse-i Hayati**¹², beş farklı hastalığın doğası, belirtileri ve tedavileri hakkında çeşitli Batılı hekimlerin Latince kitaplarından faydalanılarak kaleme alınmıştır.¹³ **Tuhfetü'l-mulük Tercümeti Rucu 'u's-şuyuh ile sibah fi'l-kuvveti 'ala'l-bah li't-tifaşi** adlı bir tercüme ile **Hulasatu't-tıbb, Risale fi taktiri'l-miyah** eserlerinin de Hayatizade'ye ait olduğu bilinmektedir.¹⁴ Kendisine atfedilen diğer eserler ise yirmi bölümden oluşan **Beyanü'd-dai'l-Efrenği**; sekiz bölümden oluşan **Vech-i Tesmiye Merezü'l-Betakiye**; on bölümden meydana gelen **Vech-i Tesmiyetü'l-Huma-yı Barid** 'dir.¹⁵ Hayatizade'nin eserlerinden bazısı, zaman

---

⁷ N. Yıldırım, **a.g.e.**, s.16.

⁸ E. Karacaoğlu, “Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi'nin Risale-i Sevda-i Merakiyye'si”, **Türk Tıp Etiği Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Araştırmaları Yıllığı**, C.VII, VIII, IX, 2014-2016, İstanbul, s.557.

⁹ N. Yıldırım, **a.g.e.**, s.16.

¹⁰ A. Ağırakça, **a.g.e.**, s.53.

¹¹ “Sabetay Sevi, 16 Eylül 1666'da devlet ileri gelenlerinin önünde sorguya alındı. Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Girit'in fethi ile meşgul olduğundan Sabetay, sadaret kaymakamı, yani başbakan vekili Merzifonlu Mustafa Paşa'nın karşısına çıkarıldı. Mecliste ayrıca, Şeyhülislam Minkarizâde Yahya Efendi ve padişahın imamı Vanî Efendi de vardı. Türkçe'yi iyi bilmeyen mesihin tercümanlığını Yahudi iken Müslüman olan Hekim Hayatizâde Mustafa Feyzi yapıyordu. IV. Mehmed de olup bitenleri bir pencere arkasından gizlice takip ediyordu.” Bkz. E. Afyoncu, **Osmanlı'nın Hayaleti**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 53.

¹² A. Adivar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1982, s.132.

¹³ “Türkçe'ye yeteri kadar vakıf olmadığından koruyucusu olduğu Ayaşlı Şaban Şifai'nin yardımlarıyla kaleme almıştır.” Bkz. A. Ağırakça, **a.g.e.**, s.53.

¹⁴ Ağırakça, **a.g.e.**, s.53.

¹⁵ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, haz.: İsmail Özen, C.III, İstanbul, Meral Yayınevi, 1975, s.207.

zaman öğrencisi Ebu'l-Feyz Mustafa'nın eserleriyle karıştırılır.¹⁶ Özellikle **Risale-i Feyziyye** adlı eser sıkça Hayatizade'ye isnat edildiği halde eserin gerçek müellifi Ebu'l-Feyz'dir.¹⁷

1.2. 'İLLET-İ MERAKİYYE VE SEVDA'-YI MERAKİYYE RİSALELERİ

Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile eserinin çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası mevcuttur. Bu yazmalardan bazıları kitabın aslen ihtiva ettiği beş risaleyi birden içerirken, bazıları risalelerin bir ya da birkaçından oluşmaktadır. Bu nüshalardan tespit edilenler şunlardır¹⁸:

- Ali Emiri Efendi, 103, 37 varak, talik.
- Ali Emiri Efendi, 108, 37 varak, talik.
- Ali Emiri Efendi, 272, 94 varak, talik.
- Ali Emiri Efendi, 273, 150 varak, talik.
- Ali Emiri Efendi, 275, 100 varak, talik.
- Ali Emiri Efendi, 277, 54 varak, nesih.
- Ali Emiri Efendi, 342, 135 varak, nesih.
- Almanya Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, Ms.or.oct.2340, 32 varak, talik.
- Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 2519, 25 varak, nesih.
- Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 2522, 26 varak, nesih.
- Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2/2543, 159b-129a arası varaklar, nesih.
- Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, 2896/1-5, 165 varak, talik.
- Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 2917, müstensihisi Mehmet Said b. Fehmi, 80 varak, talik.
- Hidiv Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 9040/1, sayfa sayısı belirtilmemiş, nesih.
- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 1730, müstensihisi Mehmet b. Ahmet b. Mehmet b. Osman, istinsah tarihi 1179 (1766), 123 varak, nesih.

¹⁶ E. İhsanoğlu v.d., **Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, C.I, İstanbul, 2008, s.311.

¹⁷ B. Z. Aydın, "Ebulfez Mustafa Efendi ve Ünlü Eseri Risale-i Feyziyye'ye Ait Yeni Bilgiler", **İlmi Araştırmalar**, sy.6, İstanbul, 1998, s.331.

¹⁸ Nüshalarla ilgili bilgiler www.yazmalar.gov.tr sitesinden alınmıştır.

- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 7051, müstensihî Mehmet Emin, istinsah tarihi 1224 (1809), 121 varak, talik.
- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 7102, 50 varak, talik.
- İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, 7130, 129 varak, talik.
- Kastamonu Halk Kütüphanesi, 1670, 143 varak, talik.
- Madrid Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 12211/2, 98b-124b.
- Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, Tıbbî Türkî Talat 106, 85 varak.
- Mısır Milli Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Bölümü, Mecâmi Türkî Talat 62, müstensihî Mehmed Emin, istinsah tarihi 1208 (1793), 24-90 arası varaklar, talik.
- Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Bölümü, 565, 200 varak, nesih.
- Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Bölümü, 573, müstensihî Mehmet b. Himmet, 95 varak, nesih.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3473/2, 569a-668a, nesih.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3512, 105 varak, talik.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3514/1, 1-25 yapraklar, talik.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3541/2, 40-66 varaklar, nesih.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3596, 46 varak, nesih.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3682, istinsah tarihi 1135 (1723), 326 varak, talik.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi Bölümü 5-1/1472, 1-36. yapraklar, talik.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 2473, 60 varak, nesih.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 2476, 117 varak, talik.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, 1025, 152 varak, nesih.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, 1041, istinsah tarihi 1183 (1770), 179- 300 sayfalar arası, nesih.
- Tavşanlı Kütüphanesi, Zeytinoğlu Bölümü, 411, 58 varak, nesih.
- Topkapı Sarayı Müzesi, 3. Ahmet Kütüphanesi, 2126, 159 varak, talik.
- Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Hazine Bölümü, 550, 148 varak, nesih.

- Topkapı Sarayı Türkçe Yazmaları, Revan Köşkü Bölümü, 1680, 257 varak, talik.
- Yusuf Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, 480, 110 varak, talik.

Bu tezde 37 Hk 1670 demirbaş numarasında kayıtlı Kastamonu nüshası esas alınmıştır. 143 varaktan oluşan talik hatlı bir nüshadır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Eserin müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca zaman zaman 1025 demirbaş numaralı Hamidiye nüshasından da yararlanılmıştır. Bu ise nesih hattıyla yazılmış 152 varaktan oluşan bir nüshadır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Bu nüshanın da müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Çalışmamızda bu iki nüshanın tercih edilmesinin sebebi, ikisinin de başı ve sonu belli, eksiksiz nüshalar olmasıdır.

1.2.1. Risalelerin İçerikleri

Mustafa Feyzi Efendi **Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile** adlı eserinin ihtiva ettiği ilk risale olan **İllet-i Merakiyye**'nin giriş bölümünde eseri kaleme almasına vesile olan sebepleri izah eder. Buna göre, halk arasında yaygın olan **illet-i merakiyye** (hipokondri) ve **sevda-yı merakiyye** (hipokondrik melankoli) hastalıkları Arap ve İranlı hekimler tarafından hakkıyla birbirinden ayırt edilmemiş; dahası bu hekimler hastalıkların semptom ve tedavileri konusunda bir uzlaşmaya varamamışlardır. Hayatizade bu sebeple, kütüphanesinde bulunan eski tıp alimlerine ait kitap ve risaleler ile çağdaşı önde gelen Latin hekimlerinin metinlerinden yararlanarak bir eser meydana getirdiğini ifade eder. Dahası eserinde, bu hastalıklara yakalanmış hastalarla ilgili kendisinin edindiği tecrübeleri de aktaracağını belirtir. Üçüncü risaleye konu olan **Humma-yı Vebaiyye** hastalığının Arap ve İranlı hekimlerin kitaplarında yüzeysel olarak ele alındığını, bu hastalığa karşı alınacak önlemler hakkında kayda değer bir malumat bulunmadığını; dördüncü ve beşinci risalelere konu olan **Plika** ve **Maraz-ı Efrenc** isimli yeni ortaya çıkmış iki hastalığın ise sebepleri, belirtileri ve tedavileri konusunda ayrıntılı bilgi bulunmadığını belirtir ve tüm bu hastalıkların bu nedenlerden ötürü konu edinildiğini ifade eder. Sultan IV. Mehmed Hayatizade'den eseri kamuya daha faydalı olabilmesi için Türkçe olarak kaleme almasını ister. Türkçeye o derece vakıf olmayan Mustafa Feyzi, Ayaşlı Şaban Şifai'nin yardımıyla eseri tamamlar ve padişaha sunar.¹⁹

---

¹⁹ A. Ağrakça, **a.g.e.**, s.53.

İllet-i Merakiyye dokuz bölüm ve bir **takdimetü'l-ma'rife**²⁰den oluşmaktadır. Birinci bölümde Hayatizade bu hastalığın neden **merakiyye** olarak isimlendirildiğini anatomik izahatla açıklar. İkinci bölümde ise **merak** maddesinin ve **illet-i merakiyye** hastalığının nasıl ortaya çıktığını anlatır. Eski çağlarda yaşamış Arap ve Yunan hekimlerinin **illet-i merakiyye** hastalığını **sevda-yı merakiyyeden** ayırt edemediklerini; çağdaş Latin hekimlerinin ise **illet-i merakiyye** hastalığında **sevda-yı merakiyye** hastalığında bulunan belirtilerin gözlemlendiğini fark ettiklerini belirtir. Ayrıca bu hekimlere göre **illet-i merakiyye** zaman geçtikçe **sevda-yı merakiyye** hastalığına evrilen bir sürece girebilmektedir. Sonrasında ise bu hastalıkların insan bünyesinin, gıdaların sindirilmesi sonrası ortaya çıkan atık maddelerden sindirim veya bağışıklık sistemindeki bir arıza sebebiyle kurtulamamasından dolayı ortaya çıktığını belirtir.

Fernelyus²¹'un '**İlel-i a'râz** isimli kitabında, sindirim ve bağışıklık sistemindeki bir sorundan sekiz çeşit hastalık ortaya çıkabileceği, bunlardan ikisinin de **illet-i merakiyye** ve **sevda-yı merakiyye** hastalıkları olduğunun açıklandığı aktarılır. Devamında ise **Senertos**²² ve **Calinos**²³'un eserlerinden konu ile ilgili bilgiler verilir. Daha sonra **Diyoryos** isimli hekimden bu hastalığa yalnız sevda hıltı²⁴'nın fazlalığının değil, bozuk hıltların bedende toplanmasının da sebep olabileceği aktarılır. Bu illete sebebiyet veren bozuk hıltların hangi organlarda toplanmış olabileceği sıralanır. Bu hıltların mezenteryal lenflerin²⁵ damarlarını tıkamasının **illet-i merakiyye** hastalığına yol açabileceği belirtilir. Bu bozuk hıltların vücutta ortaya çıkarabileceği hastalık bulguları sıralanır.

---

²⁰ **Takdimetü'l-ma'rife** terkininin anlamı, Hayatizade'nin **Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile** eserinin beşinci ve son risalesi olan **Risale-i Humma-yı Redie**'de geçen ifadelerden anlaşılmalıdır: "Ammā İbokrāt Teḳaddümetü'l-mua'refe kitâbında ihtilâf-ı elvân emrâz-ı ḥâddede 'alâmet-i rediedür, didi." A. İ. Karnak, **a.g.e.**, s.37; "Zîrâ İbokrāt Teḳaddümetü'l-mua'refe kitâbında yazdı ki, lisân titremek noḳşân-ı 'aḳla delâlet ider." **a.e.**, s.39. Karnak, söz konusu terkin terkin **tekaddümetü'l-mua'refe** şeklinde transkribe etmiş olsa da bunun aslında Antik Yunanca **πρόγνωση (prognosis)** kelimesinin bir çevirisi olan **takdimetü'l-ma'rife** olduğunu bilmekteyiz. Bu aynı zamanda, Hipokrat'ın İngilizceye "**the Book of Prognostics**" şeklinde çevirilen eserinin Arapçasıdır. Hayatizade'nin risalelerinde yer alan **Takdimetü'l-ma'rife** başlıklı bölümlerde, ele alınan hastalığın gidişatı ve semptomları hakkında, Hipokrat'ın söz konusu eserinden çıkarılan hükümlerin sıralandığı düşünülmektedir: "Ve bu ḥummâ da ṭabî'atun aḥvâli ve ḥummânun 'alâmetleri ve Teḳaddümetü'l-mua'refeden istidlâl olunıcaḳ aḥkâmı maẓbûṭ degildir." **a.e.**, s.26.

²¹ Jean Fernel, 1497-1558 yılları arasında yaşamış Fransız hekim.

²² Daniel Sennert, 1572- 1637 yılları arasında yaşamış, özellikle kimya ve simya alanında ün yapmış Alman hekim. Bkz. A. İ. Karnak, "Hayâtîzâde Mustafa Feyzi'nin Risâle-İ Hummâ-yı Redie Adlı Risâlesi (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.200.

²³ M.S.130-203 yılları arasında yaşamış, on yedinci yüzyıla kadar Avrupa'da otorite olarak kabul edilmiş Antik Yunanlı hekim. Bkz. L. Öztürk, **İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, s.55.

²⁴ Galenik tıp anlayışına göre insan bedeni kan, balgam, sarı safra ve sevda da denilen kara safra olmak üzere dört hılttan meydana gelmiştir. Bu konu bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenecektir.

²⁵ **Uruk-ı masarika**.

Hayatizade risalenin üçüncü bölümünde, **illet-i merakiyye** hastalığından etkilenen organları sayar. Etkilenen her bir organın kişi üzerinde ne şekilde belirtiler gösterebileceğini açıklar. Dördüncü bölümde, **illet-i merakiyye** hastalığının yedi ayrı sebebinden söz eder.²⁶ Beşinci bölümde ise **illet-i merakiyye** hastalığının semptomlarından bahseder. Bu semptomlar yirmi bir tanedir ve her birini ele alırken neden ortaya çıktıklarını da açıklar. Ayrıca bu bölümde böbreklerden gelen tortuyla **illet-i merakiyye** hastalığı sebebiyle oluşan tortu arasındaki farka değinir. Son olarak ise tüm bu semptomların bir hastada toplanmış olması gerekmediğini, hastanın bünyesinde bazısının gözlemlenmesinin hastalığın teşhisinde yeterli olacağını, semptomların belirginliğinin hastanın bünyesine göre değişebileceğini belirtir.

Altıncı bölümden önce **takdimetü'l-ma'rife** isimli kısma yer verilir. Burada Hayatizade, Hipokrat'ın eserinden yola çıkarak **illet-i merakiyye** hastalığının kronik hastalıklardan olduğunu belirtir. Bazı çağdaş Batılı hekimler de hastalığı **azabi** olarak isimlendirmektedir. Bunun sebebi hekimbaşının açıkladığı üzere bazı durumlarda hastalığın tedavisinin çok zor olmasıdır. Bölümün devamında hastalığın tedavisinin hangi durumlarda zor, hangi durumlarda kolay olabileceğini açıklar. Altıncı bölümde **illet-i merakiyye** hastalığını önlemenin yolu ve hastalığın tedavisi üzerine kısaca bilgi verir. Öncelikle hastalığın iki sebeple ortaya çıktığını; bunlardan ilkinin sindirim organlarında bozuk ve ağır hıltların toplanması, ikincisinin ise yine bu organlarda kötü mizaç²⁷ ve tıkanıklıklar meydana gelmesi olduğunu belirtir. Bundan dolayı bu hastalığı tedavi etmek isteyen hekimin dört kanun²⁸ bilmesi gerektiğini söyler ve bu kanunları sıralar.

Yedinci bölümde **illet-i merakiyye** hastalığının tedavisi için ayrıntılı reçeteler verir²⁹ ve bu reçetelerdeki tedavi ve ilaçların kullanım şekillerini açıklar. Bu reçeteleri kendi tecrübelerinin yanı sıra **Diyoryo, Canfort, Koska, Zakutu,**³⁰ **Merkadu**³¹ gibi Latin hekimlerinin kitaplarından istifade ederek oluşturmuştur. Bu reçetelerin içeriği hastanın hamile olup olmadığına, içki tüketip tüketmediğine, yaşlı veya genç oluşuna göre çeşitlenir. Sekizinci bölümde ise **illet-i merakiyye** hastalığının semptomlarını hafifletmeye yarayan tedaviler sunar. Hekimbaşıya göre bu semptomlar hafifletilmezse hastanın bünyesi zayıflayacağı için tedavi

²⁶ Bu sebepler klasik tıp anlayışını yansıtmaları bakımından ikinci bölümde ele alınacaktır.

²⁷ Hıltların karışımı.

²⁸ Buradaki "kanun" tedavi yöntemi olarak anlaşılabilir.

²⁹ "Osmanlı tıp yazmalarında sebep kısmı nisbeten kısa tutulurken, tedavi kısmına ise çok uzun yer verilir. Hastalığın tipik belirtilerinin yanı sıra nakledilen ilginç vakalar konuyu zenginleştirir." Bkz. N. Sarı, "Cerrahiyetü'l-Haniye'de Dağlama Yoluyla 'Mal-i Hülya' Tedavisi ve Akupunktur Yöntemiyle Karşılaştırılması", **Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy.2, İstanbul, 1988, s.86.

³⁰ Zacutus Lusitanus, 1575-1642 yılları arasında yaşamış Portekizli bir hekim. Bkz. A. İ. Karnak, **a.g.e.**, s.232.

³¹ Ignacio de Mercado, 17. yüzyılda yaşamış bitki bilimci ve hekim. Bkz. **a.e.**, s.158.

zorlaşır. Daha sonra beş adet semptom sıralar ve her birinin hafifletilmesi için reçeteler sunar. Dokuzuncu ve son bölümde, hastalığa karşı önlem için dikkat edilmesi gereken **esbab-ı sitte-i zaruriyye**³²yi sayar. Bunlar, hava, yiyecek/içecek, uyku, hareket/hareketsizlik gibi konularda alınan önlemlerdir.

İkinci risale olan **Sevda-yı Merakiyye** risalesi yedi bölüm ve bir **takdimetü'l-ma'rife**'den oluşur. Hayatizade bu risalenin girişinde **illet-i merakiyye** hastalığı ile **sevda-yı merakiyye** hastalığı arasındaki farkın ne olduğunu hastalıkların belirtileri açısından inceler. Birinci bölümde **sevda-yı merakiyye** hastalığından etkilenen altı organı sıralar. İkinci bölümde ise **sevda-yı merakiyye** hastalığının etkisinin bu organlar üzerinde ne suretle ortaya çıktığını açıklar. Hastalığın ilk ortaya çıktığı bölge konusunda metnin birçok yerinde görülebileceği gibi Hayatizade, eski çağlarda yaşamış hekimlerin (**mütekaddimun**) ve çağdaş hekimlerin (**müte'ahhirun**) görüşlerini bir ayrıma tabi tutar; iki grubun görüşlerine de yer verir.

Hayatizade üçüncü bölümde hekimlerin yakıcı hıtların doğası hakkındaki görüşlerini bildirir. **Plattor**³³ ve **Senertos**'un bu konudaki fikir ayrılığına değinir. Burada bir **tenbih**³⁴ parantezi açar ve **sevda-yı merakiyye**ye yatkın olan kişilerin özelliklerini sıralar. Dördüncü bölümde ise **sevda-yı merakiyye** hastalığını tetikleyen yedi etkenden bahseder. Beşinci bölümde hastalığın on altı belirtisine değinir. **Sevda-yı merakiyye** teşhisi konulması için saydığı belirtilerden hepsinin bir hastada görülmesinin gerekli olmadığını, birkaçının görülmesinin yeterli olacağını açıklar.

Takdimetü'l-ma'rife bölümünde, hastalığın iki asıl sebebi olduğunu, bunlardan ilkinin karın bölgesindeki organlarda çeşitli kötü mizaçların ortaya çıkması; ikincisinin ise kötü mizaç sebebiyle bu organlarda yakıcı, ağır ve kuru hıtların toplanması olduğunu ifade eder. Altıncı bölümde **sevda-yı merakiyye** hastalığının kısaca tedavisi hakkında bilgi verir. Son olarak, hastalığa karşı önlem için gereken dört şartı sıralar.

Risalenin yedinci ve son bölümünde ise hastalığın tedavisi için ayrıntılı reçeteler verir. Bu hastalığın tedavisi için öncelikle yapılması gerekenin bünyenin kabızlığını yumuşaklıkla gidermek olduğunu belirtir. Reçeteleri yazarken hekim **Antona**³⁵, **Senertos**, **Plattor** gibi hekimlerden ve kendi tecrübelerinden yararlanır.

³² Sağlığı koruması için gerekli altı dış şart. Bkz. M. B. Aydın, "Osmanlı Tıp Metinlerinde (15-17. Yüzyıl) Hava - Sağlık İlişkisi", **Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi**, C. IV, sy. 7, 2018, s.40.

³³ Felix Platter, 1536-1614 yılları arasında yaşamış İsviçreli hekim. Bkz. N. Yıldırım, **a.g.e.**, s.17.

³⁴ Klasik metinlerde müellifin uyarı ya da tavsiyede bulunmak istediği noktalarda kullandığı ifade.

³⁵ Antonio Benivieni, 1443-1502 yılları arasında yaşamış İtalyan hekim. Bkz. N. Yıldırım, **a.g.e.**, s.17.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ‘İLLET-İ MERAKİYYE İLE SEVDA’-YI MERAKİYYE RİSALELERİNİN AHLAT-I ERBAA DÜŞÜNCESİNE GÖRE İNCELENMESİ

Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile on yedinci yüzyılda kaleme alınmış bir tıp metnidir. Bu yüzyıl, Batılı modern tıp anlayışının Osmanlı coğrafyasına nüfuz etmeye başladığı bir zaman dilimidir.³⁶ Özellikle hekimbaşı **Emir Çelebi**³⁷ (ö.1638) döneminden sonra İslam tıbbında Avrupa hekimliğinin etkileri belirgin bir şekilde kendini hissettirmiş olduğu³⁸ ve hekimbaşılık makamında selefi olan **Salih bin Nasrullah b. Sellum** (ö.1669) “Avrupa’daki tıbbi gelişmelere ayak uydurarak **Paraselsus**³⁹ (ö.1541)’tan esinlenmiş ve Humoral Patolojiyi reddetmiş”⁴⁰ bir hekim olduğu halde Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi, klasik, diğer bir deyişle Galenik tıp düşüncesinin ilkeleriyle yapılan tedbir, teşhis ve tedavi yöntemlerini uygulamış; tabiat, hastalık, sağlık gibi kavramları Galenik tıp anlayışı çerçevesinde değerlendirmeye devam etmiştir. Bu nedenle, Hayatizade’nin metnini anlayabilmek için bu ilkelerin içeriklerini ve bu kavramların Galenik tıp sisteminde neye karşılık geldiğini bilmek gerekmektedir. Klasik İslam tıbbının bel kemiğini oluşturan Galenik tıp sistemini anlamak ise antik Yunan doğa felsefesi ve kozmolojisi hakkında belli oranda bilgi sahibi olmaktan geçmektedir.⁴¹ Galenik tıp sisteminin merkezinde yer alan **ahlat-ı erbaa** düşüncesi ve bu düşünce etrafında şekillenen

³⁶ “Bu yüzyılda ülkemizde gittikçe çoğalan hekimlerle, Batı farmakopelerinin (modern ilaçlara benzer bileşik ilaçlar) bazı formülleri hekimler arasında yayıldığı gibi, bazı droglar da bu yüzyılda Türkiye coğrafyasında tanınmıştır. Latince bilen bazı hekimlerimiz batı tıbbından yaptıkları çevirilerle ilaç bakımından olan bu tıbbi yakınlaşmayı, eser bakımından da güçlendirmişlerdi. Ancak batıdan dilimize kazandırılan bu eserlerde daha ziyade farmakodinami veya iatroşimiye önem vermişlerdi” Bkz. S. Bozkurt, “IV. Murat’ın Saray Hekimi Emir Çelebi’nin En-Muzecü’t-tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1989, s. 5.

³⁷ “İlk defa açık ve seçik olarak iyi hekim olmak için harp meydanlarındaki insan cesetleri üzerinde otopsi yapılarak insan anatomisinin iyice öğrenilmesini tavsiye eden cümlelere yer vermiştir.” Bkz. S. Bozkurt, **a.e.**, s.3.
³⁸ **a.e.**, s.3.

³⁹ “17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa tıbbı Osmanlı’yı yaygın bir şekilde etkilemiştir. Hekimbaşı Sâlih b. Nasrullah, İznikli Ömer b. Sinan, Ömer Şifâî Efendi gibi Osmanlı hekimleri İsviçreli Paracelsus’tan çeviriler ve alıntılar yapmış böylece Avrupa’dan aktarılan bu yeni tıp “tıbb-ı cedîd” adıyla tanınmıştır. Paracelsus tıbbı, inorganik ilaçlar ve minerallerle tedaviye önem vermekte idi ve Osmanlı tıbbına etkisi 19. yüzyıla kadar sürmüştü.” Bkz. N. Sarı, “Tıp (Osmanlı Dönemi)”, **DİA**, C.XLI, s.109-110

⁴⁰ S. Bozkurt, **a.e.**, s.3.

⁴¹ Hekimleriyle ünlü Bahtışu ailesinin bir üyesi olan İbn Bahtışu (ö.1058) bir eserinde “Tabip olarak meseleleri öğrenmede algılayışımız yetersiz kalıp meselelerin hakikatini kavramada aceze düştüğümüzde Hipokrat ve Galen’i takip etmeliyiz, felsefeci olmamız dolayısıyla da Eflatun ve Aristoteles’i benimsemek durumundayız ve savunduğumuz fikirlerde hakem olarak onu kabul ederiz...Onların sözlerinden sözlerimizin doğruluğunu tasdik eden alıntılar yaparız.” Bkz. İbn Bahtışu, **Tıp Sanatı ve Nefsin Halleri**, çev. Abdulkadir Coşkun, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2014, s.15.

tedbir, teşhis ve tedavi yöntemleri bu bilgi ışığında daha anlaşılır hale gelecektir. Bu bölümde amaç, Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi'nin risalelerinin, klasik doğa felsefesi ve kozmolojiyle şekillenen, büyük oranda **ahlat-ı erbaa**ya dayalı teorik arka planını izah edebilmektir.

2.1. GALENİK TIP VE AHLAT-I ERBAA DÜŞÜNCESİ

Tıp ilmi belirli bir ölçüde, kapsamlı bir doğa ve evren teorisinin temelinde inşa edilmiştir.⁴² Bu nedenle klasik İslam tıbbı, İslam doğa felsefesi ve kozmolojisiyle yakın bir münasebet içindedir. Bu durum İslam tıbbının temel prensiplerinin, bu ilmin tarihi gelişiminden önce, İslam doğa felsefesi ve kozmolojisi açısından incelenmesini gerekli kılar. Bu doğa felsefesi ve kozmoloji şekillenirken İslam'ın kendi dini öğretileri haricinde, Aristoteles ve Platon gibi antik Yunan filozoflarının felsefelerinden de etkilenmiştir. Tıp ilmi özelinde ise Müslümanlar, Grek tıp düşüncesinin büyük bir kısmını hem teorik hem pratik açıdan benimsemişlerdir; fakat bu benimseme İslam'ın temel evren görüşüyle uyumu oranında gerçekleşmiştir.⁴³ Hipokrat ve Galen'e dayalı Grek tıbbı ise teorik açıdan esasen, başta Aristoteles olmak üzere antik Yunan felsefesinin etkisinde gelişmiştir.

2.1.1. Klasik Tıp Düşüncesi ve Felsefi Arka Planı

Klasik tıp düşüncesindeki gelişmeler felsefi bağlamlarından ayrı olarak düzgün bir şekilde anlaşılabilir. Bunun sebebi tıbbi düşüncenin belirli bir ölçüde felsefi teoriler temelinde inşa edilmiş olmasıdır. Tıp ve felsefe alanları arasındaki fikirsellik serüveninin birbiriyle örtüştüğü de bilinen bir olgudur. Antik Yunan literatüründe felsefe kelimesinin ilk izlerinden birinin tıbbi bir bağlamda ortaya çıkması bu minvalde ilginç bir örnektir.⁴⁴ Ayrıca sağlık, hastalık ve ölüm gibi kavramlar tıp alanına dahil olduğu gibi, felsefe ve teoloji alanları içerisinde de tartışılan konulardır.⁴⁵ Bu, klasik tıp ve felsefe arasındaki etkileşimi kaçınılmaz kılan bir ilgi alanı ortaklığı meydana getirir.

---

⁴² İbn Bahtışu, **a.g.e.**, s.19.

⁴³ S. H. Nasr, **İslam ve Bilim**, çev. İlhan Kutluer, İstanbul, İnsan Yayınları, 2006, s.159.

⁴⁴ Gökçesu AKŞİT, "Women's Nature (Phusis) and Diseases as Objects of Observation In The Hippocratic Gynecological Writings: An Epistemological Study", Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013, s.40.

⁴⁵ **a.e.**, s.19.

Antik dönem felsefe çalışmalarının klasik tıbbın bağlamsallaştırılmasında kayda değer bir etkisi vardır.⁴⁶ Aristoteles'in uyku, rüya ve hafıza ile ilgili düşüncelerini, beşinci ve dördüncü yüzyılların tıbbi literatürünün arka planına yerleştirmenin klasik tıp anlayışımıza büyük ölçüde yardımcı olabileceği iddiası bu noktada etkileyici örneklerden biridir.⁴⁷ Antik felsefenin en önemli düşünce sistemlerinden birisini oluşturan Aristotelesçiliğin klasik tıbbın gelişimindeki belirgin rolü, bu sistemin terminoloji, metodoloji ve doğa felsefesinin Galenik tıp üzerindeki etkisinde görülmektedir. Aristoteles sonrası sinir sistemi çalışmaları ve Galen'in tıp teorileri ise sonraki Aristoteles düşüncesi ve yorumlamaları üzerinde etkili olmuştur. Tüm bunlar, Aristoteles ve klasik tıbbın büyük hekimi Galen arasındaki etkileşimi göstermeleri açısından dikkate değerdir.⁴⁸

Aristoteles ve takipçileri, kendilerinden önceki ve çağdaşları olan tıbbi düşüncenin fazlasıyla farkındaydılar ve hekimlerin doğanın araştırılmasına belirli ölçüde katkıda bulduklarını itiraf etmekteydiler. Aristoteles'in, hekimlerin doğa felsefesi alanına yaptığı katkıları eserlerinde övdüğü bilinmektedir.⁴⁹ Bu tutum, Aristoteles ve takipçilerinin araştırmalarında tıbbi fikirlere verdikleri öneme ve tıbbın tarihsel gelişimine gösterdikleri ilgiye yansımıştır. Ayrıca bu, Helenistik ve İmparatorluk tıbbındaki (özellikle İskenderiye anatomistleri ve Galen) gelişmelerin, Aristotelesçiliğin daha sonraki tarihine ve Aristoteles eserlerinin geç antik dönemdeki yorumlarına önemli ölçüde dahil edilmesinden anlaşılmaktadır.⁵⁰ Buna karşılık olarak, daha önce de belirtildiği gibi, Aristotelesçilik de Galenik tıbbı ve daha sonra bu tıbbın Orta Çağ ve erken modern dönemdeki uzantısını güçlü bir şekilde etkilemiştir.⁵¹

---

⁴⁶ "Ayrıca, antik tıp çalışmaları, eski felsefenin kendisinin çalışılması içindeki bazı önemli gelişmelerden faydalanmıştır. Birincisi, tıpta olduğu gibi, 'felsefe' kavramı da daha açık bir şekilde bağlamsallaştırılmış ve tarihselleştirilmiştir ve artık felsefi soruşturmayı neyin oluşturduğuna dair çağdaş tanımlar ile Yunan düşünürlerin kelimeyi kullanırken anladıkları arasındaki fark konusunda çok daha fazla farkındalık oluşmuştu. İkincisi, antik Yunan ve Roma'daki 'filozofların' etkinliği artık sosyal ve kültürel açıdan ve toplumdaki rollerine, pratik faaliyetlerine ve yaşadıkları ve çalıştıkları topluluklarla paylaştıkları fikir ve değerlere bağlı olarak giderek daha iyi anlaşılmaktadır. Üçüncüsü antik felsefe çalışan akademisyenler, bazı 'filozofların' da tıpla yaygın olarak ilişkilendirdiğimiz alan ve temalarla ilgilenmek ve bu ilgiyi hem teorik hem de pratik çeşitli biçimlerde sürdürmek için kendi özel nedenleri olduğunu fark ettiler. Ve bunu yaparken, tıp yazarlarıyla fikirlerinin, kavramlarının ve metodolojilerinin oluşumunda ve pratik faaliyetlerinde etkileşime giriyorlardı." Bkz. Philip J. van der Eijk, **Medicine and Philosophy in Classical Antiquity: Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease**, New York, Cambridge University Press, 2005, s.8.

⁴⁷ a.e., s. 8.

⁴⁸ a.e., s.16.

⁴⁹ a.e., s.11

⁵⁰ a.e., s.14

⁵¹ Fakat buna rağmen Aristotelesçilik ile tıp arasındaki ilişkinin, klasik tıp çalışmalarında ihmal edilen bir alan olduğu belirtilmelidir. Aristoteles'in biyolojik ve fizyolojik teorilerinin tıbbi geçmişi uzun süre Aristoteles üzerine çalışan akademisyenler tarafından hafife alınmıştır. Felsefeciler, Aristoteles düşüncesinin tıbbi yönlerini felsefi açıdan daha az ilgi çekici buldukları; buna karşılık, tıp tarihçileri ise Aristotelesçiliğin felsefe alanına dahil olup

Tıp ve felsefe arasındaki yakın ilişki İslam düşünce tarihinde de kendini göstermektedir. İslam düşünce tarihi boyunca ilimlerin yayılmasında ve transfer edilmesinde önemli rol oynayan **hakim** (bilge, filozof) modeli genellikle bir hekim olmuştur. Bu ikisi arasındaki ilişki o kadar yakındır ki hem filozofa hem de hekime **hakim** denilmiştir. İbn Sina ve İbn Rüşd gibi İslam'ın en tanınmış filozoflarının ve alimlerinin birçoğu aynı zamanda hekimdir ve tıbbi pratik yoluyla gündelik hayatta geçimlerini temin etmişlerdir. İslam tarihinin erken dönemlerinde kurulan tıp okullarının da diğer disiplinlerle, özellikle de felsefe ile yakın ilişki ve etkileşim içinde olduğu bilinmektedir.⁵²

Meseleyi klasik İslam düşüncesinin gelişiminin tarihi kökenleri açısından inceleyecek olursak, Müslümanların özellikle erken dönemde Grek, Süryani, İran ve Hint kültürlerinden etkilenmiş olduğunu görürüz. Fakat diğer kültürlerin, özellikle Hint kültürünün ilmi birikimiyle erken tanışmış olmasına rağmen, İslam medeniyeti için en makbulü Yunan geleneği olmuştur. Yunan geleneğinin ağırlık kazanması, belirli bir ölçüde, yeni kurulan devlet içerisinde Helenistik Hıristiyanlar, Yahudiler ve İranlıların geniş bir nüfusa sahip olması ve bunların öğrenme merkezlerinin kalıcılığından kaynaklanıyordu.⁵³ Fakat çok daha önemlisi, antik Yunan felsefe geleneğinin iki büyük filozofu olan Aristoteles ve Platon'un felsefelerinin İslam klasik düşünce sistemi içinde hem geniş kabul görmesi hem de çokça tartışılması bu noktada belirleyici olmuştur. Özellikle Aristoteles'in doğa felsefesi ve kozmolojisi İslam düşünce geleneği içerisinde derin izler bırakmıştır. Fakat tüm bu etkileşim İslam'ın temel prensipleriyle örtüşecek, yahut İslami öğretilere ters düşmeyecek şekilde meydana gelmiştir. Aristotelesçi düşünce sisteminde var olan, insanın evrenin bir minyatürü, bir mikrokozmos olduğu fikri buna bir örnek teşkil edebilir. Bu fikre göre insan, tüm varlık alemini "kendi içinde özetleyen bir küçük alem"dir.⁵⁴ Evrenle, yani makrokozmosla, mikrokozmos olan insan arasında bir benzerlik ve karşılıklı bir etkileşim vardır.⁵⁵ İnsanı anlamak, evreni anlamak ise insanı anlamak kapılarını açar. Bu, İslam'ın insan ve evren anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmesi sebebiyle İslam medeniyetince kabul görmüş çok temel bir düşüncedir. Evrende bir

---

tıp disipliniyle yolunun kesişmediğini düşündükleri için felsefeciler ve tıp tarihçileri arasında talihsiz bir disiplin bölünmesi mevcuttur. Bkz. a.e., s.15.

⁵² S.H.Nasr, **Science and Civilisation in Islam**, Chicago, ABC International Group, 2001, s.184.

⁵³ Ali ibn Ridwan, **Medieval Islamic Medicine**, çev. Michael W. Dols, haz. Adil S. Gamal, Londra, University of California Press, 1984, s.3.

⁵⁴ S.H.Nasr, **İslam ve Bilim**, s.159.

⁵⁵ "Esas olarak Yunan ve İskenderiye filozoflarının kavrayışlarından kaynaklanan İslam tıp felsefesi insan varlığını doğanın ya da yıldızlar ve gezegenlerle –aynı zamanda Yeryüzü'nün varolanlar ve yaşayanlarla- birlikte Evren'in bir bileşkesi gibi kabul ediyordu." Bkz. A. Cebbar, **İslam Bilim Tarihi: İslam Coğrafyasının Bilim Mirası Üzerine Konuşmalar**, çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu, 2.b., İstanbul, Küre Yayınları, 2018, s.222.

denge ve harmoninin var olması ise İslami düşünceyle Aristotelesçi felsefe, daha özeldede ise Galenik tıp arasında ortaklık arz eden bir diğere temel ilkedir.

Erken dönem İslam medeniyeti ile antik Yunan mirası arasındaki etkileşim sürecinde içerik bakımından en önemli bileşenin Galenik tıp olduğu bilinmektedir.⁵⁶ Müslümanlar, bitkileri temel alan kendi tedavi yöntemlerini geliştirmiş olsalar da bu, fetihlerle elde ettikleri geniş coğrafya üzerindeki çok çeşitli milletlerden oluşan halka yetecek düzeyde değildir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim ve Hazreti Muhammed'in sünneti etrafında oluşan gelenek, tıp ilmi hakkında az bilgi vermektedir; ve Galenik tıp düşüncesi, genel olarak bu az bilgiyle uzlaşabilir niteliktedir.⁵⁷ Bu noktada şunu belirtmek önemlidir: Müslümanların, Grek kanalıyla gelen bu tıbbi gereğince anlayabilmeleri, Aristotelesçi doğa felsefesi hakkında bilgi sahibi olmaları sayesinde mümkün olmuştur.⁵⁸ Daha önce belirttiğimiz gibi antik Yunan tıbbi teorik olarak antik Yunan felsefesinin etkisinde şekillenmiştir. Bu tıbbın mantığının bir başka medeniyet tarafından kavranması yine bu antik felsefenin bilgisine sahip olmakla mümkün olabilmektedir. Müslümanlar ise antik Yunan felsefe geleneğini gereği gibi anlamakla kalmamış; bu geleneği bir miras olarak kabul ederek tercümelemlerle aktarıp muhafaza etmişlerdir. Dahası, Yunan filozof ve alimlerinin eserleri üzerine yaptıkları çalışmalarla bu geleneği derinleştirip genişletmişlerdir. Bu muhafaza ve katkının, tıp ilmi açısından da benzer şekilde gelişmiş olduğu görülür. Sonuç olarak Müslümanlar, "Greko-Romen bilgi birikiminin çoğunu korumuş ve tıp ilmini Greko-Romen dünyasının yabancı olduğu Çin ve Hint bitkileriyle beraber kendi kaynaklarının kullanımını da içerecek şekilde genişletmişlerdir."⁵⁹ Dahası Müslümanlar yalnızca tıp ilminin teorik alt yapısını oluştururken değil, tıbbi diğere ilimlere göre konumlandırırken de antik Yunan mirasından etkilenmişlerdir. İslam alimleri yaptıkları ilimler tasniflerinde tıp ilmini diğere ilimlere göre konumlandırırken yine Aristotelesçi çizgiyi takip etmiş ve tıp ilmini genellikle tabiat ilimlerinin alt dalı olarak sınıflandırmıştır.

Klasik İslam tıp sistemindeki önemli yeri tartışılmaz olan Galenik tıp düşüncesi eklektik bir şekilde gelişmiştir. Galen genel fizyolojide, kaynağı Empedokles'e kadar uzanan hıtlar teorisini ayrıntılandırarak geliştirmiş; özel fizyolojide ise Platoncu, Stoacı ve Aristotelesçi fikirleri kullanmıştır. Anatomisini İskenderiye'den, farmakoloji alanındaki fikirlerini ise

---

⁵⁶ Manfred Ullman, **Islamic Medicine**, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1978, s.22.

⁵⁷ Roy Porter, "What is disease?", **The Cambridge Illustrated History of Medicine**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s.67-68.

⁵⁸ a.e., s.73.

⁵⁹ David J. Newman vd., "Natural Products as Pharmaceuticals and Sources for Lead Structures", **The Practice of Medicinal Chemistry**, ed. Camille Georges Wermuth vd., London, Academic Press, 2015, s.159; ayrıca bkz. Ş. Afacan, "From Traditionalism to Modernism: Mental Health in the Ottoman", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.22.

Dioscurides'ten almıştır. Müslümanlar ise bu eklektizmi çoğaltmış, tıp ilminde yalnızca Galen'den değil, diğer Yunan hekimlerinden de yararlanmışlardır. Dahası, Bizanslı derleyiciler aracılığıyla tıp ile ilgili bazı temel konularda diğer birçok hekimin öğretilerine de vakıf olmuşlardır. İslam tıbbı⁶⁰ bu şekilde birçok dış kaynaktan beslendiği için çok renkli ve çeşitli bir manzara sunmaktadır. Fakat bu kaynak çeşitliliği Galenik tıp ile bir hesaplaşmaya yol açmamış; İslam tıp alimleri ağırlıklı olarak Galenik tıp sisteminin temel ilkelerini benimsemeye devam etmiştir.⁶¹

2.1.2. Galenik Tıpta Sağlık ve Hastalık Kavramları

Galenik tıp sistemini anlayabilmek öncelikle bu sistemin teorik mantığını ve sağlık, hastalık, tabiat (bünye) gibi kavramları nasıl tanımladığını bilmekten geçer. Temel bir terim olarak Galen'de 'tabiat' büyük oranda Hipokrat ve Aristoteles düşüncelerinden etkilenmiştir⁶² ve doğrudan dört hılt teorisi ile bağlantılıdır. Buna göre hıltlar, vücudun tabiatını, yani bünyeyi oluşturur ve insan bunlar aracılığıyla acıyı hisseder veya sağlığının keyfini sürer. Bu hıltlar, karışım, güç ve miktar bakımından birbirleriyle orantılı olduğunda vücudun işleyişi sorunsuz devam eder; herhangi biri eksik ya da fazla olduğunda veya vücutta izole edilip diğerleriyle karışmadığında ise ağrılar yaşanır.⁶³ Dört hıltın dengesinin vücutta yarattığı refaha Galenik tıpta **ökrasya** (*Yun. eukrasia*), kelimenin tam anlamıyla "iyi karışmış olma durumu" denmiştir. İslam tıbbında bu kavram genellikle **itidal** (*Ar. el-mizac*) kelimesiyle tercüme edilmiş ve böylelikle klasik çağrışımlarını korumuştur. Hıltlardan biri çok fazla ya da çok az olduğunda denge bozulur ve **ökrasyanın** yerini **diskrasi** (*Yun. dyskrasia, Ar. su'-i mizac*) alır. Her iki terimin de güçlü felsefi çağrışımları vardır ve Galenik hastalık ve sağlık kavramları ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.

---

⁶⁰ "M.S. dokuzuncu yüzyılda Arap dünyasınca tanınmaya başlanan ve Orta Çağ'da ve modern zamanlara kadar uygulanan bir tıbbi sistemden bahsediyoruz. Buna Arap tıbbi ismini vermek yanlış olur; zira Razi, İbn Sina gibi en seçkin hekimlerin birçoğu Arap değil, İranlı'ydı. Pek tabii bilimsel çalışmalarını büyük çoğunlukla Arapça yazdılar. Öte yandan, Huneyn ibn-İshak gibi Hıristiyan veya Maimonides gibi Yahudi birçok hekim vardı. Bütün bu alimler, İslam kültürü alanında yaşıyorlardı ve bu kültürü şekillendirmek ve ona özel şeklini vermekte en kalıcı şekilde yardımcı oldular. Dolayısıyla 'İslam Tıbbı' hakkında konuştuğumuzda İslam'ı kültürel bir etken olarak görüyoruz; kendi içinde birçok farklı akımı barındıran, onları entegre eden ve geliştiren bir kültürden bahsediyoruz. 'İslam tıbbı' Arap topraklarında yetişmedi. Aksine, M.S. dokuzuncu yüzyıldan itibaren Akdeniz'in güneyinde ve batısında Arapça dilinde formüle edilen geç Yunan antik çağının tıbbıdır." Bkz. Ullmann, **a.g.e.**, s.XI.

⁶¹ **a.e.**, s.22.

⁶² Ian Johnston, **Galen: On Diseases and Symptoms**, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s.49.

⁶³ J. Longrigg, **Greek Medicine: From the Heroic to the Hellenistic Age**, New York, Routledge, 1998, s.32.

Galen'den önce hastalığı tanımlamak için sistematik bir girişim olmadığı veya sağlık ile hastalık ve hastalık ile semptom arasında herhangi bir ayırım yapılmadığı bilinmektedir. Ayrıca hastalıkların veya semptomların kapsamlı bir sınıflandırmasını yapmak için de herhangi bir sistematik girişim olmamıştır. Galen sağlık ve hastalık için, biri fonksiyonel/fizyolojik, diğeri yapısal/anatomik alternatif tanımlar sunmaktadır. İlk durumda, bedenin işlevlerinin; ikinci durumda ise organların yapısının doğa ile uyumlu olup olmadığı önem arz eder. Yapısal olarak sağlık bütün vücut parçalarının “doğayla uyumlu” işlev görmesini sağlayan bir dengedir.⁶⁴ Hastalık ise fonksiyonun temel olarak zarar gördüğü, doğaya aykırı herhangi bir yapıdır.⁶⁵ Hastalık ayrıca mizaçların, organların veya ruh⁶⁶ların karakterisel yapılarında meydana gelen denge bozucu değişikliklerden de kaynaklanabilir.⁶⁷

Galenik tıba göre bir bireyin mizacı veya tabiatı belirli hastalıklara yatkınlığını belirleyip davranışını yönetir. Vücudun tüm ana organlarının ise kendi mizaçları vardır.⁶⁸ ‘Organ’ Galenik tıpta şöyle tanımlanır: Bir canlının, gözün görmesi, dilin konuşması ve bacakların yürümesi gibi tam bir işlevi yerine getiren bir parçasıdır.⁶⁹ Temel organlar ya da hayati organlar çeşitli işlevsel faaliyetlerin merkezidir ve böylece, kişinin hayatı için mutlak olarak gereklidir. Söz konusu hayati organlar Galenik tıba göre üç tanedir; yaşamın merkezi olan kalp, duygu ve hareketin merkezi olan beyin ve beslenmenin merkezi olan karaciğer.⁷⁰ Tüm bunlar kendi mizaçlarına sahiptir ve her birinin mizacı hangi hastalığa yatkın olduğunu belirler.

2.1.3. Ahlat-ı Erbaa Teorisi

Grekçe **khumos**’tan gelen humor kelimesinin kökeni ‘öz suyu’ veya ‘lezzet’ anlamına gelir ve teknik olmayan bu anlamları antik dönemde kullanılmaya devam etmiştir.⁷¹ Tıp ilminde ise bu terim vücudun dört temel humorunu (**ahlat-ı erbaa**) ifade etmek için kullanılır. Galenik sistemin özü olarak kabul edilen **ahlat-ı erbaa** teorisi, bugünkü kullanımıyla humoral patoloji, Hipokrat okulu kaynaklıdır. Hipokrat’ın **İnsanın Doğası** isimli eserinde vücudun dört

---

⁶⁴ Ian Johnston, **a.g.e.**, s.22.

⁶⁵ **a.e.**, s.24.

⁶⁶ Ruh-i nefsanî, ruh-i hayvanî ve ruh-i nebati gibi.

⁶⁷ Ali ibn Ridwan, **a.g.e.**, s.11.

⁶⁸ Michael W. Dols, **Majnun: The Madman In Medieval Islamic Society**, ed. Diana E. Immisch, Oxford, Clarendon Press, 1992, s.25.

⁶⁹ Ian Johnston, **a.g.e.**, s.24.

⁷⁰ İbn Sina, s.391.

⁷¹ R. J. Hankinson, “Humours And Humoral Theory”, **The Routledge History of Disease**, ed. Mark Jackson, New York, Routledge, 2017.

humordan oluştuğu düşüncesine yer verilmiştir. **Aforizmalar**'da ise hastalık tarifi ve özellikle tedavisinde **ahlât-ı erbaa** teorisi merkezi bir yer tutmaktadır. **Ahlât-ı erbaa**, felsefi etkiyi gözler önüne seren ve dört element teorisinin karşılığı olan bir kavramdır.⁷² Bu kavramın üzerinde diğer tıp okulları ve özellikle de tıp teorisi üzerinde belirleyici etkisi olan Aristoteles değişiklikler yapmış; Galen ise bu kavramı kapsamlı bir teori haline getirmiştir.⁷³

Ahlât-ı erbaa teorisinin felsefi kökenleri **Pythagoras** (M.Ö. 570-495)'a kadar uzandırılır. **Pythagoras** kainatın 1(bir)'in yansımaları olan sayılardan meydana geldiğini ileri sürmüştür.

Ona göre tabiatta dört ana unsur (su, toprak, hava, ateş) ve bunların dört keyfiyeti/fiziksel özelliği (sıcaklık/hararet, soğukluk/bürüdet, kuruluk/yübuset, yaşlık/ rutubet) bulunmaktadır. Bunlardan başka dört varlık tezahürü (insan, hayvan, bitki, maden), dört temel yön (kuzey, güney, doğu, batı), dört mevsim (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış) gibi dörtlü ritim hakim olduğundan, dört en mükemmel oran temsilcisidir.⁷⁴

Pythagoras ekolünü devam ettiren bir filozof hekim olan **Empedokles** (M.Ö. 504-433) bu görüşlerden etkilenmiş ve **Peri Physeos** (Tabiat Üzerine) adlı eserinde, evrenin asıl ve ikincil derecede ikişer özellik taşıyan birbirine zıt dört temel unsurdan oluştuğunu ileri sürmüştür:

Su (soğuk, yaş), toprak (soğuk, kuru), hava (yaş, sıcak), ateş (kuru, sıcak). Bunların her biri, su, toprak, hava ve ateş karşılığı olarak, onlar gibi ikişer özelliğe sahiptir. Kan, sıcak-yaş (har-ratb) olan havaya; balgam, soğuk-yaş (barid-ratb) olan suya; safra, sıcak-kuru (har-yabis) olan ateşe; kara safra (İslam tıbbında sevda), soğuk-kuru (barid-yabis) olan toprağa karşıdır.^{75/76}

Klasik tıbbın teorik arka planı bu düşüncelerden önemli ölçüde etkilenmiştir.⁷⁷ Dört humorun “Antikçağ ve Ortaçağ'da insanın biyolojik, ahlaki ve psikolojik fonksiyonlarını etkilediği kabul edilir”⁷⁸ ve bunlar yaşamsal etkinliğin esasını oluşturur. Buna göre, dört unsura insan vücudunda karşılık gelen dört humor/hılt, kan (**haima**), sarı safra (**chole**), kara safra (**melan chole**) ve balgam (**phlegma**), fizyolojik olarak dört temel organ kalp, karaciğer, dalak

⁷² Longrigg, **a.g.e.**, s.54.

⁷³ Ali ibn Ridwan, **a.g.e.**, s.10.

⁷⁴ A. H. Bayat, **Tıp Tarihi**, 2.b. İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2010, s.124.

⁷⁵ **a.e.**, s.124.

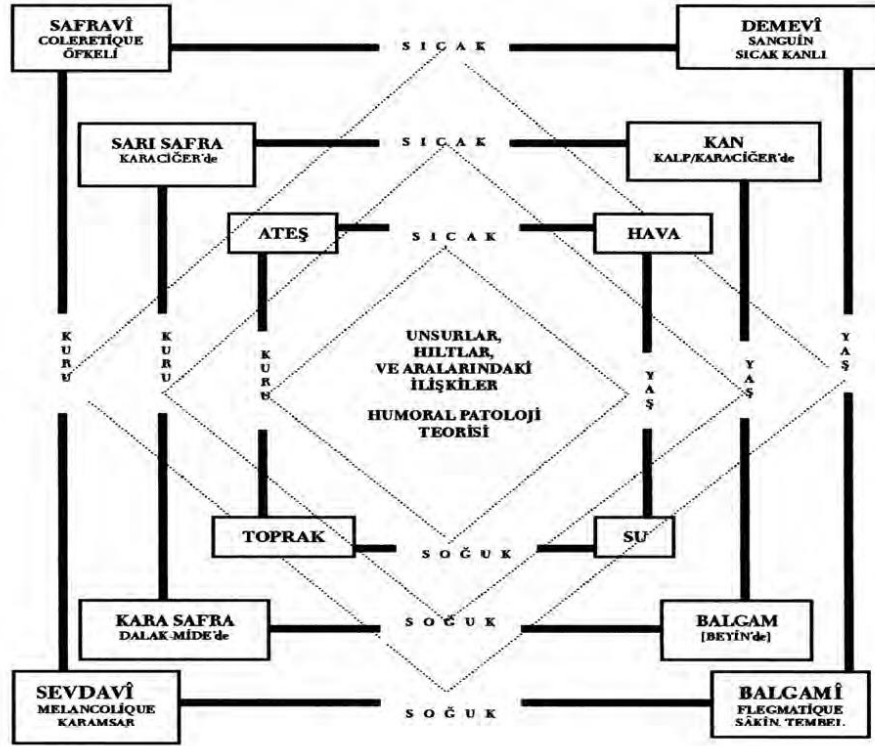
⁷⁶ Bu noktada ifade etmek gerekir ki burada ifade edilen dört element ve karakterler, fizik ve simya ilimlerinde olduğu gibi tıp ilmi içerisinde de klasik düşüncenin ay altı dünyasında doğal olarak bulunan ateş, hava, su ve toprak elementleri şeklinde anlaşılmalıdır; karakterler ise yılın çeşitli mevsimlerinde insanın hissettiği soğukluk, sıcaklık, kuruluk ve yaşlık olarak düşünülmemelidir. Yani unsurlar, fiziksel dünyada aynı isimle bulunan fiziksel maddelerle özdeşmiş gibi ele alınmamalıdır. Bunlar günlük dilde aynı kelimelerle ifade edilen “gayri safi unsurların prensipleri”dir. Bkz. S. H. Nasr, **İslam ve Bilim**, s.159-160. Kendilerinin fiziksel düzlemdeki tezahürleri olan söz konusu fiziksel maddelerin ilkeleridir. Bkz. O. Bakar, **İslam Bilim Tarihi ve Felsefesi**, çev. Işık Yanar, İstanbul, İnsan yayınları, 2016, s.131-132.

⁷⁷ N. Çağlar, “Feneri-zade'nin ‘Kitabu'l-Fusul'u ve Osmanlı Tıp Eğitimindeki Yeri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, s.147.

⁷⁸ A. D. Erdemir, “Ahlât-ı Erbaa”, **DİA**, C.II, 1989, s.24

ve beyinden kaynaklanmaktadır.⁷⁹ Her bir birey, vücut yapısının esasını meydana getiren bu sıvıların oluşturmuş olduğu bileşime uygun özel bir mizaca⁸⁰ sahiptir. Galenik tıpta bu mizaç, kişinin sağlıklı olmasını sağlayan bir dengeyle oluşmaktadır. İnsan tabiatındaki dört temel hılttan birinin diğerlerinden fazla olması, mizacın **demevi/sanguin** (sempatik, sıcakkanlı), **kara safravi/sevdavi/melankolik** (karamsar), **sarı safravi/kolerik** (öfkeli, tez canlı) ve **balgami/flegmatik** (sakin, tembel) olmasına yol açar.⁸¹

Dört humor yani **ahlat-ı erbaadan** bazısı belli şartlar altında bir diğerine dönüşebilir, bazısı ise dönüşmez. Örneğin, balgam kana, kan safraya dönüşebilir; fakat kan balgama, kara safra ise hiçbirine dönüşmez.⁸² **Empedokles'e** göre, hıltların mevsimsel döngüde de bir karşılığı bulunmaktadır. Buna göre, ilkbahar mevsimi kan hıltını, sonbahar kara safra hıltını, kış balgamı, yaz mevsimi ise sarı safra hıltını harekete geçirir.

Şekil 2. 1. Ahlat-ı Erbaa Teorisi.⁸³

⁷⁹ S. Bozkurt, a.g.e., s.28-29.

⁸⁰ "Mezece" Arapçada "karıştı" anlamına gelir, mizaç ise karışım demektir. Vücuttaki sıvılar ve bu sıvıların karışımının dengesi.

⁸¹ Bayat, **Tıp Tarihi**, s.125.

⁸² a.e., s.125.

⁸³ a.e., s.129.

Klasik İslam fizyolojisinin üzerine kurulduğu dört hıltın vücutta meydana gelişi şu şekildedir:

Vücudun hazmettirici (hazıme) ve besleyici (gaziye) kuvvetleri, alınan gıdanın et, kemik ve kana dönüşmesine kadar etkisini sürdürür. Gıdalar bir durumdan diğerine geçerken vücudun doğal ısıyla pişerek bedenın parçası (et, kemik, kan) haline gelir. Çiğneme sırasında ağzın ısıyla belli ölçüde pişer (hazmolar), mizacı ve yapısı kısmen değişir. Mideye inince, midenin hararetiyle kaynamış hale gelene kadar pişer, buna keymus denir. Mide keymusu karaciğere, keymustan geriye kalanları da idrar ve dışkı olarak atılmak üzere bağırsaklara gönderir. Keymus karaciğerde kana dönüşünceye kadar pişer. Bu pişme sırasında keymusun üstünde bir köpük (safra) birikir, kuru artıklar da dibe çöker (kara safra/sevda). Karaciğerin ısısının tam pişiremediği kısımlar balgam olur.⁸⁴

Tabiatları gereği soğuk gıdalar balgamı, sıcak gıdalar safrayı meydana getirir. Soğukkanlı kişiler balgama, sıcakkanlı kişiler safraya meyillidir. Mevsim soğuksa balgama, sıcaksa safraya meyilli duruma gelinir. Soğuk hastalıklar balgamdan, sıcak hastalıklar safradan ileri gelir. Vücut, birbirinden farklı pek çok nedenle bozulan sıvı dengesini, sıvıları pişirip olgunlaştırarak ve zararlı olanları eriterek yeniden oluşturma gayretine girer. Hastalığa neden olan sıvı vücuttan atılarak denge sağlanır ve kişi sağlığına kavuşur.⁸⁵

İbn Sina **El-Kanun fi't-tıb** eserinde **ahlat-ı erbaayı** sebepler teorisi açısından incelemiştir. Aristoteles tarafından ortaya atılan sebepler teorisine göre bir 'şey'in bilgisi, onun sebeplerini bilerek elde edilebilir. Çünkü bir 'şey'in ortaya çıkmasını, vücuda gelmesini sağlayan bu sebeplerdir. Bunlar ise dörde ayrılır: **maddi, etkin, formal** ve **gayi** sebepler. İbn Sina öncelikle sağlık ve hastalık kavramlarını bu teoriye göre inceler:

maddi sebepler, sağlık ve hastalığın üzerinde temellendiği özler ve enerjilerdir. Bunlar fail organlar ve onların hayati güçleridir ve onlardan ayrılmış, uzak olan hıltlar (kan, balgam, kara safra ve sarı safra) ve onlardan da uzak olan elementlerdir. Gerekli değişmelerle birlikte, hıltlar ve elementler insan vücudunun temelini teşkil eder. Etkin sebepler, insan vücudunu dış etkilere göre değiştiren ya da o etkilerden koruyan sebeplerdir. Bunlar farklı hava şartları ve onlarla ilgili faktörlerdir; besinler, su ve diğer içecekler vb. şeylerdir; idrar tutulması ya da içeride olanın dışarıya atılmasıdır; yaşanan ve oturlan yerler; vücudun durması ve hareketi; psikolojik ve fiziki etkenler; uyku ve uyanıklık; cinsellik, meslekler; alışkanlıklar veya vücutla dıştan temas eden diğer şeylerdir. Fomal sebepler: Sağlık ve hastalığın formal (şekli) sebepleri üç tanedir; mizaçlar; onların oluşturduğu özellikler ve yapılarıdır. Gayi sebepler işlevlerdir; burada da açıklanacağı gibi, özelliklerin ve onlara eşlik eden hayati güçlerin bilgilerini elde etmenin, gerekli olduğu aşikardır.⁸⁶

⁸⁴ a.e., s.126.

⁸⁵ a.e., s.126.

⁸⁶ İbn Sina, "Tıp Kanunu", **İBN SİNA: Doğunun Sönmeyen Yıldızı**, haz.Hüseyin Gazi Topdemir, Say Yayıncılık, 2009, 357-358.

İbn Sina daha sonra **ahlat-ı erbaa**yı bu sebeplere göre ele alır. Buna göre kan hıltının etkin sebebi, normal ısıdır. Maddi sebebi ise vücuda giren besinlerin dengeli mizacıdır. Formal sebebi, özel beslenme; gayi sebebi ise vücudu beslemektir. Sarı safra hıltı aslında kan köpüğüdür. Onun etkin sebebi, normal ısıdır; özellikle karaciğerde sıcaklık yükseldiği zaman anormallik ortaya çıkar. Maddi sebebi ise kanın hafif, sıcak, tatlı, yağlı ve lezzet olarak keskin maddeleridir. Formal sebebi, bu maddenin gereğinden fazla olgunlaşmasıdır ve gayi sebep ise vücudu beslemektir. Balgam hıltının etkin sebebi, ılıman ısıdır. Maddi sebebi, soğuk ve nemli maddelerden oluşan besinlerdir. Formal sebebi, yeteri kadar pişmeme, yeterince olgunlaşmamasıdır. Gayi sebebi ise vücudu beslemektir. Tortulu kara safra hıltı, ılıman ısı ile oluşur. Aşırı ısıdan ise yanmış kara safra oluşur. Kara safra hıltının maddi sebebi çok kuru ve kıvamı yoğun maddelerden oluşmuş besindir; bu maddeler aynı zamanda sıcaktır. Onun formal sebebi tortu ya da yanmanın sonucu oluşan akmayan ve yayılmayan artıklarıdır. Gayi sebep ise yine vücudu beslemektir.⁸⁷

Son olarak, **ahlat-ı erbaa** benzeri teorilere Hint ve Çin tıbbı gibi diğer klasik tıp sistemlerinde de rastlandığı ifade edilmelidir. Fars-Arap bir hekim olan **Ali ibn-Sehl et-Taberi** (ö. 861), **Kitabu Firdevs el-hikme** eserinin ilave kısmında Hindistan tıp sistemini ele almıştır. **Et-Taberi, Caraka, Susruta, Vagbhata** ve **Madhavakara** kitaplarının Farsça veya Arapça çevirilerine dayanarak bu tıp sisteminde hava, rüzgar, ateş, toprak ve su gibi beş elementin olduğunu fark etmiştir. Bu elementler dinamik fonksiyonel büyüklükler olarak anlaşılmaktadır. Bu sistemde dört yerine yalnızca üç humor vardır; bunlar, rüzgar, safra ve balgamdır; sindirime karışan yedi temel madde ise kan, et, yağ, kemik, kemik iliği ve menidir.⁸⁸ Bu unsurlar arasındaki uyumsuzluktan veya hıltların azalması ve artması ile hastalıklar ortaya çıkmaktadır. Eski Çin’de ise “beş temel unsur, ateş, toprak, tahta, su ve metalin kendi aralarındaki uyuşma ve uyuşmamaları ile organların kendi aralarındaki ilişki arasında bir bağlantı kurulmuş, buna göre teşhis ve tedaviler geliştirilmiştir.”⁸⁹

---

⁸⁷ a.e., s.384-5.

⁸⁸ Ullman, a.g.e., s.20.

⁸⁹ S. Bozkurt, a.g.e., s.28.

2.2. AHLAT-I ERBAA DÜŞÜNCEİ BAĞLAMINDA 'İLLET-İ MERAKİYYE VE SEVDA-YI MERAKİYYE RİSALELERİ

Bu bölümde öncelikle **İlet-i Merakiyye** ve **Sevda-yı Merakiyye** risalelerinde yer alan, **ahlat-ı erbaa** düşüncesi etrafında şekillenen hastalık tedbir, teşhis ve tedavi yöntemleri açıklanmaya çalışılacaktır. Sonrasında yine risalelerde geçmekte olan, klasik tıbbın insan fizyolojisini açıklarken başvurduğu **ruh-i nefsanî**, **hayvani** ve **nebatî** kavramları izah edilecektir. Son olarak ise ikinci risalenin konusunu teşkil eden **sevda-yı merakiyye**, yani hipokondrik melankoli hastalığından hareketle, klasik tıpta geniş bir literatüre sahip olan melankoli rahatsızlığı genel hatlarıyla incelenecektir.

Alt başlıklara geçmeden önce Hayatizade'nin teorik ve pratik açıdan Avrupa kaynaklı yeni tıptan neden etkilenmediği konusuna kısaca değinmekte yarar vardır. Bir hekim ve simyacı olan **Paraselsus** (ö. 1541), hastalığa humoral dengesizliğin değil, beden dışı etkenlerin sebep olduğunu savunarak yeni bir hastalık tanımı yaratmıştır. **Paraselsus** ve Galenik tıbbı yanlışılayan diğer Batılı hekimler klasik tıp anlayışında çok tartışmalı bir konu olan bedenin teşrihini onaylayacak kadar yeni yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Fakat bu Batılı hekimlerin nüfuzu Osmanlı coğrafyasına kadar ulaşarak burada bazı hekimleri, hatta **Salih bin Nasrullah** gibi ünlü hekimbaşlarını etkilemiş olsa da ne İslam ne de Avrupa tıbbında teorik veya pratik açıdan Galenik tıbbın ağırlığı kaybolmamıştır.⁹⁰ 19. yüzyıl Osmanlısında Hipokrat ve Galen'in eserlerinin Arapça metinlerden Osmanlıcaya tekrar tekrar tercüme edildiği bilinmektedir. Tüm bunların nedeni, 19. yüzyılın başında yeni tıbbın, teorik çerçevesi itibarıyla ortaya çıkmış olsa da, hastalık teşhis ve tedavi yöntemleri gibi pratik açılardan henüz çok belirsiz olmasıdır.⁹¹ Bu nedenle, hastaları iyileştirmede yüzyıllarca işe yaramış bir sistem olan Galenik tıba, özellikle pratik alanda duyulan ihtiyaç 19. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Hayatizade'nin risalelerinde son dönem Batılı hekimlerin kaynaklarından yoğun bir şekilde yararlanılmasına rağmen, tüm hastalık tedbir, teşhis ve tedavi yöntemlerinin klasik tıp teorilerine, özel olarak da **ahlat-ı erbaa** teorisine dayalı olarak uygulanmasının nedeni daha iyi anlaşılabilir.

⁹⁰ Lois N. Magner, **The History of Medicine**, 2.b., New York, Taylor & Francis Group, 2005, s.134.

⁹¹ "Galenci fizyolojinin yerini alabilecek hiçbir yeni sistem önermeden onu tamamen çökertti. Harvey'in keşfinin fizyolojiyle çok sıkı ilişkisi bulunan Galenci tedavi sistemini de çökertmesini bekleyebilirdik ancak bunu yapmamıştır... Hastalıkların iyileştirilmesinde uygulamada başarılı bir şekilde kullanıldığı için Galenci tedavi sistemi büyük ölçüde yeniliklerden etkilenmeden dokunulmadan bırakılmıştır." Bkz. J. Henry, **Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri**, çev. Selim Değirmenci, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s.38.

2.2.1. ‘İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Hastalığa Karşı Tedbir

Ahlat-ı erbaa yalnızca iyileştirici değil, aynı zamanda önleyici tekniklere de sahip bir teoridir. Klasik tıp hekiminin, hıltların dengesini sağlamanın gerekliliklerini bilmesi ve sağlıklı insanı bu dengeyi korumak için yönlendirmesi gerekmektedir. Hıltların dengesini korumak büyük oranda “diyet” mekanizmasına bağlıdır. Yunanca “**diata**” kelimesinden gelen diyet, “yaşam rejimi” anlamına gelmektedir. Bu kavram günümüzdeki kullanımından çok daha farklı ve geniş kapsamlı bir manaya sahip olup sağlıklı yaşam için gerekli altı temel önkoşul olan **esbab-ı sitte-i zaruriyye** karşılık gelmektedir.⁹²

Bir 11. yüzyıl hekimi olan **İbn Bahtîşu** bu konuyu eserinde açıklayıcı bir biçimde ele alır. Hekimlerin sağlık ve hastalığın sebeplerini araştırmakla yükümlü olduklarını belirttiikten sonra bu araştırma sonucunda, sağlıklı kalmak adına göz önünde bulundurulması gereken bazı zorunlulukları tespit edeceklerini, bu zorunlulukların ise **esbab-ı sitte-i zaruriyye** ismi altında altı maddede sıralanabileceğini ifade eder.⁹³ Bunlar çeşitli iklim ve arazi şartları dahil, insanı çevreleyen hava⁹⁴; ne zaman ve ne kadar olacağı dahil, insanın yiyip içtikleri; uyanıklık ve uyku; hareket ve dinlenme (**sükun**); tıkanıklık (**imsak**) ve boşalma ve psikolojik durumlardır.⁹⁵ **İbn Bahtîşu**’ya göre bu altı maddenin gereklilikleri hakkında yerine getirildiğinde kişi sağlığına kavuşur ve onu muhafaza eder. Ne zaman ki bunlar ihmal edilir, o zaman hastalık ortaya çıkar ve kalıcı hale gelir.⁹⁶

Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi **İllet-i Merakiyye** risalesinde söz konusu hastalık için **esbab-ı sitte-i zaruriyye**yi zikrettiği müstakil bir bölüme yer vermektedir. Bu bölümde hastanın yaşadığı mekan, tükettiği faydalı ya da zararlı yiyecek ve içecekler, günlük uykusu ve az ya da aşırı hareket etmesi ile ilgili çeşitli önlemlerden bahseder. Örneğin, bu hastalığa yakalanmaması veya bu hastalıktan kurtulması için kişinin havası iyi olan, mümkünse su kenarında bir yerde yaşamasını önerir. Yiyecek ve içecek konusunda ise özellikle, kişinin mizacında ağır basan hıltlar ve bunlara dayalı kuruluk, yaşlık, sıcaklık ve soğukluk karakterlerini göz önünde bulundurarak tavsiyelerde bulunur. Hastada sıcaklık karakteri ağır

⁹² Ş. Afacan, **a.g.e.**, s.21-22.

⁹³ İbn Bahtîşu, **a.g.e.**, s.13-14.

⁹⁴ **Esbab-ı sitte-i zaruriyye** aslen klasik tıbbın Galenik düşünce kaynaklı dış etkenler teorisine dayanmaktadır. Bu teoriye göre mizaçlarda meydana gelen bozuklukların haricinde vücutta hastalığa sebep olan bir diğer etken, hastanın vücudu üzerinde tesiri olan dış koşullardır. Bkz. L. Öztürk, **a.g.e.**, s.55.

⁹⁵ S.H. Nasr, **İslam ve Bilim**, s.162.

⁹⁶ İbn Bahtîşu, **a.g.e.**, s.13-14.

basıyorsa bu karaktere sahip yiyeceklerden kaçınılmalıdır. Örneğin, mayasız ekmek yemenin zararlı olduğu; özellikle de ekmek yanık olursa bunun vücutta kara safraya dönüşebildiği konusunda uyarır. “Sözün kısası; kara safravi, ağır, yoğun ve yapışkan hıtlar üreten yiyeceklerden, çok yiyecek artığı ortaya çıkaran gıdalardan uzak durmak gerekir.”⁹⁷ Tüketilecek içecekler konusundaki önlemleri, hastanın varlıklı veya yoksul olmasına göre sınıflandırması dikkat çekicidir. Varlıklı olan kişi Hayatizade’nin tarifine göre ‘son derece saf altın külçesi’ni ateşte ısıtıp reçetesini verdiği bitkisel içecek karışımının içinde söndürmelidir. Yoksul olan kişiye ise aynı işlemi Frenk çileğini kızdırıp suda söndürerek yapması tavsiye edilir. Tatlı gıdaların tümü ise vücutta hıtların akıştığı düşünülen yollarda tıkanıklıklara sebep olduğunu belirtir. Kişinin sekiz saatten az uyumaması gerektiğini, şiddetli hareketlerden, özellikle de tok karnına yapılanlardan tıkanıklıklara yol açması nedeniyle uzak durulmasını tavsiye eder.⁹⁸

2.2.2. ‘İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Hastalık Teşhisi

Ahlat-ı erbaa teorisine dayalı klasik tıpta hastalığın teşhisi, vücutta hangi sıvının arttığını veya azaldığını tespit etmekle; yani, **ahlat-ı erbaanın** dengesinin nasıl bozulduğunu aramakla mümkün olur.⁹⁹ Örneğin, ateş yükselmesi gibi bir düzensizlik olduğunda sıvılar arasındaki dengenin nasıl sağlanacağını araştırmak gerekir. Aşırı belirtilerle seyreden hastalıklarda, bu belirtilere bakılarak bir tanı konmaya çalışılır ve hastalık çok defa, en çok göze batan belirtiye göre isim alır. Hekimler, mevsimlerin değişmesi ve bunun vücut mizaçları üzerindeki etkileri gibi hastalıkların doğal nedenlerini ya da astral etkileri¹⁰⁰ araştırırlar; ayrıca,

⁹⁷ Kastamonu nüshası v.28b.

⁹⁸ Kastamonu nüshası v.29a.

⁹⁹ O. Bakar, **a.g.e.**, s.132-133.

¹⁰⁰ Klasik tıp sistemi söz konusu olduğunda tıp ve astronomi disiplinleri arasındaki teorik ortak zemin dikkate alınması gereken bir husustur. Bu sistem, hastalık ve sağlık ile ilgili durumlarda astral nedenselliği devreye sokmaktadır. Astral etkilerin değerlendirilmesi özellikle de hastalığın teşhisinde ön plana çıkar. Bu noktada astral nedensellik prensibinin arkasında yatan mantığı anlamak gerekmektedir. Buna göre gezegenler, ay üstü (felekler) ve ay altı evren arasındaki sürekli bağlantıdan sorumlu varlıklardır. Ay altı dünyaya ait olan ‘şey’ler gezegenlere karşılık verir; çünkü gezegenler onların formlarını vermiştir ve gezegenler oluşlarının nedenleri olduğundan, astral element her zaman bu ‘şey’lerin içlerindeki varlığını sürdürülür. Bkz. Liana Saif, “The Arabic theory of astral influences in early modern medicine”, **Renaissance Studies**, C. XXV, No: 5, Kasım 2011, s.612. Klasik tıpta ay altı evrenin ay üstü evrene ve hareketlerine zorunlu olarak bağlı olduğu ve bunun sonucu olarak da oluş ve bozuluşa tabi olan ay altı varlıkların ay üstü evrenin gücü ve hareketlerinden etkilendiği düşüncesi mevcuttur. Ay altı evren, gezegenlerin hareketleri tarafından üretilen ısıdan etkilenir ve bu ısı madde ve formların birleşmesinden sorumlu olduğu için oluş’un failidir. Her türün farklı formları, gezegenlerin ve yıldızların ‘erdem’lerinin ve niteliklerinin çeşitliliğinin sonucudur; göksel cisimler, oluşumu gerçekleştirmiş varlığın bedeni ile **hayvani ruhu** arasındaki karışım ve uyumdan sorumludur. Klasik tıp hekimi, hastalıkların doğal nedenlerinin, oluşumu gerçekleştirmiş şeyler ve yıldızlar arasındaki bağlantı nedeniyle daha yüksek göksel nedenlerden kaynaklandığını düşünmektedir; bu nedenle, onlara göre göksel hareketler mevsimlerde ve mizaçlarda değişikliklere neden olur. Bkz. **a.e.**, s.613. Hayatizade’nin risalelerinde sıkça atıfta bulunduğu **Fernel** (ö. 1558) de İslam klasik tıbbının astral etkiler teorisini

tedavilerin ve ilaçların özelliklerini ve hastalığın doğasını tanımlar, daha sonra bir **prognoz** (tıbbi tahmin) verir ve tedavileri buna göre reçete ederlerdi.¹⁰¹

Hayatizade'nin risalelerinde, hastalığı teşhis noktasında, belirtileri takip etmenin ve hastalığın seyrini gözlemlemenin ilk sırada geldiği görülür. Örneğin, **illet-i merakıyyenin** belirtileri arasında midenin sindirim sisteminde bozukluk olması sonucu hastada asitli hıltların birikmesi, midede gaz ve geğirme meydana gelmesi, hastanın asitli balgam tükürmesi gibi şikayetleri sıralar. Bu noktada midede soğuk karakterli mizaç bozukluğu (diskrasi) fazla olduğundan hastada ekşi geğirme meydana gelir. Eğer midede soğukluk az olursa dumansı geğirme oluşur. Ancak hekim, belirtileri değerlendirme noktasında dikkatli olmalıdır. Hayatizade'ye göre midede bu şekilde bir rahatsızlığın ortaya çıkması, hastalığın sebep ve belirtilerini birbirinden ayırt etmekten aciz olan bilgisiz hekimlerin **illet-i merakıyyeyi** teşhis edemeyip bunu bir mide hastalığı sanmalarına yol açar.

Hayatizade, kendisinden önceki kimi hekimlerin, böbrekle ilgili rahatsızlıkları **illet-i merakıyye** hastalığıyla karıştırdıklarından bahseder. Bunun sebebinin, idrar sırasında hastanın böbreklerinden gelen tortu ile **illet-i merakıyye** hastalığı nedeniyle gelen tortunun birbiriyle karıştırılması olduğunu belirtir. Tortu, idrarın duru hale gelmesinden sonra idrar tüpünün dibinde kalan kuma benzer kalıntıya verilen isimdir. Bu tortu zaman zaman değişkenlik gösterir; tortunun rengi, vücuttan dışarı atılan yanık hıltların rengine bağlıdır. İdrarın ince olması, bünyenin ağır ve yoğun hıltı vücuttan atmakta başarısız olduğunu gösterir. İdrar herhangi bir nöbet eşliğinde olmadan siyah gelirse bu, hastalığın vücuttan atıldığını gösterir.¹⁰² **İlet-i merakıyyede** meydana gelen tortunun farklı olduğunu ve Sennert isimli Alman hekimden alıntı yaparak, bunun karaciğerde ve büyük damarlarda aşırı sıcaklık sebebiyle yanan hıltların tortusu olduğunu aktarır. Hayatizade'nin bu ifadeleri, hastalıkları teşhis ederken hastaların idrarlarını inceleme yöntemine başvurduğunu göstermektedir. Hıltların biriktiği yerleri bulmak için vücudun çeşitli bölgelerini elleriyle yoklaması, risalelerde görülen bir diğer teşhis yöntemidir.¹⁰³

---

benimseyerek tıbbi ruhun astrolojik etkilere duyarlı olduğunu düşünmektedir. Ay altı dünya ile tıbbi ruh ve astral etkiler arasındaki formlar ve nedensel bağlantıya inanır. Yıldızlar dezavantajlı yerlerde hareket ediyorsa, bunlar tıbbi ve astral ruhuyla vücudu olumsuz yönde etkileyecektir. **Fernel**'e göre yıldızların sürekli değişen çeşitliliği ve ilişki durumuna karşılık olarak insan vücudu da farklı durumlarda farklı tepki verir. Bu nedenle, bir hekim bir **prognoz** verebilmek için hastalıkların astrolojik nedenlerinden haberdar olmalıdır. Bkz. **a.e.**, s. 623-4.

¹⁰¹ **a.e.**, s.612.

¹⁰² Bkz. Kastamonu nüshası v.12b.

¹⁰³ Bkz. Kastamonu nüshası v.5b.

2.2.3. 'İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Tedavi

Klasik İslam tıbbi metinlerinde hastalıklar sebepler (**esbab**), belirtiler (**alamat**) ve tedavi (**ilac**) olmak üzere üç temel bölümde ele alınır. İçlerinde en geniş yer tutan tedavi bölümüdür.¹⁰⁴ Bu bölümde ele alınan tedavinin içerik ve yöntemini büyük oranda **ahlat-ı erbaa** teorisi belirler. Bu teori çerçevesinde her insanın kendine özgü bir mizaca sahip olduğunun kabul edilmesi, kişiye özel tedavi yöntemleri uygulanmasını gerektirmektedir. Aynı hastalığa yakalanmış olsalar da insanların hastalığa karşı verecekleri tepki, mizaçlarındaki çeşitlilik sebebiyle değişiklik gösterir. Çünkü bu çeşitlilik, vücutlarının savunma mekanizmalarının farklı olmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, insan vücudunun tabiatı ile dış dünyadaki tabiat arasında karşılıklı bir ilişki göz önünde bulundurularak insanın sağlıklı kalabilmek için doğayla uyum içerisinde hayatını sürdürmesi gerektiği düşünülür. Sonuç olarak, klasik İslam tıbbında hastaların mizaçlarına uygun bir tedavi yöntemi aramaya ve **esbab-ı sitte-i zaruriyye**deki gerekliliklere göre hastayı yönlendirmeye özen gösterilmiştir.¹⁰⁵

Sözde-Hipokrat metinlerinden **Salgınlar**'a göre, "tıp sanatının üç yönü vardır: hastalık, hasta ve hekim." Bu üç yön karşılıklı olarak birbirini tamamlar.¹⁰⁶ Hekim tedavi esnasında hastanın mizacını iyi değerlendirebilecek kapasitede olmalıdır. Onun amacı bir hastalığı veya hastalıklı bir organı değil, tüm organizmayı iyileştirmektir. Görevi ise doğal iyileşme sürecine yardımcı olmaktır; bu süreci keyfi bir müdahale ile yönlendirmez.¹⁰⁷ Hastalığı, vücudun bozulan dengesini düzenleme yeteneklerine göre sınıflandırılmış çeşitli gıda ve bitkilerle tedavi eder;¹⁰⁸ hastaya fizyoloji merkezli diyetler uygular.¹⁰⁹ Bunun dışında vücuttaki hıtları dengelemek ve vücudu fazla ve bozuk hıtlardan temizlemek için hacamat, **fasd** (kan alma) ve lavman gibi boşaltıcı teknikler kullanır.

---

¹⁰⁴ Nil Sarı, Burhan Akgün, "Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış", **Türkiye'de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi**, No:62, Mart 2008, s.10.

¹⁰⁵ O. Bakar, **a.g.e.**, s.132-133.

¹⁰⁶ Volker Langholf, **Medical theories in Hippocrates: Early texts and the 'Epidemics'**, New York, Walter de Gruyter & Co., 1990, s.1.

¹⁰⁷ Thaddeus E. Weckowicz, Helen P. Liebel-Weckowicz, **a.g.e.**, s.21-22.

¹⁰⁸ F. Chast, "A History of Drug Discovery", **The Practice of Medicinal Chemistry**, ed. Camille Georges Wermuth vd., Londra, Academic Press, 2015, s.3.

¹⁰⁹ Burada fizyolojiden kasıt insan vücudunun kısımları, mizaçları ve nasıl çalıştıkları hakkında bilgidir. Bkz. Volker Langholf, **a.g.e.**, s.1.

Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi tedavilerinde, diyet, boşaltıcı teknikler ve farmakolojiyi bir arada kullanmıştır. Bu noktada tedavi, diyet-boşaltıcı teknikler ve ilaçlar şeklinde iki başlık altında incelenecektir.

2.2.3.1. Diyet ve Boşaltıcı Teknikler

Klasik tıbbı göre gıdaların kendilerine özgü mizaçları vardır. Tedavide uygulanan, gıdaya yönelik diyetin teorik esası, hıtların tabiatı ile gıdaların tabiatı arasındaki karşılıklılığa dayanmaktadır. Örneğin kara safra fazlalığı olan hasta, vücudundaki soğuk karakterli hıtların dengelenmesi için sıcak karakterli gıdalar tüketmeye yönlendirilir. Harekete yönelik diyet söz konusu olduğunda Hayatizade'nin risalelerinde belirttiği gibi hareketin azlığında kişinin vücudunda fazla yağlık birikmesi; aşırı harekette ise vücutta hıtların akıştığı yollarda tıkanıklıklar meydana gelmesi¹¹⁰ sebebiyle itidalli davranılması önerilir. Hekim gerekli gördüğünde hastanın yaşadığı çevre, günlük uyku süresi gibi noktalardaki önerilerini de diyet programına ekleyebilir.

Vücutta biriken fazlalık hıtlar, yanık hıtlar ya da tıkanıklıklara neden olan ağır ve bozuk hıtların hastalıkların başlıca sebepleri olduğu düşünüldüğü için, bunların vücuttan ihracı klasik tıp tedavisinin hedeflerinden biri olmuştur. Bu ihraç, Hayatizade'nin risalelerinde yer verdiği üzere doğal yollardan; yani hastanın, hıtların ağır ve yoğun olan kısmını kusarak, ince olan kısmını terleyerek, gazlarını ise geçirerek vücuttan atmasıyla gerçekleşebilir. Ancak bunun mümkün olmadığı durumda kupa çekme, **hacamat**, damardan kan alma (**fasd**), lavman, sülük vurdurma, kusturma, müşhil ve idrar sökücü kullandırma gibi boşaltıcı teknikler uygulanır. Boşaltılmak istenen hıtlar kolaylıkla ve kendiliğinden dışarı çıkarsa, bu teknikler vücut için faydalı olur ve hastalığın semptomlarını yatıştırır; ancak hasta hıtların boşaltımı esnasında bir zorlanma hissederse ya da boşaltım gerçekleştiğinde vücuttan bozuk hıtlar dışında bir şey çıkarsa bu durum hastaya zarar verebilir.¹¹¹ Boşaltıcı teknikler dışında, hastayı sıcak suya oturtma, hamama sokma, buğu yapma, yağ sürme ve benzeri rahatlatıcı teknikler de kullanılır.¹¹² Tüm bu tekniklerin ortak amacı, vücuttaki dört hıtlı dengeleyerek ve vücuttaki bozuk hıtları dışarı atıp tıkanıklıkları açarak hastayı sağlığına kavuşturmadır.

Ameliyat ve diğer cerrahi müdahaleler ise klasik İslam tıbbında fazla tercih edilmemiştir. “Müslümanların yaptıkları ameliyatlar çeşitli yara dağlama şekilleri, sezaryen,

¹¹⁰ Bkz. Kastamonu nüshası v.7a.

¹¹¹ N. Çağlar, **a.g.e.**, s.27.

¹¹² S. Bozkurt, **a.g.e.**, s.28-29.

göz operasyonları, ağız ameliyatları ve dişçilikle sınırlı kalmıştır.”¹¹³ Bunun sebebi, insan vücuduna ve iyileşme sürecine doğrudan müdahalenin tercih edilmemesidir.

2.2.3.2. İlaçlar

Klasik tıp ilaçlarının çoğu, bitki özlerinden hazırlanan basit formüllerdir ve minerallerden elde edilenlerin dışında, günümüzde ilaç olarak adlandırılan şeyin kimyasal tanımına karşılık gelmezler.¹¹⁴ Bu ilaçlar, **ahlat-ı erbaa** teorisi çerçevesinde, hastanın mizacı, kullanılan ilacın tabiatı ve yakalanılan hastalığın cinsine göre hazırlanır. Temel prensip, kullanılan ilaçların yakalanılan hastalıkta bulunan karakterlerin tersi karaktere sahip olmalarıdır.¹¹⁵

Her organın sıcaklığı, soğukluğu, kuruluğu ve yaşlığı farklı olduğundan, hastalanan organ, dört ana unsurdan gelen niteliğinin tersi nitelikler içeren ilaçlarla tedavi edilir. Yiyeceklerin ve ilaçların, kuvvetli, zayıf, yaş, kuru, serinletici, ısıtıcı, bağırsakları boşaltıcı, kabız yapıcı etkileri 1’den 4’e kadar derecelendirilir. Bir ilaç, gerekli miktarda kullanıldığında etki göstermiyor, tekrar kullanıldığında etki gösteriyorsa 1. derece (derece-i evvel), ilk kullanımda etki gösteriyorsa 2. derece (derece-i sani), ilk kullanımda zararlı etki gösteriyorsa 3. derece (derece-i salis), öldürücü ise 4. derecedir (derece-i rabia). İlaç ve gıdaların mizaçları ise şöyledir: kabızlık veren (kabız), yumuşatıcı (müleyyin), dokuya nüfuz edici (mühallil), uyuşturucu (münevvim), açıcı/geğirtici (müfettih).¹¹⁶

Bu ilaçlar vücutta çeşitli etkilere sahiptir. Örneğin, açıcı ilaçlar (**edviye-i müfettaha**) vücudun içerisinde hıtların akıştığı yollarda tıkanıklığa sebep olan maddeleri harekete geçirir; bunları incelterek, yumuşatarak ve temizleyerek vücudun rahatlamasını sağlar. Hıtların vücudun dışına açılan çıkışlarını açar. “İnceltici, yumuşatıcı ilaçlar (**edviye-i müleyyine**) ise, içinde buldukları hıtların kıvamını mutedil ısıyla daha da inceltirler.”¹¹⁷

Hayatizade’ye göre kimi insanın bünyesi kabız olmaya, kimisinin ise ishal olmaya yatkındır.¹¹⁸ İshal yapıcı ilaçlar ile kabızlık yapıcı ilaçlar da bünyenin yatkınlıklarına göre verilir. Örneğin, illet-i merakıyye hastalarının çoğu kuru kara safra karakterli olduğu için vücutlarından bozuk hıtların temizlenmesi ishal yapıcı ilaçlarla mümkün olur. Fakat

¹¹³ O. Bakar, **a.g.e.**, s.131.

¹¹⁴ F. Chast, **a.g.e.**, s.3.

¹¹⁵ **a.e.**, s.130.

¹¹⁶ Bayat, **Tıp Tarihi**, s.127

¹¹⁷ İbn Sina, “Tıp Kanunu”, **İBN SİNA: Doğunun Sönmeyen Yıldızı**, haz. Hüseyin Gazi Topdemir, Say Yayıncılık, 2009, s.487.

¹¹⁸ Bkz. Kastamonu nüshası v.9b.

Hayatizade, reçete edilirken bu ilaçların etki gücünün de hesaba katılması gerektiğini belirtir. Eğer ishal yapıcı ilaç fazla kuvvetli olursa hastalığın şiddetlenmesine sebep olur. Bunun nedeni, kuvvetli olan ishal yapıcı ilaçlarda zehirlilik olmasıdır. Bunlar hıltların ince olan kısmını şiddetle dışarı atar; hıltların ağır ve yoğun olan kısmını ise sıcaklık karakteri nedeniyle daha fazla ağırlaştırıp yoğunlaştırarak vücutta devamlı şekilde kalmalarına neden olur.¹¹⁹

İlaç olarak tiryak ve panzehirler de tedavilerde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Çünkü zararlı maddeleri vücuttan dışarı atarak insan sağlığını korudukları düşünülür. Tiryak daha çok yapay bir şekilde ortaya çıkan ve madeni zehirlere karşı etkili olan ilaçları tanımlar. Panzehir ise doğal şekilde meydana gelen zehirlere karşı kullanılan ilaçlardır. Hayatizade de risalelerde yer verdiği ilaç tedavilerinde tiryak-ı faruk¹²⁰, Venedik tiryakı¹²¹, yılan panzehiri¹²² gibi tiryak ve panzehirleri kullanmaktadır.

2.2.4. ‘İllet-i Merakiyye ve Sevda-yı Merakiyye Risalelerinde Yer Alan Ruh-i Nefsani ve Ruh-i Hayvani Kavramları

Klasik tıpta vücudun fiziksel (**nebatî**), hayati (**hayvani**) ve akli/psişik (**nefsani**) olmak üzere üç ana sistemi vardır. Bu sistemlerin düzenli çalışması, vücuttaki “merkezi, kalbin sol karıncığında olan, hayati bir kuvvet/ruh ile mümkün olur.”¹²³ **Ruhtan** kastedilen “dört ahlatın karışımı üzerine çökmüş ve beden ile **logos** arasında aracı latif bir cisim olan **nefis**”¹²⁴ tir. Bu, Aristoteles’in **logos** merkezli kozmolojisinden ortaya çıkmış bir düşüncedir. Bu anlayışa göre **ruh/nefis**, **logosun** insanda tecessüm etmiş halidir ve insan vücudunu tedebbür ettirici¹²⁵ güçtür.

O, fiziksel beden ile teolojik anlamıyla ruh arasında bir yerde duran latif bir beden ya da latif bir enerji şeklindedir. Hayati ruhun işlevi beden hayatının düzenlenmesini yönetmektir. Bu işlevin mümkün olması, bedenin kendisinden oluştuğu humor karışımının belli bir incelik ve kusursuzluk seviyesinde olmasını varsayar.¹²⁶

¹¹⁹ Bkz. Kastamonu nüshası v.15a.

¹²⁰ Bkz. Kastamonu nüshası v.26b.

¹²¹ Bkz. Kastamonu nüshası v.16b, 42a.

¹²² Bkz. Kastamonu nüshası v.16b, 17a ve 17b.

¹²³ Liana Saif, **a.g.e.**, s.623-4.

¹²⁴ S. H. Nasr, **İslam ve Bilim**, s.159-160.

¹²⁵ “Beden, aynı zamanda edimlerde bulunabilmesini sağlayan kuvveleri taşıyıcısı olan nefisle yeteneklerini devam ettirir.” Bkz. A. Cebbar, **a.g.e.**, s.222.

¹²⁶ **a.e.**, s.222.

Klasik tıpta **ruh** kavramı bedenın temel işlevleri açısından önemlidir. Bedene hayat veren, onu hareket ettiren **ruh/nefis** üç çeşittir:

1.Tabii ruh: Karaciğerde yerleşmiş olan hayati ruhtur. Sıcak ve nemlidir. Aynı adla anılan melekeler ve ikincil melekelerle yerine getirilen beslenme, büyüme ve üreme işlevlerini görür. Toplardamarlar içinde dolaşır. 2.Akli ruh: Soğuk ve nemli olan bu ruhun merkezi beyindir; kavrama melekesi ile duyu ve algıları, hareket ettirici meleke vasıtasıyla da hareketi oluşturur. Sinirlerde dolaşır. 3.Asıl hayati ruh: bu ruh sıcak ve kurudur. Merkezi konumunda olan kalpte işleyerek tabii ve akli ruhla beraber düşünülen biyolojik sistemlerin işlevlerini icra edebilmesi için gerekli uygun koşulları hazırlayarak ve atardamarlarda dolaşp tüm organlara ve dokulara ulaşarak hayatı muhafaza eder.¹²⁷

Tabii ruh, bedenın fiziksel sistemini; akli ruh, sinir sistemini ve hayati ruh da hayat sistemini meydana getirir. Bedenin sağlığı, her bir sistemin kendi içerisinde ve birbirleriyle ilişkilerinin uyumlu ve dengeli bir şekilde devam etmesiyle sağlanır. Bu ruhlardan her biri, işlevlerini yerine getirecek **kuvvelere** sahiptir. Bu üç ruhun/nefsin ‘ay üstü evren’ (**logos**) den inmiş ve kendine has **kuvveleri** olan, **nebatı**, **hayvani** ve **akli** olmak üzere üç nefis etkinliği (**ruh**) vardır.¹²⁸ Kısacası, klasik tıpta üç bedensel güç; doğal güçler (Ar. **el-kuvve et-tabiiyye**), hayvani güçler (Ar. **el-kuvve el-hayvaniyye**) ve akli/psikişik güçler (Ar. **el-kuvve en-nefsaniyye**)¹²⁹ ve vücudun işleyişi için gerekli olan bu üç **kuvveye** karşılık gelen ve bunlara bağlı olan sırasıyla üç ruh; **doğal** veya **fiziksel ruh (ruh-i nebatı)**, **hayvani** veya **hayati ruh (ruh-i hayvani)** ve **akli ruh (ruh-i nefsanı)** vardır.¹³⁰

Hayatizade’nin, **illet-i merakiyye** hastalarının dalakları çevresinden beyinlerine buhar¹³¹ yükselerek **ruh-i nefsanilerin** perişan olduğunu ve bu yüzden, hastalarda sersemlik ve akıl karışıklığı görüldüğünü; uykusuzluk rahatsızlığının, yine hastaların beyinlerine sıcak ve kuru mizaçlı dumanların yükselerek **ruh-i nefsanilerinde** zafiyet meydana getirmesiyle oluştuğunu; **sevda-yı merakiyye** hastalarındaki kalp çarpıntısının ise **ruh-i hayvanilerin** zayıflamasından kaynaklandığını ifade etmesi, bu kavramları fizyolojisinde etkin bir şekilde kullanmakta olduğunu göstermektedir.

¹²⁷ A. Cebbar, **a.g.e.**, s.222.

¹²⁸ S. H. Nasr, **a.g.e.**, s.161.

¹²⁹ Michael W. DOLS, **a.g.e.**, S.24.

¹³⁰ Ali ibn Ridwan, **a.g.e.**, s.20.

¹³¹ Hayatizade risalelerinde hastalığın belirli bir organda ortaya çıkmasının ardından bulunduğu bölgeden vücudun diğer bölgelerine bazı buharların (**ebhire**) yükseldiğini ve bu buharlar nedeniyle çeşitli semptomların ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu buharların nasıl meydana geldiğini Galen şu şekilde açıklar: Yiyecek ve içecekler kısmen midede sindirilir. Sindirilme sonucu ortaya çıkan materyal daha sonra ilk toplardamarlar yoluyla kana dönüştürülmek üzere karaciğere girer. Damarlar, artık beslenmeyle güçlenmiş durumda olan kanı karaciğerden vücudun tüm bölgelerine taşır. Ancak, bundan ortaya çıkan bedensel sıcaklığın korunması için havaya ihtiyaç vardır. Bu hava, akciğerlerden ve cildin gözeneklerinden çekilir. Sonuç olarak, ısı oluşumu ve yiyecek ve içeceklerin sindirimi sırasında buharlar açığa çıkar. Bkz. M. Grant, **Galen On Food and Diet**, Londra, Routledge, 2000, s.7.

2.2.5. Sevda-yı Merakiyye Risalesinden Hareketle Klasik Tıpta Melankoli Hastalığı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Hayatizade **Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile**'nin girişinde **İlet-i Merakiyye** ve **Sevda-yı Merakiyye** risalelerini, biri diğeriyle sıkça karıştırılan iki hastalığı birbirinden ayırt etmek için kaleme almak istediğini belirtir. Hayatizade'ye göre klasik tıp literatüründe bu iki hastalığın birbiriyle karıştırılması, **illet-i merakiyye** hastalığının genel olarak **sevda-yı merakiyye** ya da böbrekle ilgili rahatsızlıklardan biri zannedilmesinden kaynaklanır. **Sevda-yı Merakiyye** risalesinin başında, iki hastalık arasındaki farkları açıklar. **Sevda-yı merakiyye** hastalığında, hastanın vücudundaki hıtların **illet-i merakiyye** hastasındakine nazaran çok daha fazla yanması bu farklardan biridir. Diğer bir fark ise **sevda-yı merakiyye** hastalarının aklında bozukluk ve karışıklık meydana gelmesi ve bu hastalarda zaman zaman sebepsiz korku ve sayıklama ortaya çıkması gibi belirtiler mevcutken **illet-i merakiyye** hastasında bu semptomların gözlemlenmemesidir. Bu, **sevda-yı merakiyye** hastalığının **illet-i merakiyye**ye nispetle hastanın psikolojisini olumsuz anlamda daha çok etkilediğini göstermektedir.

Melankoli ve onun bir alt türü olan **sevda-yı merakiyye**, yani hipokondrik melankoli hastalığına dair klasik tıpta kayda değer bir literatür varken; **illet-i merakiyye**, yani hipokondri hastalığı üzerine daha az çalışmanın mevcut olması da aralarındaki farklardan biri olarak düşünülebilir. Çalışmanın bu kısmında, **sevda-yı merakiyye** hastalığının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle, söz konusu literatürden yararlanılarak melankoli hastalığı genel hatlarıyla incelenecektir.

2.2.5.1. Melankolinin Doğası ve Ortaya Çıkışı

Klasik tıp hekimleri çoğunlukla melankoliyi “kaynağı beden olan, ruhi bir hastalık” olarak tanımlar.¹³² Günümüzde psikoloji alanına dahil olan ruhsal hastalıklar klasik sistemde tıbbın konusudur. **İbn Bahtışu**'nun (ö. 1058) “karakterin değişmesinin nedeni beden mizacının değişmesidir. Mizacın değişmesi ise bir hastalıktır. Bunu incelemek için en uygun

¹³² Ebu Ali İBN SİNA, “Melankolinin Teşhis ve Tedavisi”, çev. A. Sait Aykut, **Cogito Dergisi**, sy.51, 2007, s.35.

kişi de tabiptir.” diyerek ruhsal meselelerin yalnızca metafizik değil, tıbbın da ilgi alanı içerisinde olduğunu¹³³ vurgulaması buna bir örnektir.

Klasik tıpta ruhsal bozukluklara kara safra hıltının sebep olduğu düşünülür. Korku ve üzüntü içeren bir ruhsal bozukluk olan melankoli, kelime anlamı olarak da ‘vücutta aşırı kara safralılık’ anlamına gelmektedir.¹³⁴ Melankoliye neden olan doğal kara safra, esas olarak soğuk ve kuru karakterli beslenmeden ortaya çıkar. Galen, melankolinin doğal kara safranın vücutta aşırı hale gelmesinden ya da doğal olmayan, yani yanmış kara safranın vücuttaki varlığından ileri geldiğini düşünür. Beynin hastalıktaki rolünü vurgular ve zihinsel semptomların her zaman için beyinden kaynaklandığını iddia eder.¹³⁵ Galen, melankoli yorumunda büyük ölçüde **Efesli Rufus** (M.S. 70-110)’a dayanmaktadır. **Rufus**, kendisinden sonraki yazarlar üzerinde son derece etkili olmuş olan, melankolinin nedenleri, semptomları ve tedavisi üzerine iki ciltlik bir çalışma oluşturmuştur. Rufus’a göre melankoli, beyinde ortaya çıkan ya da epigastriyum veya tüm vücuttan beyne yükselen bir durumdur.¹³⁶ Sebebi, sadece beyinde olan yahut tüm vücuttaki kara safralı kandır. Genelde, aşırı güneşe maruz kalma, kronik baş ağrısı gibi baş bölgesindeki akut bir hastalık veya uzun süreli uykusuzluk gibi rahatsızlıklardan kaynaklanır.¹³⁷

İbn Sina ise melankoliyi düşünce ve vehimlerin doğallığından çıkıp korku ve ümitsizliğe yol açmasıyla ortaya çıkan bir hastalık olarak değerlendirerek hastalığın psikolojik yönüne vurgu yapar. İbn Sina’ya göre bu, kara safra hıltının vücutta baskın hale gelip beyindeki **ruhu** içerden “izole ederek”¹³⁸ onu korkuya yönlendirmesiyle meydana gelir. İbn Sina, mizaçtaki ısı ve hafif nemin **ruha** yardımcı olup ona kuvvet verdiğini ifade eder. Fakat söz konusu izolasyon ve kara safra hıltının baskınlığıyla ortaya çıkan mizaçtaki soğukluk ve kuruluk, **ruhun** yapısına aykırıdır ve ona zayıflık verir. Soğuk ve kuru olan kara safra hıltının fazlalığı, tüm canlıların hayatta kalmak için ihtiyaç duyduğu ısı ve nem özelliklerine karşı çıkan bir rahatsızlıktır.¹³⁹

İbn Sina’ya göre melankoli beyinden kaynaklandığında bu, kuru-soğuk hıltın olumsuz etkisi veya bir dış sebebin/maddenin tesiri yüzündendir. Eğer bir dış sebebin etkisiyle oluşmuşsa, bu madde ya başka bir kaynaktan üreyip damarlara nüfuz etmiş ya da orada var olan

---

¹³³ İbn Bahtışu, **a.g.e.**, s.13-14.

¹³⁴ Michael W. DOLS, **a.g.e.**, s.18-19.

¹³⁵ Marke Ahonen, **Mental Disorders in Ancient Philosophy**, Switzerland, Springer International Publishing, 2014, s.26.

¹³⁶ Michael W. DOLS, **a.g.e.**, s.25-26.

¹³⁷ **a.e.**, s.50

¹³⁸ “İbn Sina yalnızlaşma, gurbet, izolasyon, ayrıklaşma gibi anlamlara gelen "istevhaşa" kelimesini bedendeki organlar için de kullanır. Çünkü sağlıklı bir beden parçaları İbn Sina tıbbına göre hem karargahı beyin olan bilinç merkezi ruhla; hem de birbirleriyle uyuşan parçalarıdır.” Bkz. Ebu Ali İBN SİNA, **a.g.e.**, s.36.

¹³⁹ Michael W. DOLS, **a.g.e.**, s.18-19.

yapıyı hasara uğratarak veya yakarak kara safraya dönüştürmüştür. Bu madde, beynin içine dışarıdan sızmış ve beyin için acı verici bir hale gelmiştir. Sonrasında ise gövdeye yayılır ve sara kriziyle açığa çıkar.¹⁴⁰

İbn Sina, melankolinin nasıl ve hangi organlarda ortaya çıktığını şu şekilde özetler: Melankoliye sebep olan kara safra hıltı, karaciğerin kanı yakması veya kara safra karakterli atıkları atamaması sonucu aşırı derecede birikir; ya da üretildiği esas yer olan dalakta bir işlem bozukluğunun meydana gelmesi sonucu artar. Dalak, kanın galiz (ağır ve yoğun) olan bölümünü ciğerden çekebilme özelliğini ve çektiği bölümün atıklarını bir çıkış noktasından atabilme kabiliyetini yitirince zafiyet ortaya çıkar. Melankoli, beyin harici bir nedenden ortaya çıksa bile meydana geldiği ve çoğaldığı bölge beyindir. Örneğin, midede veya beyinle işbirliği içinde hareket eden bir diğer organda yer alan bir veremin sebebiyet verdiği buhar, beyindeki bütün nemliliği ortadan kaldırıp o bölgeyi kurutarak melankoliye yol açabilir. Ortada bir dış etken yokken yalnızca kuruluk ve soğukluktan kaynaklanan melankolinin nedeni, kalpteki kara safra karakterli bozuk mizaçtır. Bu mizaç beyni de etkiler. Bunun nedeni, **ruh-i nefsanî** ile **ruh-i hayvanî**nin devamlı bağlantı içerisinde olmasıdır. Yani kalpte ortaya çıkan bozuk kara safra hıltı, beynin mizacının da dengesini bozarak zamanla kara safravi hale gelmesine yol açmaktadır.¹⁴¹

İbn Sina'ya göre aşırı üzüntü ve endişe, melankoliye sebep olan önemli etkenlerdendir. Bu, hekimler ve filozofların birlikte ele aldığı ve sıkça tartıştığı meselelerden biridir. Er-Razi (ö. 925), melankolinin çok fazla rasyonel faaliyetin sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmiştir.¹⁴² **İshak İbn İmran** (ö. 932)'a göre ise melankoliyi **ruh-i hayvanî**de meydana gelen korku, sıkıntı veya öfke teşvik edebilir. Örneğin, sevilen bir çocuğun ölümü veya yeri doldurulamaz bir kütüphanenin kaybı, melankoliyle sonuçlanan üzüntü ve moral bozukluğunu açığa çıkarabilir. **Ruh-i nefsanî**de de benzer bir süreç meydana gelir: Hekimler, matematikçiler veya astronomlar çokça düşünür, ezberler ve çok fazla araştırırlarsa, melankoliye yakalanabilirler.

İbn İmran, içlerinden en bilineni melankoli hakkında olan bir dizi tıbbi kitap kaleme almıştır. Aslında o, eserinde geçen “melankoli” kelimesini hastalığın kendisini ifade etmek için değil, ‘kara sevda’ şeklinde adlandırdığı hastalığın birincil sebebinin açıklanması için kullanmıştır. Dolayısıyla İbn İmran'a göre melankoli, aslen bedensel bir rahatsızlıktır; fakat ruh üzerinde de

¹⁴⁰ Ebu Ali İBN SİNA, a.g.e., s.26-27.

¹⁴¹ a.e., s.26.

¹⁴² Michael W. DOLS, a.g.e., s.27.

olumsuz bir etkiye sahiptir. Hastaların gerçek olduğunu düşündüğü, ancak gerçek dışı olan bir şey yüzünden ruhlarında oluşan belirli bir çaresizlik ve izolasyon hissi olarak tanımlar. Hastalığın nedeni, kara safradan yükselen ve aklın bulunduğu yere baskı yapan bir buhardır. Bu buhar akli bulandırır ve karıştırır; böylece hastanın kavrama melekesini yok eder. İbn İmran'a göre bu hastalık, kalıtsal ya da sonradan kazanılmış olabilir. Babanın sperminin hasar görmesi ya da annenin rahminin kötü durumda olması sonucu, kişinin hıltları doğum öncesi yaralanmışsa, o kişi melankolik olmaya yatkındır.¹⁴³

İbn İmran, doğum sonrası kazanılan melankolinin nedenlerini ise şu şekilde sıralar: Yeme ve içme bozukluğu; vücudun iç temizliğinin ihmal edilmesi; yaşam için gerekli altı temel önkoşulda (**esbab-ı sitte-i zaruriyye**) aksaklık olması. Örneğin, çok fazla dinlenme ve uyku, vücutta çürüyen ve kara safraya dönüşen atık madde birikimine yol açarak kara seveda hastalığına neden olabilir ya da fazla harekete bağlı olarak artan ısı nedeniyle vücuttaki nem tükenip kara safra haline gelen buharlar ortaya çıkabilir. Ayrıca, aşırı sıcak-kuru veya soğuk-kuru karakterli kan üreten ve hızla kara safraya dönüşen ağır gıdalarla beslenmek; aşırı sıcak-kuru veya soğuk-kuru yerlerde yaşamak ya da bataklık ve boğucu bölgelerde ikamet etmek; bir alışkanlığın kesintiye uğraması (örneğin fiziksel egzersiz veya düzenli kupa çekirme); sarhoşluk; çilecilik (bütün gece uyanık kalan filozofların yaptığı şekilde) gibi etkenler de melankoliye yol açar. Çünkü bu durumlarda kan azalır; kalınlaşır ve kara safraya dönüşür. Bu tür yanlışlıklar nedeniyle üretilen kara safranın fazlalığı temelde kendi başına melankoliye sebep olmaz. Fakat beyin zayıfladığında bu durum hastalığa dönüşür.¹⁴⁴

Hipokrat'ın melankoli ile dahilik arasındaki ilişkiyi ilk ele alan hekim olduğu düşünülür ve bu noktada kendisinden sonraki pek çok filozof üzerinde etkili olmuştur.¹⁴⁵ Buna göre, melankolik mizaçlı kişiler zaman zaman kederli, heyecanlı yahut korku dolu bir ruh hali sergilemeler de bu minvaldeki davranışları eğer çok fazla tutarsızlık içermiyorsa, bu kişiler arasından zeki, kabiliyetli hatta büyük bir dehaya sahip insanlar ortaya çıkabilir. Bu insanlar melankolik mizaçlarını bir hastalık olarak değil, dahiliklerinin kaynağı olarak deneyimlerler.

Aristoteles, Hipokrat'ın kurduğu bu ilişkiden etkilenmiş; sonrasında ise melankoliyi patolojiden ayırıp doğaya yerleştirerek yepyeni bir anlayış geliştirmiştir. Melankoliye, gözlemlenen belirtilerden hareketle yapılan tanımlamalarından farklı olarak, felsefi bir bakış

---

¹⁴³ Ullman, **a.g.e.**, s.72.

¹⁴⁴ **a.e.**, s.75.

¹⁴⁵ Rümeyza Seven, "Antikçağ Mitolojisinde Melankoli", **İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 11, Nisan 2018, s.44.

açısıyla yaklaşmıştır.”¹⁴⁶ **Theophrastus** tarafından yazıldığı düşünülen sahte-Aristoteles eseri **Problemata**'da ise, melankolinin yaratıcı veya yetenekli erkeklerin belirli bir özelliği olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Mesele eserde şu şekilde tartışılır: Neden felsefe, siyaset veya şiir ve sanatta seçkin hale gelmiş insanların kara safra hastalıklarından etkilenmelerine yol açacak derecede hüznü bir mizaçları vardır? Üstün zekalı kişilerin melankolik bir mizaçları olduğu ve genellikle kara safra hastalıklarına yatkın oldukları düşüncesinin Platon'un ilahi delilik kavramının yarı tıbbi versiyonu veya laik bir yorumu olduğu ileri sürülmüştür; şair, mistik ya da peygamberin ilahi yeteneği, melankolik bir mizaca indirgenmiştir. Fakat daha sonra, buradaki melankolik insan tipi, ilahi aurasını yavaşça kaybeder; tanrısallığın yerini sanrılar hakkındaki tıbbi açıklamalar alır. Klasik İslam tıbbına gelince, **Problemata** ve bu konuyu ele alan diğer eserler Arapçaya tercüme edilmiş olsalar da, melankolik deha fikri hiçbir zaman klasik İslam tıp literatüründe yeniden dirilmiş gibi görünmemektedir.¹⁴⁷

2.2.5.2. Melankolinin Çeşitleri

İshak İbn İmran melankoliyi üç ana tipe ayırır: Birinci tip, beynin kendisinden kaynaklanır; bu tip melankoli, iki alt türe ayrılır: a) İlk tür, yüksek ateşin eşlik ettiği, yanmaya başlayan sarı safradan kaynaklanır. Belirtileri; ani hareketler, aptalca eylemler, ‘kara insanlar görmek’ tir. b) İkinci alt tür ayrıca ikiye ayrılır: I) İlkinde, beynin mizacında doğal kara safra baskın haldedir. Bu türe yakalananlar av hayvanları gibi davranırlar; II) ikinci alt tür ise çürüyen kara safradan kaynaklanır.¹⁴⁸ İkinci tip, tüm vücutta salınan ve daha sonra bacaklardan dışa doğru yayılan ve beyne yükselen kara safradan meydana gelir. Bu nedenle bu tip melankolide beyin de etkilenir. Üçüncü tipte kara safra tüm vücudu etkisi altına alır ve kendini midenin üst kısmına (epigastriyum) boşaltır. Bu nedenle şikayet **hipokondriye** (**merak** bölgesi) konuşlanır. Bu durumun ruh ve beden üzerinde kötü etkileri vardır; hipokondrik melankoliyi doğurur. Hipokondrik melankolide kara safra vücudu, sindirim sisteminin faaliyetini engelleyecek şekilde etkiler. Yiyecekler doğru şekilde sindirilmezse hastalık kötüleşir ve bir kısır döngüye girilir. Bu nedenle **hipokondrik melankoli** tipinin tedavisi çok zordur.¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ a.e., s.45.

¹⁴⁷ Michael W. DOLS, a.g.e., s.26-27.

¹⁴⁸ Ullman, a.g.e., s.73.

¹⁴⁹ a.e., s.72.

İbn Sina, kara safra hıltı dalakta hapsolarak başka bölgeye geçemediğinde ve dalak tarafından dışarı atılmadığında; veya dalak kan yoluyla kara safrayı çekip emmeyi başaramadığında, kara safranın dalak bölgesinde yayılıp kalıcı hale geldiğini belirtir. Bu madde, tüketilen gıdaların atıklarının dalakta birikmesiyle veya bağırsaklardan yükselen buhar nedeniyle doğal mizacın bozulup kara safravi hale gelmesi sonucu hipokondride de ortaya çıkabilir ve burada vereme yol açar.¹⁵⁰ Eğer orada vereme yol açmadıysa kendisinin ürettiği karanlık buhar beyne ulaşır ki buna “hipokondrik melankoli” ismi verilir.

Galen’e göre hipokondrik melankoli, karaciğer çıkışlarında biriken veremden kaynaklanır ve hipokondri bölgesindeki kanı bütünüyle yakarak ortaya çıkar. Efesli Rufus’a göre ise bu cins melankoliye, karaciğer ve bağırsaklardaki aşırı ısı neden olur. Bazı hekimler de mezenter damarlarında veremle birlikte biriken tortuların bu tip melankoliye neden olduğunu, bazıları ise veremsiz tortunun bile bu melankoliye yol açabileceğini düşünmektedir.¹⁵¹ Hayatizade ise **Sevda-yı Merakiyye** risalesinde bu rahatsızlığın, hazımsızlık, ağır, yoğun ve yapışkan besinler tüketmek; havası ağır yerlerde yaşamak; şiddetli hareket ya da hareketsizlik; ders ve kitaplarla devamlı ve aşırı derecede meşgul olmak; adet kanı, basur kanı gibi boşaltılması gereken hıltların vücutta kalması ve devamlı düşünceli ve endişe içinde olmak¹⁵² gibi **esbab-ı sitte-i zaruriyye** düşüncesi çerçevesinde şekillenen sebeplerden dolayı ortaya çıktığını ifade eder. Bu hastalığın kaynaklandığı fizyolojik sebeplerin ise; karın bölgesi organlarında çeşitli mizaç bozukluklarının ortaya çıkması ve bu mizaç bozuklukları sebebi ile karın bölgesi organlarında yanık, ağır, yoğun ve kuru hıltların birikmesi¹⁵³ olarak aktarır.

2.2.5.3. Melankolinin Semptomları ve Tedavisi

Rufus’a göre melankolinin ileri aşamalarındaki semptomları ilk aşamalardekiyle aynıdır, ancak daha güçlü ve daha belirgindir.¹⁵⁴ Kara safra çok güçlü bir şekilde vücutta yer edinmeden önce ve hasta henüz tedaviye yatkınken hastalıkla mücadele edilmelidir. İlk aşamalarda hastalığın seyrinin, hekimin hastayla yapacağı konuşmalar sayesinde olumlu yönde değişmesi mümkündür.¹⁵⁵

---

¹⁵⁰ Ebu Ali İBN SİNA, **a.g.e.**, s.26.

¹⁵¹ **a.e.**, s.26.

¹⁵² Bkz. Kastamonu nüshası v.33a-33b.

¹⁵³ Bkz. Kastamonu nüshası v.35b.

¹⁵⁴ Michael W. DOLS, **a.g.e.**, s.25-26.

¹⁵⁵ **a.e.**, s.25-26.

Ruhsal ve bedensel semptomların bir arada ortaya çıkması bütün melankoli tiplerinin karakteristik özelliğidir. Ruhsal açıdan, melankoli hastalarının devamlı ve sebepsiz bir üzüntü, moral bozukluğu ve kaygı içerisinde olduğu gözlemlenir. Hastanın sanrıları, göğün yere düşebileceği endişesiyle gökyüzünün altında yürüyememesine varacak dereceye gelip hastanın günlük hayatını büyük ölçüde olumsuz etkileyebilir.¹⁵⁶ Bedensel semptomlar açısından ise kilo kaybı ve uykusuzluk tüm melankoli tiplerinde ortak görülür. Hastalarda cilt döküntülerinin ortaya çıkması da rastlanılan bir semptomdur. Hipokondrik tip melankolinin bedensel semptomları ise ağız kokusu, gaz, geğirme, hazımsızlık ve üst karınsal ağrı olarak bilinir.¹⁵⁷

Hayatizade risalesinde hipokondrik melankolinin semptomlarını ayrıntılı bir şekilde sıralar. Bunlar; ateşsiz sayıklama, korkulmayacak şeylerden korkma, ruh halinin sık sık değişmesi, yemekten sonra sindirimde zorluk yaşama, çok tükürme ve ekşi geğirme, karın bölgesi organları çevresinde sıcaklık karakterinin gözlemlenmesi, mide ağrısı, sırt ağrısı, hastanın ekşi balgam, ekşi yemek, zaman zaman da ekşi ve acı bozuk hılt kusması, mide gerilmesi ve mide ağzında ağrı oluşması, hastanın konuşmaya güç yetirememesi ve konuştuğu zamanlardaysa dilinde pelteklik oluşması, kalp daralması, bunalma ve çarpıntı, nefes darlığı, şiddetli baş ağrısı, hastanın kollarında uyuşma ve soğukluk oluşmasıdır.

Hastalığın tedavisine gelince, melankoli tedavisinin aslı, bedenden kara safra hıltının atılmasıdır. Bu yüzden hastaya ilk önce kara safra hıltını olgunlaştırıcı, bu sayede bedenden atılmasını kolaylaştırıcı ilaçlar verilerek tedaviye başlanır. Tedavi arasında ihtiyaç olursa kan alma tedavisi uygulanır. Daha sonra hıltın bedenden atılması, yani boşaltım için hastaya, kusturma, lavman, hacamat veya damardan kan alma yöntemleri uygulanır. Çeşitli macun, hap, şerbet ve benzeri bileşikler de boşaltım için kullanılabilir.¹⁵⁸ Tedavi yavaş yavaş ve yumuşak bir şekilde uygulanır; eğer kara safra vücuttan zorla, aşırı çaba ve sert tedbirlerle atılırsa **manya** (psikoz) ortaya çıkar.¹⁵⁹

Hayatizade, hipokondrik melankolinin tedavisi için öncelikle düzenleyici ilaçlar ile kuru, ağır ve yoğun hıltların kuruluk karakterini düzenlemek; hıltların ağır ve yoğun olan kısımlarını kesici ilaçlar ile engellemek gerektiğini aktarır. Daha sonra, vücutta tıkanan hıltların aktığı yolları açıcı ilaçlar ile açmak ve inceltmek gerekir. Hastalığın tekrarlanmaması için hasta, bozuk hıltlar üreten gıdaları terk etmeli ve kalp ve beyne güç veren ilaçlar kullanılmalıdır.

---

¹⁵⁶ Ullman, a.g.e., s.75.

¹⁵⁷ a.e., s.50.

¹⁵⁸ N. Sarı, "Cerrahiyetü'l-Haniye'de Dağlama Yoluyla 'Mal-i Hülya' Tedavisi ve Akupunktur Yöntemiyle Karşılaştırılması", **Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy.2, İstanbul, 1988, s.87.

¹⁵⁹ Ebu Ali İBN SİNA, a.g.e., s.24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. METNİN TRANSKRİPSİYONU VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIMI

3.1. METNİN TRANSKRİPSİYONU

‘İLLET-İ MERĀĀIYYE

[1a] Bismillāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm. El-ḥamdü li’llāhi rabbi’l-‘alemīn, ve’ş-şalātu ve’s-selāmu ‘alā seyyidinā Muhammedin ve ‘alā ālihi ve aṣḥābihi ecma’in ve **ba’d**: Bu risāle-i şihḥat-nişāb ve nüṣḥa-yı ḥikmet-intisābıñ te’lif ve tersīmine bā’iṣ ü bādī, ‘illet-i merāḥiyye ile **sevdā’-yı merāḥiyyeniñ** beyne’n-nās keşreti ve vefreti, saġir ve kebiriñ bu iki maraza ibtilā’ları zāhir olub ḥükemā’-yı ‘Arab ve ‘Acem bu iki marazın mā-beynlerini gereġi gibi fark itmediklerinden ġayri, esbāb ve ‘alāmāt ve a’rāz ve mu‘ālecelerini kemā-yenbaġi beyān eyleyüb zikr ettiklerini daġi müteferriḳan zikr eyledikleri ecilden, ihtiyāç vaġtinde maḥalline vuḳūf müte‘assir olmaġla bu faġir-i pür-taḳsir yanımnda mevcūd olan kütüb ve resā’il-i kudemā’ ve nesh-i te’lifāt-ı Laḳin eṭibbā’sınıñ füzelā’sından müṭālā’a ve müzākerem, sebḳ iden maḥalleri ve marāzān-i mezkūrāna mübtelā olanlarda tecrübe-i şaḥiḥa ile tecrübe ve tedbīr eyledüġüm üzere, ve ḥasbe’l-ḳader ḳalb-i fātir (?) meh-i lāyiḥ olan fevā’idi cem’ ve tertīb idüb bundan mā-‘adā ḥummā-yı vebā’iyye didikleri marazıñ kütüb-i ‘Arab ve ‘Acemde ancak ismi taḥrīr olunub tedbīr ü mu‘ālecesine kemā-yenbaġi ta’arruz olunmayub ve Pliḳa ve maraz-ı Efrenc didikleri marāzān-ı cedīdān aṣlā kütüb-i ‘Arabīde mezkūr olmamaġla [1b] bu marazlarıñ daġi esbāb ve ‘alāmāt ve a’rāzlarını ve keyfiyyet ve māhiyyetleriniñ tafşilini ve ‘ilāç ve tedbīrlerini bi-esriḥā bu risāleye zamm ve te’lif eylemek bābında ḥazret-i sultānu’l-a’zam ve’l-hāḳānu’l-mu‘azzam, mevlā-yı mülükü’l-‘Arab ve’l-‘Acemü’l-müeyyed min ‘inde’l-Allahu’l-‘azīm ve’l-müebbed-i saltanat ilā-yevmin lā-yenfe’u māle ve lā benūn illā men etā-Allahe bi-ḳalbin selīmin, ḥādımu’l-ḥarameynü’ş-şerīfeyn, mālīkū memālīkū’l-berreyn ve’l-baḥreyn, ve’l-ġāzīü’s-sultān Muhammed ḥān ibnü’s-sultān İbrāḥīm ḥān ibnü’s-sultān Aḥmed ḥān raḥimeḥümü’l-lāhi te’ālā eslāfehīm ve edāme a’ḳābehīm kemāl-i lüṭf ve re’fetlerinden ve ‘āmmeten ‘ālime ‘ām (?) ve

şāmile-i merḥamet ve şefkatlerinden fermān-ı celilü'l-kādrleri ḥālā ḥizmet-i tabābetleri ile müşerref ve müstes'ad olan bu bende-i ḥakīr Muştafā Feyzī dā'ilerine bu vechile pertev-endāz sāḥa-yı zuhūr oldı ki zıkr olunan emrāza bi't-tetebbu' ve'l-ımtihān feyz-resān olan fevā'idi 'avā'idi nef'ı-i 'ām olsun için Türkī lisān ile cem' ve te'lif eyleseñ mübtelā olanlara nāfi' olur idi, deyu işāret 'aleyh-i pür-beşāretleri şudūrunda fakīr daḥi imtişālen li'l-emri'l-'ālā ve itimāden bi'l-ḥükmi's-sultānī te'life bir vechile mübāşeret eyledim ki, fenn-i tıbbā intisābları olanlar tedbīr olunduğı üzere mu'ālece iderlerse bi-lütfi'l-lāh-i te'ālā fā'ide-mend olalar. Bu resā'ilden müstefīd olanlar hazret-i [2a] pādişāh-i a'zam ve şehinşāh-i mu'azzam meddallahu zilāl-i re'fetih-i 'alā kāffeti'l-ümem, devām-ı devlet-i hümāyūna ve kıyām-ı şevket ü sa'ādet-maḥrūnlarına du'ā-yı ḥayr ideler. Ümīddir ki Allah subḥān ve te'ālā anlarıñ du'ā-yı ḥayrların kabūle qarīn ve bu resā'il 'amme-yi ḥalkā nef'e zamīn eyleye. Āmīn. Bi-ḥürmeti'n-nebtü'l-emīn ve ālihi ve şahbihi ecma'in.

Ve bu evrāka **Resāilü'l-müşfiye li'l-emrāzi'l-müşkile** tesmiye olundu. **Risāle-i ulā;** tokuz faşl ve bir **taḥdimetü'l-ma'rife** üzere tertīb olundu. **Faşl-ı evvel;** 'illet-i merākiyyeniñ vech-i tesmiyesi beyānındadır. **Faşl-ı şānī;** mādde-yi merākiyyeniñ keyfiyyet-i ḥudūsu beyānındadır. **Faşl-ı şālis;** 'illet-i merākiyyede me'ūf olan a'zaniñ 'alāmetleri beyānında, **faşl-ı rābi;** 'illet-i merākiyyeniñ esbābı beyānındadır. **Faşl-ı ḥāmis;** 'illet-i merākiyyeniñ 'alāmetleri ve taḥdimetü'l-ma'rife beyānındadır. **Faşl-ı sādīs;** 'illet-i merākiyyeniñ icmālen mu'ālecesi beyānında, **faşl-ı sābi;** 'illet-i merākiyyeniñ tafşilen mu'ālecesi beyānındadır. **Faşl-ı şāmin;** 'illet-i merākiyyede vāki' olan a'rāziñ teskīni beyānındadır. **Faşl-ı tāsi'** bu 'illetde esbāb-ı sitte-i zārūriyyeniñ tedbiri beyānındadır.

Faşl-ı evvel; bu risālede mezkūr olan marāza 'illet-i merākiyye tesmiye olunmasına bā'is budur ki baṭn-ı insānda merāk didikleri zāriñ altında [2b] olan a'zā'-yı bāṭniyyeye sū'-i mizāc-ı ḥār 'arız olmağla me'ūf olduğundan ötürü 'illet-i merākiyye deyu ad verildi ve mezbūr zāriñ altında olan a'zā' dōrttür: Evvelkisi 'urūḳ-ı masāriḳadır. İkincisi ciğer; üçüncüsü ṭalāḳ; dördüncüsü 'urūḳ-ı masāriḳada olan lühüm-ı 'ğudediyyedir ve bu a'zā'da rīḥ çok olduğundan ötürü 'illet-i rīḥaniyye daḥi didiler.

Faşl-ı şānī; mādde-yi merākiyyeniñ keyfiyyet-i ḥudūsu beyānındadır. Ḥükemā'-yı müteḳaddiminden 'Arab 'ulemāsi ve Yunan tabībleri 'illet-i merākiyyeyi sevdā'-yı merākiyyeden fark itmeyüb 'illet-i merākiyyeye sevdā'-yı merākiyye dediler. Ammā Laṭīn ḥükemā'sınıñ müte'aḥḥirleri fark eylediler ve 'illet-i merākiyyeye mübtelā olanlarıñ ekşerinde 'alā'im-i sevdā' olmaduğını işbāt eylediler ve 'illet-i merākiyye sevdā'-yı merākiyyeye yakındır, didiler. El-ḥāsıl eṭibbā'-yı Latīniñ müte'aḥḥirleri 'illet-i merākiyye mürür-ı eyyam ile

sevdā'-yı merākiyyeye mübeddel olmasını üç vechile da'vā idüb işbāt eylediler. **Evvelen** a'zā'-yı bāṭnede müctemi'a olan ahlāt-ı fāsıde ciğeriñ ifrāt-ı ḥarāretinden muḥterik olub sevdā'ya müsteḥile olmağla 'arız olur. **Sāniyen** ṭalağa za'af 'arız olub kaniñ dordusunu 'urūqdan ve ciğerden cezbe ve temyīze kādir olmayub ol dordu a'zā'-yı bāṭnede qalmağın muḥterik olub sevdā' ḥāşıl olmasından 'arız olur. **Sālişen [3a]** ṭalağın kuvvet-i dāfi'ası daḥi za'if olub cezb itdüği şürette def'e kādir olmamağla dordu müctemi'a olub sevdā' ḥāşıl olmasına bā'ış olur, didiler. İmdi minvāl-i meşrūḥ üzere 'illet-i merākiyye sevdā'-yı merākiyyeye intikāl idüb tedric ile 'alā'im-i sevdā' daḥi āşikār olur, didiler.

Faşl; 'illet-i merākiyyeniñ peydā olmasının esbābı beyānındadır. Ma'lūm ola ki bedeni insān dā'imā taḥallül üzere olmağla bedel-i mā-yeteḥallel olıcağ gızā' ile gızā'lanmak lāzımdır. İmdi böyle olıcağ hıçbir gızā' yoğdur ki anıñ fazlası olmaya. Lākin gızā'lar birbirine nisbet olunsa ba'zısının fazlası keşir ve ba'zısının qalil olur. Böyle olıcağ ṭabī'at ḥazmında gızā'ya şāliḥ olanı qabūl idüb fuzūli olanı ṭaşraya red ve def' eyler. Meşelā ḥazm-ı evvel mi'dede olur. Eṭ'ameniñ gızā'ya şāliḥ olan cüz'i kilüs olur; şāliḥ olmayanı fazılāt olur, em'ā'ya gider. Lākin kilüs fazılātdan ayrılub pāk olduqdan soñra ṭabī'at ol kilüsü 'urūq-ı masāriqadan ciğere ulaşdırır. Lākin ol kilüs ciğere vāşıl olmazdan evvel 'urūq-ı masāriqada iken bir ḥazm-ı qalile vāki' olur ki kilüs ciğere vardıqda qan olmağa müsta'id olur ve kilüs 'urūq-ı masāriqada olduğı ḥalde ṭalaq ol [3b] kilüsüñ ğalızini kendüye cezb idüb ṭabḥ eyler, bir ğalız qan ḥāşıl olur. Ol dem-i ğalız ṭihāliñ civārında olan a'zā'ya gızā' olur; velākin dem-i ğalızden ziyāde ğalız olanı, fuzūli ṭabī'at ayırub def'i münāsib olan yollardan def' eyler. Ammā kilüsüñ raḳīki ki urūq-ı masāriqada qalmışdır ciğer kendüye cezb idüb ṭabḥ eyler. Qan vesā'ir a'zā'ya şāliḥ olan ahlāt anda ḥāşıl olub cemi' a'zā'ya gızā'sını ṭabī'at andan taqsīm eyler ve bu ṭabḥda ciğerde ḥāşıl olan fuzūliñ ba'zısını merāreye ve ba'zısını daḥi böğreklere giderir.

Ḥāşıl-ı kelām zıkr olunan taḥḳīk müte'ahḥirīn qavli üzeredir. Zīrā müteḳaddimīn ḥazm-ı evvel mi'dede ve ḥazm-ı şānī ciğerde olur, didiler. Ve ṭalaq kaniñ ağılazını ciğerden cezb etmesine zāhib oldular. Lākin müte'ahḥirīn 'urūq-ı masāriqada ḥazm-ı qalile işbātından soñra ṭalaq masāriqadan kilüsüñ ğalızini kendüye cezb etmesine zāhib oldular. Ammā müteḳaddimīn ve müte'ahḥirīn ṭalaq demiñ ağılazını ve dordusunu qandan temyīz etmek için ve dem-i sevdā'vīden gızā'lancak a'zā'ya gızāsını göndermek için ciğerden cezb eylemesinde müttefiklerdir. Pes imdi zıkr olunan minvāl üzere eğer a'zā'yı baṭniyyeniñ ḥazmı gereği gibi olub [4a] ve her biriniñ fuzūllerini ṭabī'at 'alā-mā-yenbağī def' eyler ise beden şıḥḥat üzere olur. Eğer def' idemeyüb kuvvet-i ḥāzimedede veyā dāfi'ada kuşūr olursa emrāz-ı muḥtelife ḥāşıl olmasına sebep olur.

Ḥekīm Fernelyus ‘İlet-i a‘rāz nām kitābınıñ yedinci maqālesinde dir ki hāzımede kuşūr ve kuvvet-i dāfi‘ada za‘af olsa fuzūli tabī‘at def‘ idemez. Böyle olıcağ sekiz dürlü maraz hāşıla olmasına sebep olur: **Evvelkisi** heyza; **ikincisi** māli-hūlyā; **üçüncüsü** ‘illet-i merākiyye; **dördüncüsü** sevdā’-yı merākiyye; **beşincisi** ishāl; **altıncısı** ishāl-i dem **yedincisi** sū-i kınyā; **sekizincisi** zubūl. Eđer a‘zā’-yı bātıniyyede müctemi‘a olan fuzūl nef‘in iderse ḥummayāt-ı nāyibe zuhūr ider, dedi. Amma Senertos daḥi ictimā’-yı fuzūlden zıkr olunan emrāz-ı muhtelif hāşıl olur; lākin, gāhıce tabī‘at gālib olmağla ‘alīle kay’ veyā ishāl ‘arız olub emrāz-ı mezkūreden ḥalās olduklarını daḥi müşāhede eyledik, dedi.

Ve Calinos ḥekīm daḥi A‘zā-yı me‘ūfe nām kitābınıñ yedinci maqālesinde bu maraza ‘illet-i merākiyye denilmesiniñ sebebini bu vechile beyān eyledi ki a‘zā’-yı bātıniyyede sū’-i mizāc-ı hār vāki‘ olur. Ḥarāreti sebebi ile gāhıce ta‘āmı kable’l-hazm mi‘deden ciğer kendüye cezb ider ve ciğerdē daḥi ifrāt-ı ḥarāret olmağla [4b] dem muḥterik galīz olur. Ol demiñ gılzeti ve ihtirākı sebebi ile mecrālarda ve ciğerde südde hāşıl olur. Böyle olıcağ süddeler mecrāyı tażyk etmekle kilūs mi‘deden bir ḥoşça geçemez. Nice zamān kilūs mi‘dede durmağla fāsıd olur, ‘illet-i merākiyye zuhūrına bā’ış olur, didi. Ve gāhıce mi‘dede kalan kilūs fāsıd olduğundan ve mi‘deniñ za‘afından çok rīh hāşıl olur, şāhibine vec‘a-yı mi‘de ‘arız olur. Eđer tabī‘at gālib olursa kay’ ile veyā liynet ile def‘ eyler.

Ve daḥi Calinos dedi ki mi‘deniñ altında olan ağızı, ki em‘ā’ya muttasıldır, ol maḥalle mültehib olur. Böyle olıcağ gızā ol taraftan ‘urūq-ı masāriḳaya bir ḥoşça varamadığından mi‘dede ziyāde tırmağla fāsıd olur ve nefsi mi‘deniñ daḥi za‘afı olmağla rīh hāşıl olur, ‘illet-i merākiyye zuhūrına bā’ış olur, didi. Ve ḥekīm Senertos’dan menkūldür ki a‘zā’-yı bātıniyyede müctemi‘a olan aḥlāt-ı fāsıde dā’imā sevdā’ değildir; ekseriyā za‘af-ı hāzıme sebebi ile a‘zā’-yı bātıniyyede balğam ve sū’-i mizāc-ı hār sebebi ile şafrā’ müctemi‘a olur ve ba‘de’l-ihtirāk sevdā’ya mübeddel olur, didi. Ḥuşūsā şol tarafta mi‘de ile talağ arasında olan tamarlarda veyāhūd nefsi talağda za‘af-ı hāzımeden veyā za‘af-ı dāfi‘adan sevdā’ hāşıl olur, didi.

[5a] Ve ḥekīm Diyoryus’dan daḥi mervīdir ki bu ‘illete sebep olan dā’imā yalnız sevdā’ değildir; ekseri aḥlāt-ı fāsideniñ müctemi‘a olmasındandır. Meşelā şafrā’ ve sevdā’ ve balğam ve māiyyet-i dem gibi. Her biri a‘rāzından fark olunur. Bu zıkr olunan aḥlāt-ı fāsideniñ hāşıl olması eđer talağda ise aḡlebī sevdā’ ve māiyyet-i dem olur. Eđer ciğerde ise şafrā’ olur; velākin ciğeriñ ifrāt-ı ḥarāreti sebebi ile ol şafrā’ muḥterik olur. Ve ciğeriñ ifrāt-ı ḥarāretinden bir aḥar zarar daḥi terettüb ider ki mi‘dede olan ta‘āmı kable’l-hazm ciğer kendüye cezb ider. Evvelā cezb itdiği gızā’nıñ laṭffidir. Ammā gızā’nıñ galīz olanı daḥi geç kalub gılzeti sebebi ile ‘urūq-

ı masāriḳadan bir hoş geçemeyüb eğlenmesi ile ve‘urūḳ-ı masāriḳada daḫi sū’-i mizāc-ı hār olmağla ğızā’ anda muḫterik olur, ‘illet-i merāḳiyye zuhūrına bā’iş olur, didi.

Netice-i kelām bu ‘illetde aḫlāt-ı fāsıde müctemi‘a olıcaḳ a‘zā’ sekizdir: **Evv elkisi** nefsi mi‘de; **ikincisi** mi‘deniñ altında olan ağız; **üçüncüsü** nefsi ciğer; **dördüncüsü** ciğerde olan büyük tamar ki bevvāb dirler; **beşincisi** ciğere yakın olan a‘zā’; **altıncısı** nefsi talaḳ ve ‘urūḳ-ı talaḳ; **yedincisi** ‘urūḳ-ı masāriḳa; **sekizincisi** ‘urūḳ-ı masāriḳada olan lühüm-ı ğudedīdir. Fi‘l-ḫaḳıka lühüm-ı ğudedī ḫilḳatde sünger gibi olmağla aḫlāt-ı fāsıdeyi iḳer, ḫacmi [5b] büyük olur. Böyle olıcaḳ ‘urūḳ-ı masāriḳanıñ mecrālarını sedd idüb südde īrāş eyler, marāz-ı mezkūr zuhūrına sebep olur. Eđer aḫlāt-ı fāsıde lühüm-ı ğudedīde müctemi‘a olur ise lems ile ḫiss olunmaz ve maḫsūs olmamasında ‘illet-i merāḳiyye olmamaḳ lāzım gelmez.

Ma‘lüm ola ki a‘zā’-yı mezbūrede müctemi‘a olan aḫlāt-ı fāsideden ebḫire-i redīe şu‘ūd ider. Gāḫ mi‘deye ve gāḫ yüreğe ve gāḫ ikisine ma‘an ve gāḫ dimāğa şu‘ūd ider. Eđer mi‘deye şu‘ūd eylerse temdīd ider cuşā ḫāşıl olur; ledgā ile vec‘a-yı mi‘de īrāş ider. Ve mi‘deniñ dimāğ ile müşārekesi olmağla dimāğ daḫi müte‘ellim olur ve yüreğe şu‘ūd itmeğle yürek şıḳılması ‘ārız olur. Eđer yürekde olan şiryān-ı kebīre şu‘ūd ederse ḫafaḳān ve ‘usret-i nefes ve vec‘a-yı şadr īrāş eyler. Eđer marīze urūḳ-ı bārid ‘ārız olursa a‘rāz-ı şedīde bir miḳdār sākin olur. ‘Alīl daḫi bir miḳdār müsterīḫ olur. Zīrā yüreğe şu‘ūd iden ebḫire müteḫallil olur.

Faşl; ‘illet-i merāḳiyyede me‘ūf olan a‘zā’niñ ‘alā’ım beyānındadır. Eđer āfet nefsi tıḫāle olursa talaḳda nefḫ ve ḳatılık ḫiss olunur ve marīziñ saḫanesi kemūdet üzere olur. Eđer ciğerde ise ‘alāmet-i mezkūre ciğer olduğı maḫalde müşāhede olunur. Eđer mi‘de ile talaḳda veyā mi‘de ile ciğerde veyā mi‘de ile [6a] talaḳ arasında olan ‘urūḳda olursa ta‘am tenāvülinden soñra altı veyā yedi sā‘at mūrūrından soñra mi‘deniñ altında nefḫ ve temeddūd veyā vec‘a ‘ārız olur. Ammā ciğerde ve talaḳda bir şey ḫiss olunmaz. Eđer āfet nefsi mi‘dede ise ḫazm vaḳtinde zuhūr iden a‘rāzdan ma‘lüm olur. Eđer raḫimde ise vakt-i ḫayz geldikte ḫayz muḫtebis olur veyā bir iki gün muḳaddem belde ve kasıkda ağız ve ḳarnında ḳarāḳır olur. Eđer mi‘de ile ciğeriñ sū’-i mizācları iḫtilāfından olursa ciğerde sū’-i mizāc-ı hār olmağla ciğerden ebḫire-i ḫarra şu‘ūd etmeğle gāḫice ‘alīliñ yañakları kızarız, elleri ve ayakları ve avuçları ve tabanını altı daḫi kızarız ve bevli kırmızı olur ve marīz şuya mā’il olur. Eđer ‘illet mi‘deniñ bürūdetinden ḫāşıl olmuş ise mi‘deniñ za‘af-ı ḫāzimesinden ve mi‘dede çiğ balğam ḫāşıl olmadan cuşā-yı ḫāmız ‘ārız olmasından ma‘lüm olur.

Faşl; ‘illet-i merāḳiyyeniñ esbābı yedidir: Evvelkisi; ciğerde sū’-i mizāc-ı hār olmağla ta‘āmı ḳable’l-ḫazm mi‘deden ciğer kendüye cezb ider ve ciğer mi‘deniñ ḫarāret-i ğarīziyyesin daḫi kendüye cezb etmeḳle mi‘deniñ ḳuvvet-i ḫāzimesi za‘īf olur ve mi‘dede galīz

ve lezic balgām ve rīh tevlīdine bā'ış olur ve ol balgām-ı galīz ile mi'dede hāşıl olmuştur. Ol balgām-ı [6b] galīziñ miqdārı kilūs ile 'urūq-ı masāriqaya uğradıkda lüzūceti ve gılzeti sebebi ile mecrāyı sedd eyler ve masāriqa tamarlarından ciğere vardıkda kilūs lezic ve galīz olmağla ciğeriñ daħi mecrālarını taẓyīk eyler, ve mecrā zayıq olmağla ciğeriñ tervīhi daħi az olub sū'-i mizāc-ı hāriñ ziyāde olmasına bā'ış olur. Ve böyle olıcaq mi'dede sū'-i mizāc-ı bārid olmak gerek. Nitekim'alā'iminden istidlāl olunur. **İkincisi;** muzırr et'ame tenāvülünden 'arız olur. Huşūşā batū'l-hazm ola veyā balgām-ı galīz veyā şafırā' veyā sevdā' tevlīd idici ağziyeden ola. Meşelā sebzevātdan muzırr olan bāzıncān ve lahana, ve hubūbātdan mercimek, ve lühūmdan sığır ve keçi ve tavşan ve qaraca geyik, ve tuyūrdan muṭlak şu kuşları eti, ve kuru şucuk ve başdırma ve tabada bişmiş katı yımırta gibi. Ammā hamīrdan olan et'ame huşūşā tatlu ola. Hamīrdan olmağla galīz balgām ve tatlu olmağla şafırā' tevellūdüne sebep olur. Ve'l-hāşıl cemī'ā sūkkeri ve 'aseli olan et'ame 'illet-i merākiyyeye iki tarīk ile muzırrdır: Evvelkisi; tatlu olmağla ciğer kable'l-hazm kendüye cezb ider. İkincisi; şafırā' ile ma'an balgām-ı lezic hāşıl olub şafırā'niñ lezic ve galīz olmasına sebep olur, ciğerde südde irāş eyler. Ve meşrūbātdan bal şerbeti dahī muzırrdır. Zīrā şafırā'ya [7a] istiḥāle ider ve ciğeriñ ḥarāreti ziyāde olmasına bā'ış olur. Ammā nilüfer ve benefşe şerbetleri limon ile oldığı ḥalde lā-be'sdir. Ve muṭlak tatlu olan eşribe bu marāz erbābına cā'iz değıldir. Amma hamr erbābından olanlara memzūc olmayub ifrāt olunursa ziyāde muzırr olur. **Üçüncüsü;** infi'ālāt-ı nefsāniyyedir, huşūşā mütēmādī ola. Meşelā ğam ve ğuşşa ve ḥavf ve ğazab gibi. Zīrā bunlar ervāhı taḥlīl etmeğle ḥarāret-i ğarīziyyeyi ve kuvvet-ı hāzimeyi za'if ider, ervāh müteḥallil olur. **Dördüncüsü;** terk-i ḥareketdir. Dāimā oturub ḥareket etmeyen kimesneniñ bedeninde ruṭūbāt-ı fazliyye ve çığ aḥlāt müctemi' olmadan olur. **Beşincisi;** ḥarekāt-ı 'anīfedir. Eđerçi kim (?) ḥarekāt-ı mu'tedile fuzūli taḥlīl ider velākin ifrāt olunsa fuzūli taḥlīle etdikten soñra ğızā'ya şāliḥ olan aḥlātı ve ruṭūbāt-ı aşliyyeyi daħi ifnā ider. Ciğerde ve sār'ir a'zā'da sū'-i mizāc-ı hār hāşıl olmasına bā'ış olur. Eđer ḥarekāt-ı 'anīfede ifrāt olunursa ruṭūbāt-i aşliyye fenā buldukdan soñra ḥarāret-i ğarīziyyeniñ söyünmesine sebep olur. **Altıncısı;** istifrāğı lāzım olan aḥlātıñ iḥtibāsıdır. Meşelā dem-i bevāsīre mu'tād olanlarıñ dem-i muḥtebisi olsa aḥlāt-ı fāsīde ve sevdā'viyyeniñ tecemmu'una bā'ış olur. Zīrā bevāsīr tamarlarından çıkan kan dem-i muḥterik [7b] fāsīd olub ğızā'ya şāliḥ olmamağla tabī'at a'zā'-yı bātıniyyeyi tenkiye itmek için ol tarafından taşraya def eyler. Hatta ḥükemā' dimişlerdir ki dem-i bevāsīre mu'tād olanlara on dürlü emrāz zuhūrundan emīn olurlar: Evvelkisi; cünūndan, ikincisi; sevdā'dan, üçüncüsü; cerebden, dördüncüsü; balgām-ı māliḥden, beşincisi; şar'adan, altıncısı; zātū'l-cenbden, yedincisi; zātū'r-rieden, sekizincisi; sillden, tokuzuncusu; cüzẓāmdan, onuncusu; sereṭāndan. **Yedincisi;** nisvān tā'ifesinde olan iḥtibās-ı ḥayzdır. Zīrā bu demek iḥtibāsı daħi aḥlāt-ı fāsīde tecemmu'una sebep

olur. Ve'l-hāşıl zıkr olunan esbābdan her biri 'illet-i merākiyye zuhūrına bā' iş olurlar. Cümlesi bir marīzde bulunmak lâzım değildir. İn-şāa'l-lāhu te'ālā beyān olunur.

Faşl; 'illet-i merākiyyeniñ 'alāmetleri beyānındadır. Bu marāziñ 'alāmetleri yigirmi birdir: **Evvelkisi;** mi'de me'ūf olmaqdır. Zīrā bu 'illetde mi'deniñ hāzimesi za'īf olmadan nāşī çīğ ahlāt ve çīğ balgām ve rīh ve geğirmek hāşıl olur. Eđer mi'dede sū'-i mizāc-ı bārid gālib olursa ekşi geğirmek 'arīz olur. Eđer mi'dede bürüdet az olursa cuşā-yı duhānī 'arīz olur ve gāhice vec'a mi'dede 'arīz olur. Marīz kay' itmedikce [8a] müsterīh olmaz ve gāhice çok tükürmek 'arīz olur. İmdi bu marāza mübtelā olanlarıñ ekşeriyā mīdesi me'ūf olur ve mi'desinde dürlü dürlü a'rāz-ı redīe vāki' olur. Fenn-i tıbbdan gāfil ve esbāb ve 'alāmāt temyīzinde rācil olan cehele-i eţibbā' emrāz-ı mi'deden olmasına zāhib olub teşhīş ü tedbīrinde haţā' etmeleri ile marīziñ 'illeti müştadd olmağla bā' iş olurlar.

Ma'lūm olsun ki bu marāzda mi'de me'ūf olmasının sebebi budur ki; bevvaḅ didikleri tamarıñ şu'belerinden mi'deniñ kendüye ğızā' olmak için gelen (?) kan aşlında fāsīd olmağla ve mi'de daḫi dem-i fāsīdden ğızā'lanmak ile za'īf olub ve kuvvet-ı hāzimesine daḫi za'af gelmek ile mi'deye gelen ta'ām fāsīd olur. Ta'ām-ı fāsīdden hāşıl olan kilüs-i redīeden daḫi tabī'at ikrāh eyleyüb kay' ile def' eyler. El-hāşıl bu 'illet şāhibleriniñ ekşeriniñ mi'delerinde eyü kilüs olmaz. Öyle olıcağ gāh mā'iyetlü veyā ekşi sevdā' veya geğirmek veyā lezic ahlāt peydā' olub ve hāşıl olan ahlāt-ı fāsīde ğızā'ya şālih olmağla 'urūq-ı masāriḳa ve sā'ir em'ā' kendüye cezb itmezler, mi'dede bākī kalur. Öyle olıcağ marīziñ dā'imā ağzından ruḫubet-i keşīra ve şalayarlar gelmesine ve çok tükürmesine sebep olur. Eđer ahlāt-ı fāsīde mi'dede çok olub ve mi'deniñ kuvvet-ı hāzimesi kavī olursa kay' ile def' eyler ve ba'zı marzāda mi'deniñ ḫarāret-i ğarīziyyesi za'īf olmağla mi'dede rīh peydā' olur. Ve ol rīh mi'deyi ve eḫrāfında olan a'zā'yı temdīd itmeğle ya'nī germesi ile vec'a-yı mi'de hāşıl ider. Ve ba'zısında cān şıķılması vāki' olur ve ba'zısında bayılmağ 'arīz olur. Bu a'rāziñ sebebi ikidir: Evvelkisi mi'deniñ yürek ile müşārekesi olmağla yürek müte'ellim olmadan 'arīz olur; ikincisi nefis-i yüreğe ebḫire-yi redīe ile rīh şu'ūd itmeden gāhice ḫafaḳān 'arīz olur. Ve daḫi bilmek gerekdir ki zıkr olunan ahlāt-ı fāsīde ve redīe dā'imā mi'dede hāşıl olmaz; gāhice ḫalaḳda dişleri ḳaşındırıcı ekşi sevdā' mütevellid olub mi'deye dökülür. Tabī'atıñ ğāyet menfūrı olmağla kay' ile def' eyler. Ve gāhī bu ekşi sevdā' aclığı çok ider, gāhice ciğeriñ ifrāt-ı ḫarāretinden şafrā' tevellüd idüb mi'deye dökülüb marīz yalnız şafrā' kay' ider, veyā şafrā' ile maḫlūt balgām kay' ider ve (...) vāki' olur, ve suḳūtu'ş-şehvet ya'nī tabī'atı ta'ām ḳabül itmez olur ve ağrı, acı olur.

Ve daḫi ma'lūm ola ki mi'dede kilüs eyü olmadığından ğünāğün ahlāt-ı fāsīde ve redīe peydā' olur. Nitekim beyān olundu. Ol [9a] ahlāt-ı fāsīde mi'dede a'rāz-ı redīe zuhūrına bā' iş

olur. Ammā ṭabī‘at ahlāt-ı redīeniñ ğalīzini kay’ ile ve rakīkını terlemek ile, rīhlerini geğirmek ile def’ eyler. A‘rāz daḥi bir miqdār sākin olur. Ve gāhice de a‘rāz-ı redīe mütemādī olur. Nitekim ḥekīm Faberiso’dan menkūldür ki; ‘illet-i merākiyyeye mübtelā olanlardan on üç yaşında bir kız gördüm, ğalīz ve lezic ve ekşi ahlāt kay’ ider idi. Kıırk yaşına varınca mütemādī oldu. Ve ḥekīm Senertos daḥi aydır ki; bir ‘avrat gördüm ki yigirmi ve otuz yıldan mütecāviz dişleri kamaşdırıcı ekşi ve tuzlu balğam kay’ ider idi. Ammā sā’ir ef‘āl-i ṭabī‘iyyesi yerinde idi, deyu ḥikāyet eyledi. Bu kıışadan ma‘lūm oldu ki, marīziñ tenāvül eylediği ta‘āmiñ eyüsü ve laṭfi olan kilüs-i ceyyide müstehīl olub bedeniñ ğızā’lanması ve redī ğalīz olanını ṭabī‘at kay’ ile def’ itmesi istidlāl olundu. Böyle olmasa marīz bu kadar zamān mu‘ammer olmamak lāzım gelürdi. Ve daḥi ḥekīmān-ı mezbūrān marīziñ tenāvül eylediği ta‘āmı kay’ eylediğinde ta‘āmsız yalnız ahlāt-ı fāsīde çıkdığın gördük, didiler. Bundan ma‘lūm oldu ki tenāvül olunan ta‘āmiñ ba‘zısının ğızā’ya şālih olan cüz’ini ṭabī‘at hazm idüb ğızā’ya istiḥāle eylediği müte‘ayyin oldu. Eđer [9b] cümle ta‘ām ahlāt-ı fāsīdeye istiḥāle iderse bu ‘illetiñ şāhibi ṭavīlü’l-‘ömr olmak ihtimāli yokdur.

İkincisi; ṭabī‘at ba‘zısında kabz ve ba‘zısında liynet üzere olur. Kabz üzere olmasının esbābı üçdür: Evvelkisi; ciğerde ve ṭalağda sū’-i mizāc-ı ḥār olmağla yübüset ğālib olub em‘ā’da olan fazılātı kurıdır, kabız ḥāşıl olur. İkincisi; mi‘dede ḥāşıl olan lezic ve ğalīz balğam em‘ā’ya inmek lazımdır. Lākin ğıızet ve lüzüceci sebebi ile bağırsaklara geç iner. Ammā indiğinde em‘ā’ya yapışmağla ve lüzüceci ile kabız ḥāşıl olur. Üçüncüsü; merāreden ya’nī ödden bağırsaklara każā’-yı ḥācete tenebbüh itmek içün ve bağırsakları ğusl itmek içün kaṭre kaṭre dökülen şāfrā’ bağırsaklarıñ cirmine muttaşıl olan ğalīz ve lezic balğamdan em‘ā’niñ cirmine dökülen şāfrā’niñ ledğāi te’sīr eylemez. Böyle olıcağ em‘ā’ kendü fi‘ilinden kalub fazılātı def’ ittiğinden kabız ‘arız olur. Ammā liynet üzere olmasının sebebi budur ki, gāhice marīziñ ciğerinde sū’-i mizāc-ı ḥār ziyāde olmağla çok şāfrā’ ḥāşıl idüb ve kuvvet-i dāfi‘ası daḥi kavī olduğu ḥālde ol şāfrā’yı em‘ā’ya def’ idüb liynet ‘arız olmasına sebep olur.

Üçüncüsü; em‘ā’da qarākır olmağdır ya’nī bağırsaklar gürüldemektir. Ekşeriyā’ qarākır şol [10a] cānibden başlar ve ba‘zı zamānda qarākır sākin olur; ammā rīh hareket itdikle yine zuhūr ider. Ḥekīm Senertos bu marāziñ a‘rāzını mükerrer istifrag etdirmek ile sākin eyledik, velākin rīhi bi’l-külliyeye sākin idemedik, didi. Rīh sākin olmadığından ma‘lūm oldu ki rīh olduğu maḥalle verdiğimiz devā’niñ te’sīri vāşıl olmamak gerek, didi. Ammā ḥekīm Senertos rīhiñ menfez bulub çıkmamasından rīhiñ maḥalli ‘urūğ-ı masārikanıñ iki ṭabaqānı arasında olmasına zāhib oldu. Eđer su’āl olunursa böyle olıcağ vec‘a olmağ gerek idi, ma‘a-hāzā ba‘zı marzāda vec‘a olmadığı zāhirdir. Cevāb virilir ki vec‘a olmadığıniñ sırrı budur ki ol

rīhi ziyāde gālīz olmadığından marīziñ harāret-i gārīziyyesi daħi kavī bulunub ol rīhi ṭabaḳātdan ter gibi iħrāc eyler. Eđer kuvvet-i mariz za'if olursa ve rīh gālīz olursa vec'a-yı ḳulunç gibi marīziñ ḳarnında vec'a ḥāşıl olur. Ve gāhice vec'a-yı mi'de ile ma'an arḳa ağrısı 'arız olur. Ve gāhice bel ağrısı ile böğrekler ağrısı ma'an 'arız olur. Marīzin ḳay' ile veyā ṭa'ām hazm olmağla ağrı sākin olur. Cehele-i eṭibbā' ḥaşātü kilye marāzı zann ider. Hekīm Senertos'dan mervīdir ki, zamānımızda bir ādeme ṭa'ām tenāvül itdikden soñra dördüncü, beşinci sā'atde 'azīm vec'a-yı mi'de ve arḳa ağrısı ve bel ağrısı 'arız [10b] olur idi. Ḳarūresine nazār olunduğda kırmızı ve gālīz ve ḳarūreniñ dibinde ḳum gibi rūsüb görünür idi. Ol aşrıñ eṭibbā'sı ḥaşātü kilye mu'alecesin eylediler, şıḥhat bulmadı. Ammā ben merāḳiyye mu'alecesin eyledim, şifā' buldu, didi. Ammā aşrımız eṭibbā'sınıñ ḥaşātü kilye olmasına zāhib olduğları bī-vech değildir. Zīrā mi'deniñ za'afından nāşī ol ḥılt-ı gālīz kilāya vardığda teḥeccür eylemek ba'ıd değildir, didi. Ḥuşūşā ki ciğerde harāret ve müşāreketi sebebi ile kilāda daħi harāret ola. Lākinbu fakīr böğreklerden gelen ḳum ile merāḳiyyeden gelen ḳumuñ mā-beynlerin farḳ eyledik. İn-şāa'llāhu te'ālā ḳarīben beyān olunur.

Dördüncüsü; marīze ṭarlamak ve elemlemek ve yürek şıḳılması 'arız olmağdır. Sebebi iki vechiledir: Evvelkisi; ebḥire-i mazlemeniñ yüreğe çıkmasındandır, ikincisi; tenāvül olunan ṭa'ām mi'dede bir ḥoşça hazm olmamağla mi'dede rīh tevlīd eyleyüb ol rīhiñ temdīdi sebebi ile mi'dede bir elem zuhūr ider ki, 'alīl bayılmaḳ mertebesine varır. **Beşincisi;** ḥafakān vāki' olmağdır. Sebebi iki tarīḳ ileddir: Evvelkisi budur ki, şu'ūd iden ebḥire'niñ fesādıdır. İkincisi, mi'deniñ yürek ile müşārekesi olmağla ebḥire-i redīe yüreğe te'sir eyler. Yürek daħi kendüden [11a] ol buḥārı def' etmek için tīziye ḥareket eyler, yürekte olan şiryāniñ zarbānına, ya'nī tīz atılmasına sebep olur. Bu ḥālde marīz ḥayātından nā-ümīd olur. **Altıncısı;** şol cānibde ya'nī ṭalaḳ maḥallinde şiş olur. Sebebi ba'zı marzāda rīh ve ba'zısında aḥlāt-ı fāsīde müctemi'a olmadan olur. **Yedincisi;** şol cānibde ṭalađa yağın olan büyük şiryān ṭamarı ba'zısında bir mertebe atılır ki 'alīle ve tabīb müşāhede iderler. Ḥuşūşā marīz ḥareket eyleye veyāḥūd gāzaba gele. Sebebi şiryānda olan ḳanıñ ziyāde harāretindendir. Meşelā güneşde çok ṭuran ve ziyāde ḥamr ićen ademiñ şaḳıḳalarında olan şiryān ṭamarlarınıñ harāretten atılması gibi. **Sekizincisi;** merāḳ didikleri zarıñ iç yüzünde ba'zı marīz yanmaḳ ḥiss ider. Gāh bir tarafında ve gāh iki tarafında. Sebebi ol maḥalde aḥlāt-ı muḥterikanıñ tecemmu'undan olur. **Toḳuzuncusu;** marīziñ yañakları ve çehresi gāhice ḥumret üzere olmağdır. Sebebi aḥlāt-ı ḥārreniñ buḥārı şu'ūd itmesindedir. **Onuncusu;** marīze dil ve damaḳ ḳuruması 'arız olmağdır. Sebebi a'zā'-yı bāṭniyyeden müctemi' olan aḥlātıñ buḥārı yā ri'eye veyā ḳaşaba-yı ri'eye şu'ūd itmesindedir. **Onbirincisi;** 'usret-i nefes 'arız olmağdır. Sebebi nefes-i ri'e veyā ḥicāb-ı ḥācize buḥār şu'ūd

itmesindedir. Gūyā ‘alīl [11b] şadı ve şadı içinde olan a‘zā’sı şıkkılır zann ider. **On ikincisi;** gāhice vec’-i şadı ve vec’a-yı zahr ‘arız olmağıdır. Sebebi müctemi‘ olan ahlātūñ buḥārı gögse şu‘ūd ider, buḥarladığı ve temdīdi sebebi ile vec’a īrās ider. **On üçüncüsü;** marīza şaḥkılığ (?) ve ‘aqlına ḥirelik ‘arız olmağıdır. Sebebi ṭalağ cānibinden dimāga buḥār şu‘ūd idüb dimāğı ṭoldırması sebebi ile rūḥ-i nefsanīsi perīşān olub ‘aqla ḥirelik ‘arız olur. Ol buḥārı dimāğ kendüden def‘ eylemeyince ‘alīlden ol perīşānlık zā’il olmaz. **On dördüncüsü;** şebekede vec‘azāhir olmağıdır. Şöyle ki ba‘zı marzā depesini kıpar zann ider. Ve ba‘zısında göz kıarması ve ba‘zısında seder ve devār ve ḥavf ve ğam ve ğuşsa ve gūnāgūn ḥayālāt-ı ğayr vaki‘a ‘arız olmağıdır. Bu zıkr olunan a‘rāzīñ sebepleri bütün merākdan buḥār şu‘ūd itmesinden zuḥūr eyler.

On beşincisi; marīzīñ dili ağırlanub tekellüme kıdır olamamağıdır. Sebebi dilde olan siñirlere buḥār-ı yābis şu‘ūd itmeden olur. **On altıncısı;** kılağ çıñlaması ‘arız olmağıdır. Sebebi kılağıñ siñirine buḥār şu‘ūd itmedendir. **On yedincisi;** marīz kıolları ve ayakları ḥarekete kıdır olamamağıdır. Sebebi kıol ve ayak siñirlerine buḥār şu‘ūd itmedendir. Buḥār müteḥallil [12a] olduğı tağıdırce ḥarekete kıdır olur. **On sekizincisi;** kıolda ve ayakda vec’a zāhir olmağıdır. Sebebi şu‘ūd iden ebḥireniñ ğilzetinden veyā ol maḥalle vāşıl olan demiñ mā’iyyetinden müteḥallil olduğıda vec’a zā’il olur. Ve gāhice elde ve ayakda zarar dağı vāki‘ olur. **On toktuzuncusu;** seher ‘arız olmağıdır; uyuduğı ḥālide kıorkunç rü’yā görmektir. Sebebi dimāga şu‘ūd iden buḥār ḥār-yābis ve sevdā’vī olmağıla rūḥ-ı nefsanī bulandırır ve dimağı teyebbüs itmeğle seher īrās eyler. Ve ba‘zı ‘alīle giceden ta‘ām tenāvül eylese buḥārı dimāğı tertīb eyler, nevm īrās ider. Ammā ba‘de’l-ḥazm yine seher ‘arız olur. **Yigirmincisi;** ba‘zı marzā’ dağı nişfu’l-leyleden üç dört sā’at uyumaz, ba‘dehu bir miğdār uyur. Ve ba‘zıları nişfu’l-leyleden şoñra aşlā uyumazlar. Sebebi budur ki her bār ikinci ḥazmda keymūs munḥasim olduğı vağıtde nefsi ṭalağa geldikte evvelā eṭrāf-ı ṭalağda tecemmu‘ iden ahlāt-ı fāsıde ve sevdā’viyyesi taḥrīk olur. Ve bu ḥareket sebebi ile dimāga ebḥire-i ḥārre ve yābise şu‘ūd idüb seher īrās eyler. Eğır buḥār mümtedd olursa ḥiç uyumaz, eğır müteḥallil olursa uyur. El-ḥāşıl marīzīñ nevm ü seheri buḥārıñ taḥallül ve ‘adem-i taḥallüline tābi’dır. **Yigirmi birincisi;** kıārüre gūnāgūn [12b] olmağıdır. Gāḥ rağık ve gāḥ ğalīz ve gāḥ bulanık olur. Ve gāḥi kemüdet ve gāḥ ḥumret üzere olur. Ve gāḥ rūsüb-ı dordu gibi olur ve gāḥ rūsüb-ı kıum gibi olur. Rağık olmasının sebebi budur ki mecrā-yı bevlde südde olmağıla bevlñ ğalīzini geçmesine südde māni‘ olur, rağık geçer. Eğır mecrā-yı bevl ziyāde mesdūd olmaz ise bevl ğalīze ve bulanık ve bir miğdār ḥumret üzere gelür. Ve ba‘zı marzā’da bevl muḥterik şafrā’dan ḥāşıl olmağıla ḥıddetli gelür ve ya’nī kıadıbi yağıarak kııkar. Ve gāḥice bevlñ rā’iḥası ağır olur ya’nī rā’iḥası kerīḥ olur. Ammā ğalīz gelen bevl

bulanık olur, turladıktan sonra kandilîñ dibinden kuma müşâbih rüsüb görüpnür. Ol rüsüba hükemâ'-yı Efrenc dordu ta'bir iderler ve bu rüsüb hamrata mâ'il olur. Ve gâhice kemüdet üzere olur ve gâhice kandilîñ etrâfına yapışır. Ve'l-hâşıl rüsübüñ rengi mündefi'a olan ahlât-ı muhterikaya tâbi'dir.

Ve dañi ma'lûm ola ki kilâdan gelen rüsüb ile 'illet-i merâkıyye sebebi ile gelen rüsübüñ mâ-beyninde olan farkı va'ad ettiğimiz üzere beyân idelim, tâlib olanlar müstefid olalar. Āgâh olsun ki böğrekleriñ harâretinden hâşıl olan rüsüb fi'l-haķıka rüsüb değıldir; belki bir katı kumdur, ezilmek murâd olursa ezilmez. Ammâ [13a] merâkıyyeden gelen rüsüb kuma müşâbihdir; lâkin kum değıldir. Barmağ ile ezilmek murâd olursa ezilür. Ve'l-hâşıl bu 'illette vâki' olan rüsübüñ tevellüd-i keyfiyyetini hekîm Senertos bu vechile beyân eyledi ki, ciğerde ve büyük tamarlarda ifrât-ı harâret ile muhterik olan ahlâtıñ dordusudur. Kuvvet-i dâfi'a ol dordu böğreklere def' eyleyüb bevl ile iħrâc eyler.

Tenbih. Ma'lûm ola ki bu 'illette zıkr olunan esbâb-ı 'alâmâtıñ cümlesi bir hastada cem' olmak lâzım değıldir. Ba'zısı bulunmağ kâfidir; zîrâ a'râziñ kılllet ve keşreti a'zâ'-yı bâtıniyyeniñ âfetine ve marîziñ isti'dâdına ve 'alile olan a'zâya ve ihtilâfına göre zuhûr eyler. Eğer âfet kavî olursa 'alâ'im çok zâhir olur; eğer za'if ise az zâhir olur. İmdi bu tahķıkdan ma'lûm oldı ki bu 'illete mübtelâ' olanlarıñ her bâr taht-ı merâkında nefh veyâ katılık veyâ vec'a veyâ verem olmak lâzım değıldir.

Taķdîmetü'l-ma'rife. Ma'lûm ola ki bu 'illet emrâz-ı müzminedendir. Etibbâ'-yı Laṭîniñ müte'ahḫirlerinden Senertos ve Diyoryo hekîmleri bu marâza etibbâ'-yı (?) 'aybî ve etibbâ'-yı (?) 'azâbî tesmiye eylediler. Zîrâ bu 'illetiñ mâddesi hılt-ı ğalîz ve sevdâ'vî olmağla ve a'zâ'-yı hâzımede süddeler ve sū'-i mizâclar [13b] sebebi ile zuhûr itmeğle 'ilâc güçdür. Rıfķla ḫüsn-i tedbîr lâzımdır. Ve ekşeriya bu 'illete mübtelâ' olanlarıñ mi'desi bârid olub ve kebed ve tıḫâllarında ve masâriķa tamarlarında sū'-i mizâc-ı ḫâr olmağla bu a'zâ'nıñ sū'-i mizâclarını ta'dîl itmek ğâyetü'l-ğâye 'asîrdir. Tabîb kâmil olduğı taķdırce çok zamân tedrîc ile mu'alece etmek gerekdir ki 'alîl bir miķdâr fâ'ide müşâhede eyleye. Ve eđer bu 'illete mübtelâ' olanlardan ricâle dem-i bevâsîr ve nisvâna dem-i hayz 'arîz olursa 'alâmet-i ceyyidedir. Ammâ ifrât üzere olmayub kuvâya za'af gelicek mertebe olmaya. Ammâ ricâl bu marâza nisvândan müste'idlerdir. Zîrâ nisvânıñ mizâclarında ruṭubet ğalib olub ve her ayda dem-i hayziñ cârî olması ile tabî'at fuzûli def' eyler. Ricâle nisbet ile nisvânda 'illet-i mezbûreye isti'dâd az olur. Eđer bu marâz ihtibâs-ı dem-i hayz sebebi ile zuhûr iderse 'asîru'l-'ilâcdır ve eđer marîziñ şol burnundan ru'âf gelürse gâhice müntefi' olur.

Ve bu marazda kabız ‘alāmet-i redīedir. Ammā liynet ‘alāmet-i ceyyidedir. Eđer ‘alīle gāhīce kay’ ‘arız olub der-‘akeb hıffet gelürse ‘alāmet-i ceyyidedir. Eđer dā‘imā kay’ idüb ve hazmı dağı olmazsa bedel-i mā-yeteħalle-lehu olmadığından marız ħummā’-yı đukķa müřābih bir ħummā’ya mübtelā’ olub ħüzāl sebebi ile [14a] helāk olur, dimişler. Eđer bu ‘illette řudā’-i ředīd mütemādī’ olursa marīze řara’ ve teşennüc ve a‘mā’ ‘arız olmadan ħavf olunur. Bu zıkr olunan a‘rāzıñ ba‘zı marzā’da biri ve ba‘zısında ekşeri zāhir olur ve gāhīce ‘alīle sekte ‘arız olur. Eđer bu ‘illet řāhibiniñ ciğeri za‘ıf olursa gāhīce istiskā’ zuhūrına bā’iř olur. Eđer ‘illet yalnız řađ cānibde olursa yesīrū’l-‘ilācdır; eđer řol cānibde olursa ‘asīrū’l-‘ilācdır. Eđer iki tarafda olursa ve a‘rāz dağı çok olursa ve ħuřuřā’ sevdā’ řafrā’ dan muħterik olursa ‘ilāc ziyāde güçdür. Eđer taħt-ı mi‘dede řıfāk didikleri zāriñ altında olan yađ ki añā ‘Arapça řerb dirler, ol maħale rīħ nüfūz itmeden ‘arız olursa ol rīħı bir vechile taħlil mümkün değildir. Eđer bu ‘illette bevl ġalīz olursa rakīk olmadan evlā’dır. Zīrā rakīk olduķda tabī‘at ħılt-ı ġalīzi def‘de ‘aciz olmasına delālet ider. Eđer bevl ħummā’sız siyāh olursa bu ‘illetiñ def‘ine delālet ider.

Fařl; ‘illett-i merāķiyeniñ icmālen tedbiri beyānındadır. Ma‘lūm ola ki bu marazıñ ařıl māddesiniñ sebebi ikidir: **Evvelkisi;** a‘zā’-yı hāzımede aħlāt-ı fāsıde ve ġalīze müctemi‘a olmaķdandır. **İkincisi;** a‘zā-yı mezbūrede sū’-i mizāc ve süddeler olduđundandır. İmdi böyle [14b] olıcaķ bu ‘illette tedbīr eyleyen řabīb řānūn-ı erba‘aya ‘ālem gerekdir ki sū’-i tedbīr sebebi ile ‘alīl mütezarrır olmaya. **Řānūn-ı evvel;** aħlāt-ı fāsıdeyi rıfķla tenķīye eyleye. **Řānūn-ı řānī’;** sū’-i mizāc sebebi ile za‘ıf olan a‘zā’ya taķviyet virüb me‘ūf olan a‘zā’niñ ħarāret-i ġarīziyyesini in‘āř ideceđi edviye’ isti‘māl eyleye. **Řānūn-ı řālis;** a‘zā’-yı me‘ūfeniñ mizācını ta‘dīl eyleye; ta ki aħlāt-ı fāsıde müceddeden ħāřıl olmaya. **Řānūn-ı rābi’;** mecrālarda südde řrāř eyleyen aħlāt-ı ġalīze, ki ħarāreti sebebi ile yübūset ‘arız olmuřdur, ol yübūseti edviye’-i muratıtabe ile tertīb ve lüzūcetini edviye’-i muķatıta‘a ile teķatıttü’ ve süddeleri edviye’-i müfetteħa ile tefıh itmek lāzımdır.

Ĥāřıl-ı kelām bu maraza ‘ilāc ġayet güçdür. Bu ki ‘ilāc mu‘ālece bi’l-ezdāddan ‘ibāretidir. Zīrā bu marazda ekřeriyā mi‘de bārid olub mi‘dede olan aħlāt-ı ġalīzeyi terķīk ve ġalīzini edviye’-i muķatıta‘a ile taķıttü’ itmek lāzımdır. Ma‘a-hazā bu ef‘āl edviye’-i ħārre isti‘māl itmeden ħāřıl olur. Böyle olıcaķ aħlāt-ı fāsıde-i muħterika sebebi ile kebede ħāřıl olan ħarāret ve mi‘deniñ altında olan femiñ ve sā’ir a‘zā’niñ sū’-i mizāc-ı ħārri müberredāt iķtizā ider. Bu meķūle-yi [15a] ezdādı cem‘ itmeğe mübāřeret iden řabīb merd-i lebīb olmaķ gerekdir ki müddet-i medīd ħüsn-i tedbiri ile ‘alīl ħıffet müřāhede eyleye.

Fařl; ‘illett-i merāķiyeniñ tafşıl üzere mu‘ālecesi beyānındandır. Ma‘lūm ola ki bu ‘illette mübtelā olanlarıñ aħlātınıñ ekşeri sevdā’ ve zāt-ı sevdā’-yı yābis olmağla tenķīye

eylemek murād olunsa virilen devā' hem muratṭeb ve hem rıfqla müleyyin olmaḵ lāzımdır. Eđer müşhil ḵavī olursa marazıñ iştıdādına, belki 'alīlīñ helākına bā'is olur. Zīrā ḵavī olan edviye'-i müşhilede elbette semmiyet vardır. Ahlātıñ 'unf ile raḵıḵını ihṛaç ider ve ḵarāreti sebebi ile ahlātıñ ḡalīz olanını daḡi taḡlīz ider ve bākī ḵalmasına sebeb olur. Ma'a-hazā edviye'-i müşhile-i ḵavī mi'deniñ ve ciġeriñ 'adūsıdır. Ḥuṣūṣā' bu 'illette ciġer ve mi'de me'ūf olmaḡla müşhil-i ḵavī virildikde za'af ziyāde olur ve ciġerde olan sū'-i mizāc-ı ḡār daḡi ziyāde olur ve ciġer ziyāde za'ıf olur.

Ve daḡi ḵā'ide-i külliyyedendir ki emrāz-ı sevdā'viyyeniñ cemī'sinde müşhil-i ḵavī cā'iz deġildir. Zīrā ahlātıñ raḵıḵ olanı ḵıkub ḡalīz olanı müteḡaccir olur. Meṣelā' ḡummā-yı rub'da ḵable'n-nezc müşhil-i ḵavī virilse taḡrīk-i mevādd eyleyüb ḡılt-ı sevdā'vī ḡalīz etmeḡle ḡummā bir iken iki [15b] olur ve ḡāḡice mādde-ı ḡummā ḡāric-i 'urūḡda iken dāḡil-i 'urūḡda olmaḡa sebeb olur. İmdi böyle olıcaḡ emrāz-ı sevdā'viyyede isti'māl olunan müşhilāt rıfqla 'amel itmek lāzımdır. Rıfqla 'amel idenlerden birisi ḡuḡne-i mutavassıttadır. **Şıfatı budur:** Ebegümecei yapraġı, yabıṣḡan yapraġı, benefşe yapraġı, ḡatmi yapraġı, lisān-ı ṣevr yapraġı, pazı yapraġı, her birinden birer ḵabza; ṣoyulmuş arpa bir fincān, tāze döġülmüş besfāyiç sekiz dirhem, Amasiyye eriġi yigirmi dāne. Zıkr olunan eczā' kifāyet miḡdārı ṣuyla ṭabḡ olunduḡdan ṣoñra bu maṭbūḡdan yüz elli dirheminiñ içine on dirhem ḡıyarṣenber balı, yigirmi dirhem ḡudret ḡelvāsı ḵoyulur. Eđer sirḡiṣt bulunmaz ise bedeline otuz dirhem ṣarı ṣeker ḵoyalar. Yigirmi dirhem ṭatlu badem yaġı daḡi ḵoyub ihtıḡān ideler. Eđer bu ḡuḡne bir ḡoṣḡa 'amel etmezse irtesi ḡün ihtıḡān-ı mezkūr tekrār oluna. Ba'dehu marīziñ ḵuvveti müsā'id ise ṣaġ ḵolundan ciġer ṭamarından ḵırḡ veyā elli dirhem ḵan alalar. Bir iki ḡün istirāḡatdan ṣoñra ihtıḡān-ı mezbūrı bir iki kerre isti'māl ideler. Ba'dehu bir ḡün istirāḡatden ṣoñra ṣol ḵolundan ṭalaḡ ṭamarından ḵırḡ veyā elli dirhem ḵan alalar.

Eđer marazıñ sebebi ihtıḡās-ı dem-i hayzdan ise ikinci ḡün faṣdı ṣol ayaġından ṣāfin ṭamarından [16a] alalar. Ve eđer ihtıḡās-ı dem-i bevāsirden ise muḡ'idiñ ṣaġ cānibine iki sülük ve ṣol cānibine daḡi iki sülük yapıṣdıralar. Kendüleri düṣenece ṭuralar, ammā düṣdükten ṣoñra ḡammām leġenine niṣfına dek taḡammül olıncāḡ ḵadar ısıcık ṣu ḵoyub içine bir ḵanaḡ daḡi koyub üzerine oturalar, yarım sā'at ṭuralar. Otuz dirhem ḵan miḡdārı aḡdıḡdan ṣoñra ḵalkalar. Ḷanı ḵat' etmek için sülük mevzu'una bu merhemi ḵoyalar. **Şıfatı budur:** Yumurṭa ṣarusıyla ve beyāzı, dem-i aḡaveyn bir dirhem, ṭuz bir dirhem, incibār bir dirhem. Bu eczā'ı elekden geḡirdikten ṣoñra yumurṭa ile ḡalt idüb o siġili (?) üzerine sürüb sülük maḡalline ḵoyalar. Eđer dem bir def'a ile kesilmez ise tekrār bu merhemi ḵoyalar. Eđer sülük olmak daḡi mümkün olmaz ise eđer ciġer me'ūf ise ṣaġ ayaḡdan ṣāfin ṭamarından elli veyā altmış dirhem miḡdārı ḵan alına.

Eğer t̄hāl me'ūf ise şol ayakdan şāfin tamarından elli veyā altmış dirhem miqdārı kan alalar. Bir iki gün istirāhatden şoñra otuz dirhem kudret helvāsı ol matbūhı ile ezüb vireler veyāhūd on dirhem hıyārşenber balına bir dirhem meshūk anīsūn katub vireler. Zīrā hıyārşenber balından olan rīhı anīsūn ıslāh etmeğle rīhlu **[16b]** olan edviye' ile ma'an isti'māl eyleyeler. Bir iki gün istirāhatden şoñra yüz dirhem hālīş mā'-i cūbn ve üç dirhem sināmeki, iki dirhem anīsūn ve iki dirhem kırīmor tāraru ve bu mā'-i cūbnde cūmlesini on iki sā'at nak' eyleyüb süzeler. 'Ale'r-rīk içile. Üç sā'atden şoñra tā'am yiyeler. Zīkr olunan müshilleriñ her biri rıfk ile 'amel ider. Emrāz-ı sevda'vīde ve ğayride isti'māl olunur. Her kankısı marīziñ hālīne münāsib ise ba'de't-te'emmül isti'māl eyleyeler.

Ve dañi ma'lūm ola ki bu marāza sebep olan ahlāt-ı muhterika-i sevda'viyyeden kalb ve dimāğa ebhire-i redīe şu'ūd idüb a'rāz-ı redīe zūhūr eylerdi. Nitekim beyān olundu. Zīkr olunan müshilleriñ isti'māl terk olunduğu günlerde edviye'-i kalbiyye ve dimāgiyyeden mürekkeb olan ma'cūn isti'māl olunmak gerekdir ki a'zā'-yı re'iseye kuvvet virüb ebhire şu'ūdından men' eyleye. **Şıfatı budur:** Gülbeşeker, benefşe hamīrası, lisān-ı şevr çiçeği hamīrası sükkeri, ağaç kavunu kabığı murabbāsı, her birilerinden onar dirhem; emleç murabbası iki dāne, gābulī murabbāsı iki dāne, kermes ma'cūnı beş dirhem, terbiye olunmuş geyik boynuzu iki dirhem, bād-ı zehr-i mārī iki dirhem, diyārudon tozu iki direm, terbiye olunmuş mercān, **[17a]** bir mişkāl terbiye olunmuş incü, bir mişkāl 'anber, bir dirhem misk, iki dirhem altun varağı, beş deste' misket elması şerābı ile ma'cūn idüb 'ale'r-rīk kestāne miqdārı isti'māl ideler. Üzerine iki fincān miqdārı iskorzonerā ve lisān-ı şevr ve oğul otı şularından birbirine hālī idüb içeler. İki sā'atden şoñra tā'am yiyeler. Ve eğer 'alīl yatcağ zamān mā'-i hārrede ayaklarını dizlerine dek şoğub ba'dehu delk eyleseler dimāğa ve kalbe buhār şu'ūd etmesine māni' olur. Ve eğer marīziñ harāreti ziyāde olmayub veyāhūd mi'desi ziyāde bārid olursa zīkr olunan ma'cūn-ı müferrihden on dirhem, devā'-i misk ma'cūnundan on dirhem, müferrih-i yaqūt-i hār ma'cūnundan dañi on dirhem birbirine hālī idüb 'ale'r-rīk kestāne kadar isti'māl eyleyüb üzerine zīkr olunan şulardan iki fincān içüb iki sā'at mürürundan şoñra tā'am yiyeler.

Cumhur-ı eṭibbā'-i Laṭīn ittifağ eylemişlerdir ki ba'de't-tenkiye emrāz-ı sevda'viyyeniñ cūmlesinde tecrübe eyledik yalnız bād-ı zehr-i mārīya müdāvemmet eyleyüb ve üzerine zīkr olunan şulardan içenler hālāş oldılar, didiler. Zīrā bād-ı zehr kalbe kuvvet virer ve südedi tefṭīh ittiğinden mā-'adā bi'l-hāşşa emrāz-ı sevda'viyyeye 'azīmu'**[17b]** n-nef'dir, didiler. Tārīk-i isti'mālī budur ki ba'de't-tenkiyye ve'l-faşd yarım dirhem bād-ı zehr-i mārīni gümüş hāvanda saħk idüb mā'-i verd ile hāl eyleyüb içeler. Ve bu minvāl üzere yigirmi otuz gün müdāvemmet ideler. Ve bu matbūh dañi a'zā'-yı me'ufeniñ sū'-i mizācını ta'dīl ve süddelerini tefṭīh eyler ve

hıltı-ı sevdā'vīyi inzāc eyler. **Şıfatı budur:** Helyūn, ayrıķ otı, hindiba köki, her birinden beşer dirhem; koyun otı, altun otı, baldırıkara, lisān-ı şevr, her birinden yarım kabza; kırīmor tartarı bir dirhem, kifāyet miķdārı şuyla eczā'-yı mezkūreyi bir piliç ile ma'an koyub (...) bişdikten soñra süzüb yedi gün mütevāliye ısıcaķ kähve gibi 'ale'r-rīķ bir kāse içeler ve bu maţbūhı her gün tāze taḅḅ ideler. Ve bu maţbūh içildiđi günlerde kabız 'arız olursa iki üç günde bir ḥukne-i mezkūreye müdāvet ideler. Ammā sekizinci gün mu'ālece faşlınıñ evvelinde zıkr olunan mā'-i cübnden mürekkeb olan müleyyini isti'māl ideler. Ve üç sā'atden soñra ta'am yiyeler veyāḥūd on dirhem diyākatlıķon ma'cūnundan isti'māl idüb üzerine büyük kāse ile sāde mā'-i cübni içeler. Üç sā'atden soñra ta'am yiye. Ba'dehu tekrār piliç ile olan maţbūhı yedi gün isti'māl itdikden soñra üzerine ke'l-evvel mā'-i cübni veyāḥūd [18a] ma'cūn-ı diyākatlıķondan isti'māl ideler. Eđer piliç ile olan maţbūhdan marīz ikrāh idüb taḅḅı kabül eylemez ise bu şerbetden isti'māl ideler. **Şıfatı budur:** Lisān-ı şevr köki, helyūn, hindibā köki, kuzı kulađı, her birinden beşer dirhem; tāmerīz, ki ilgun ağacıdır, yarım kabza; koyun otı, altun otı, baldırıkara, acı marul yaprađı, şāhtere, lisān-ı şevr-i bostānī ve yabanī, her birinden yarım kabza; kavun ve karpuz ve ḥıyār ve kabak çekirdekleri içi, her birinden üçer dirhem; anīsūn, rāziyāne, her birinden birer dirhem; döđülmüş besfāyiç dört dirhem; eftimūn iki dirhem, kifāyet miķdārı şuyla taḅḅ olunub süzüldükden soñra bir buçuk dirhem rāvend ve bir buçuk dirhem kurş-ı ğarīķūn, darçın bir dirhem, sünbül-i Hindī bir dirhem. Bu eczā'ları taşfiye olunmuş mā'-i maţbūh-ı mezkūr ile aḥşamdan şabāḥa deđin naķ' ideler. Ba'dehu süzüb içine yigirmi dirhem dīnār (?) şerbeti zamm idüb şerbet eyleyüb 'ale'r-rīķ def'aten içeler. Ve üç sā'atden soñra ta'am eyleyeler.

Eđer bu 'illetde ciđer tarafı me'ūf ise mu'ālece faşlınıñ evvelinde zıkr olunan mā'-i cübniñ içine bir buçuk dirhem rāvend koyub on iki sā'at naķ' olunduđdan soñra süzüb yigirmi dirhem gül-i mükerreri ḥalt idüb 'ale'r-rīķ içeler. Üç sā'atden soñra ta'am yiyeler. Eđer bu 'illetde talak tarafı me'ūf ise bir buçuk dirhem kurş-ı ğarīķūnı mā'-i cübni ile on iki sā'at naķ' idüb süzdükden soñra on beş dirhem kudret ḥelvāsı zamm idüb 'ale'r-rīķ içeler. Üç sā'at mürūrundan soñra ta'am yiyeler. Ḥukemā'-i Laḥinden Diyoryo ḥekīm bu marāza koca ḥurūs ile olan maţbūhı ziyāde medḥ eyler. **Şıfatı budur:** Helyūn köki, kebere köki, ilgun yaprađı, her birinden beşer dirhem; koyun otı, altun otı, baldırıkara, her birinden birer dirhem; sināmeki dört dirhem, tāze döđülmüş besfāyiç beş dirhem, eftimūn üç dirhem, darçın yarım dirhem, kırīmor tartarı iki dirhem. Cümle eczā'yı yarım ḥurūs ile miķdār-ı kifāye şuyla (...) taḅḅ itdikden soñra nişfi kalınaca kaynaya. Ba'dehu süzüb bir kāse 'ale'r-rīķ isti'māl ideler. Üç sā'atden soñra ta'am yiyeler.

Ve daħi āgāh olsun ki zıkr olunan istifrāgāta ri‘āyet olunduğdan soñra şuyı tatlu ve ħarāretde mu‘tedil ħammāma girmek gāyet nāfi‘dir. Calīnos’dan mervīdir ki zıkr olunan evşāf ile mevşūf olan ħammām ile bu marāza mübtelā olalara ‘ilāç eyledim, şifā’ buldılar, didi. Ĥuşūşā gısl itdiği şuda edviye-i [19a] müberrede ola. Meşelā marul, benefşe yaprağı, her birinden birer kabza; kabuğı çıkmış arpa bir fincān, misket elması yigirmi dāne. Bu zıkr olunan eczā’yı bir iki güğüm şuda kaynadub ħammām şuyuna katub gısl ideler. Ve lākin ħammāmda çok oturmayalar. Ba‘de’l-ħammām mi‘deniñ üzerine afsentīn ve maştaki ve cevz-i bevvē yağlarınıñ her birinden bir miqdār birbirine ħalt idüb ısıcağ iken mi‘deye süreler. Eđer maraziñ sebebi ciğerden ise sağ diziñ iç yüzünden ve eđer talākdan ise şol diziñ iç yüzünden çeşme açub işletmek ziyāde ma‘kuldür. Zırā bu ‘illet maraz-ı müzmineden olmağla a‘zā’-yı bātıneniñ sū’-i mizācından ve za‘afından nāşī dā’imā yeñi yeñi aħlāt-ı fāsīde ħāşıl olmağdadır. Böyle olıcağ ol a‘zā’niñ meħāzisinden menfez açmak ziyāde münāsibdir. Eđer aħlāt-ı fāsīde ziyāde olub yaqu işlemesinden bir miqdār ħıffet gelmez ise bu şerbeti isti‘māl ideler. **Şıfatı budur:** Tāze bostanī ve berrī lisān-ı şevr ‘uşāresi, hindibā ‘uşāresi, acı marul ‘uşāresi, şāhtere ‘uşāresi, kuzu kulağı ‘uşāresi, misket elması ‘uşāresi, her birinden üçer yüz dirhem; tāze besfāyiç ‘uşāresi yüz elli dirhem, [19b] bu ‘uşāre taşfiye olunduğdan soñra altmış altı dirhem ayıtlanmış ve pāk olmuş sināmeki, yigirmi dört dirhem eftīmūn zamm olunub bir gün bir gece ‘uşārelerde nağ‘ oluna. Ba‘dehu süzüle ve ‘uşāre-i muşaffā’dan bir kāse alub içine sekiz dirhem kurş-ı gārīkūn ve bir dirhem zencebil-i meshūk ve bir dirhem қaranfil-i meshūk daħi koyub on iki sāt nağ‘ ideler. Ve yine ‘uşāre-i muşaffā’dan bir kāse daħi alub sekiz dirhem rāvend ve bir dirhem sūnbül-i Hindī-i meshūk nağ‘ ideler. Ve nükū’lardan bākī қalan taşfiye olunmuş ‘uşāreleri iki vuqıyye şeker ile tabħ idüb kıvāma getüreler. Bir miqdār şovuduğdan soñra zıkr olunan kurş-ı gārīkūn ile olan menkū’ı ve rāvend ile olan nükū’ı daħi katub ħıfz ideler. Ve bu şerbetden yigirmi beşer dirhem lisān-ı şevr ve iskorzonerā şuyuyla içeler. Eđer ‘alīliñ müddet-i medīd-i maraz sebebi ile za‘afi ziyāde olub müşhil isti‘māl itmeye taħammül idemez ise üç dört günde bir mu‘ālece bābınıñ evvelinde zıkr olunan ħuķne-i mutavassıta-i leyyinei isti‘māl itseler ‘azīm fā’ide müşāhede eyliyeler. Zırā maraziñ aşıl māddesi sevdā’ ve zāt-ı sevdā’ daħi galīze ve yābise olmağla ihtīkān-ı mutavassıta yübüseti tertīb ve suhütle māddeyi iħrāç ider ve a‘zā-yı me‘ūfeye ‘arız olan ħarāret [20a] ve yübüseti daħi ta‘dīl idüb kuvāya zarar virmez. Ĥatta Diyoryo ħekīmden menkuldür ki merākiyye ‘illetine mübtelā olanlarıñ ekşerine günāgün mu‘ālece eyledik fā’ide-mend olmadılar. Ammā yalnız ħuķneye müdāvemem eylemekle şifā’ buldılar, didi.

Ma'lûm ola ki bu 'illete mübtelâ olanlara faşl-ı behârda ve güzde ba'de't-tenkiye mâ'-i cübñ içmek gâyet nâfi'dir. Zîrâ mâ'-i cübñ a'zâ-yı bâtıneyi gısl idüb rıfqla 'amel etdüğinden mâ-'adâ süddeleri tefth ve a'zâ'-yı bâtıniyyeniñ sü'-i mizâc-ı hârları ta'dil eyler. Hükemâ'-yı Laḫn mâ'-i cübñden iki yüz dirhem içmeği cā'iz gördiler; ammâ bu fakîr yüz elli dirhemden ziyâde içilmesin ma'kûl görmem, zîrâ ziyâdesi ikrâha bâ'ış olur. Ammâ 'avvâm nâsınıñ büyük kâse ile şovuk içmeğe haşr itdikleri şadedimizden hâriçdir. Ve âgâh olsun ki mâ'-i cübñüñ içilmesiniñ tarîk budur ki yüz elli dirhem mâ'-i cübne yarım dirhem darçın koyalar hattâ mi'deye zarar vermeye ve ısıcağ iken def'aten içeler. Bir sâ'at mürûrundan sonra sâbıkâ zıkr olunan müferriḫ ma'cûndan kestâne miqdârı isti'mâl idüb bir sâ'atden sonra ta'âma mübâşeret ideler. Ve daḫi bu 'illete mübtelâ olanlarıñ ba'zılarına hüçâl 'arız olur. Hekîm Diyoryo'dan [20b] ve Canfort'dan (?) menkûldür ki ba'de't-tenkiye mâ'-i cübñ yerine eşek südü içmeği gâyet münâsib gördüler ve çok kimesneye içirdik 'azîm fâ'idesin müşâhede eylediler, didiler. Bu fakîr daḫi ziyâde ma'kûl gördüm. Tarîk-i isti'mâl budur ki eşekden südü şağalar. Henüz harâreti zâ'ile olmazdan ol kırk dirhem süde on dirhem şeker katub 'ale'r-rîk kırk gün def'aten içeler. Ammâ tadrîcî seksen dirheme dek içmeğe sa'y eyleyeler, ziyâde fâ'ide müşâhede ideler. Bu minvâl üzere kırk gün müdâvemet ideler.

Daḫi ma'lûm ola ki eğer kebed ve ḫalağda ve 'urûğ-ı masârikada olan süddeler zıkr olunan tenkiyelerden sonra def' olmaz ise me'ûf olan 'uzva buğ idüb ba'dehu yağlar süreler. Meşelâ eğer südde ciğerde ise defa'âtle bu buğı ideler. **Şıfatı budur:** Hindibâ köki, koyun otı, râziyâne köki, helyûn köki, pelîn, gül kurusu, ḫatmi, ebe gümece, her birinden birer kabza miqdâr-ı kifâye şuyla nısfı kalınaca kaynadıktan sonra taḫammül oluncağ miqdârı ısıcağ iken içine tâze sünger şoğub birkaç kerre üzerine tekrâr koyalar. Ba'dehu yaşlıgını alub üzerine bu yağları birbirine ḫalt eyleyüb ısıcağ süreler. **Şıfatı budur ki:** Pelîn yağı, gül yağı, tavuğ yağı, [21a] badem yağı. Ve eğer mi'deniñ altında şiş yâḫûd şalâbet var ise ciğere maḫşûş olan buğı ve yağı anda zıkr olunduğı gibi ideler. Ve eğer 'illet ḫalağda ise bu buğı ideler. **Şıfatı budur:** Kebere köki, kereviz köki, mi'de-nüvas, râziyâne köki, penç-engüş, ebe gümece, ḫatmi, her birinden birer kabza; ılgun iki kabza, yarı şu ve yarı sirke kifâyet kadar koyalar ve kaynadalar. Minvâl-i mezkûr üzere buğ itdikden sonra bu yağı süreler. **Şıfatı budur:** Kebere yağı, pelîn yağı, gül yağı, zanbağ yağı, tavuğ yağı, kaz yağı. Bu yağları bir vukıyye ḫall-i ḫamr ile ḫalt eyleyüb içine iki kabza miqdârı ḫatmi köki toğrayub taḫ ideler. Buğdan sonra minvâl-i mezkûr üzere ḫalağ olan maḫalle zıkr olunan yağdan süreler hattâ süddeler mülâyim olub aḫlât-ı gâlîze yumuşaya. Bu yağlar ve buğlar mu'âlecesi arasında ḫuqne-i mutavassıta veyâ müleyyine-i

hukneyi beş altı günde bir isti'mâl ideler ki hattâ tadrîc ile 'uzv-ı me'ûfda buğlar ve yağlar sebebi ile yumuşıyan ahlâtı ihtikân ihrâç eyleye.

Ve daği bu marazda Köska (?) nâm tabîb bu habbı medh eyler. Zîrâ bu hab ahlât-ı fâsideyi rıfqla ve sühütle ihrâç eyler ve süddeleri tefîh eyler. **Şıfatı budur:** Sinâmeki-i meshûk bir dirhem, [21b] dörtü tuzı bir dirhem, darçın bir denk, limon şerbeti ile yoğurub hablar düzeler. Yarım dirhem kadar 'ale'r-rîk isti'mâl ideler. Bir veyâ bir buçuk sâ'atden şöıra ta'âm yiyeler. İki veyâ üç 'amel ider. Bu fakîr daği bu habbı ziyâde ma'kül görürüm. Bu marazda çok isti'mâl eyledim, 'azîm fâ'idesin müşâhede eyledim. Zîrâ dörtü tuzı sevdâ'yı ihrâç itdiğinden mâ-'adâ ıslâh daği eyler. Dörtü tuzı sevdâ'yı ıslâh etdiğine delîl budur ki bir miqdâr tuzı sirkeye qosalar sirkeniñ hümûzeti külliyyet ile zâ'il olur. Çünkü dörtü tuzıniñ sirkede fa'ali böyle olıcağ sevdâniñ daği hümûzeti olmağla tuzıniñ fâ'idesi daği ma'lûm olur. Ve hükemâ'-i Latîniñ ba'zıları bu maraza afsentîn 'uşâresini medh iderler. **Şıfatı budur ki:** Pelîn 'uşâresi taşfiye olunduğdan şöıra nâr-ı hafîfde tabh idüb 'asel kıvâmına gelinece kaynadsalar rubb olur. Ve gâhice zıkr olunan afsentîn rubbına bir miqdâr çadır uşağı halı idüb hab düzeler. Bu fakîr daği bu habbı medh iderim. Eğer 'illet talağda ise, zîrâ afsentîn mürrdür, mürr olan eşyâ' merâreti ile bi'l-hâşşa talağa fâ'ide ider. Huşuşâ afsentîn ciğere ve mi'deye daği gâyet münâsibdir. Ve çadır uşağı mahşûş [22a] talağ edviyesindedir. Zîrâ süddeyi tefîh ve hılt-ı yâbisi tezvîb ider. Ve ba'zılar daği ba'de't-tenkiye afsentîn maţbûhına müdâvemet eylemeği ziyâde ma'kül gördüler. Bu fakîr daği ma'kül gördüm. Lâkin maţbûhı bu güne tabh olunmağ gerek. **Şıfatı budur:** Pelîn, lisân-ı şevr köki, oğul otı, hindibâ, her birinden birer kabza kifâyet miqdârı şuyla tabh olunduğdan şöıra yigirmi dirhem mâ'-i maţbûha beş dirhem sükker katub 'ale'r-rîk isti'mâl ideler. Ve bu maţbûhiñ fâ'idesi yalnız afsentîn maţbûhından evlâ olduğı ahvâl-i terkîbe-i 'âlem oluna ma'lûmdur. Zîrâ bu maţbûhda afsentîn ciğere ve talağa ve mi'deye nâfi'dir. Ve hindibâ ciğeriñ harâretini ta'dîl etdiğinden mâ-'adâ süddeleri tefîh ider. Oğul otı ve lisân-ı şevr hılt-ı sevdâ'vîyi inzac etdiğinden mâ-'adâ yüreğe kuvvet virüb ve a'zâ'-yı re'iseyi hıfz ider. Ammâ yalnız afsentinde bu fâ'ideler yokdur.

Ma'lûm ola ki bu 'illete mübtelâ olanlarıñ ekşeriniñ tabî'atleri kabız üzerine olur deyu beyân olunmuş idi. Lâyık olan budur ki ba'zı edviye-i müleyyine-i hafife ile telyîn eyleyeler. Meşelâ gâhî bir miqdâr hıyârşenberi ve gâhî ma'cün-ı diyâkatlıkon ve gâhî mu'âlece bâbında yazılan mâ'-i cübn ile [22b] sinâmekî isti'mâl ideler. Ve Mençona nâm tabîbden menkülüdür ki üç dirhem mâ'-i hindibâ veyâ mâ'-i verd veyâ mâ'-i qarâh ile mağsül şakız termentisi, lisân-ı şevr şuyı ile 'ale'r-rîk haftada bir veyâ iki kerre isti'mâl eyleseler ziyâde münâsibdir, didi. Zîrâ termenti telyîn itdiğinden mâ-'adâ mi'dede olan galîz balğamları eridüb mi'deyi pâk ider. Ve

mecrālarda olan ahlāt-ı ğalīzeyi tenkiye etmekle süddeleri tefth ve bevl-i idrār ider ve ciġere zarar virmez. Eġer ciġerde ve talaġda ve ‘urūġ-ı masāriġada olan süddeler zıkr olunan mu‘aleceler ile açılmaz ise bu ġabbı isti‘māl ideler. Faġr tecrübe eyledim. Tefth-i südde ziyāde nef‘ini müşāhede eyledim. **Şıfatı budur:** Ġarīkun-ı ebyaz iki dirhem, rāvend iki dirhem, sünbül-i Hindī ve darġın, her birinden yarım dirhem; miġdār-ı kifāye termenti ile yoġurub ġab ideler. İki veyā üç günde bir dirhem isti‘māl ideler.

Etibbā’-i Laḡniñ müte’ahḡirlerinden Portuġal ġükemā’sınıñ mu‘temed ‘aleyhlerinden Zaġuta nām taḡıbden menġüldür ki bu maraza mübtelā olanlarıñ ġāyetü’l-ġāye ‘asīrū’l-‘ilāc olanlarına ġünāġün ġüsn-i tedbīr eyledim, şıfā’ bulmadılar. Tedbīrimiñ eᡡeri zāhir olmadığından ziyāde maḡzūn oldum. Ba‘dehu fl dişi ġurşına kırġ gün müdāvemem eyledim, [23a] bi-fazlı’l-lāh-ı te‘ālā şıfā’ buldılar, didi. Zīrā fl dişiniñ fā’idesi keşīrdir ve ġalbe ferahı ‘azīmdir. Ve bu marazıñ mu‘azzam esbābı olan süddeyi tefth etmede bī-naḡīrdir. **Şıfatı budur ki:** Ziyāde ince dörpi ile bürāde olmuş fl dışından otuz dirhem, şeker yüz yigirmi dirhem, çiçek şuyı ile ġurş kıvāmına gelinece taḡ olundıġdan soñra içine bürādei ġoyub ġurş eyleyüb ‘ale’r-rīġ beşer dirhem isti‘māl eyleyüb üzerine işġorzonera ve oġul otı şuyunu birbirine ġalt idüb bir fincān içeler.

Cumhūr-ı ġükemā’-yı Laḡin ittifaġ eylemişlerdir ki ġayzı cārī olmamadan ġāmile olmayan ġatun ba‘de’t-tenkiye ġurş-ı mezbūrdan beş dirhem ‘ale’r-rīġ mütevāliye kırġ gün müdāvemem eylese ġāmile olur, didiler. Faġr tecrübe eyledim bi-izn’l-lāh-ı te‘ālā teḡallūf eylemedi. Ve eġer zıkr olunan mu‘alecāt ile daḡı süddeler açılmaz ise ġükemā’-yı Laḡin çilek şerbeti virilmeġe ittifaġ eylemişlerdir. Ba‘zılar çileġiñ ma‘cūnunu ve ba‘zılar ġabbı iḡtiyār eylediler. Ammā bu faġr şerbeti isti‘māl olunmaġı tercīh eyledik. Zīrā ma‘cūn ve eġer ġab verilür ise ġarāreti ve yübüseti olduğundan mā-‘adā çileġiñ cermi olmaġla ba‘de’l-ekl bir buġuġ sā‘at ġareket etmek lāzım gelür. ġareket etmeġe ġuvā-yı ‘alīl ġavī olmaġ gerekdir. Bu marazda ise ġuvāniñ za‘ıf [23b] olduğu mā-sebekden ma‘lūm oldu. Böyle olıcaġ şerbetde cerm olmamaġla şerbet isti‘māl olunmaġa tercīh olunur. **Şıfatı budur:** Terbiye olunmuş çilek bürādesi elli dirhem, ġülāb ile çıġmış darġın şuyı seksen dirhem. Bunları şırġalı çömlek ile nerm ateşde taḡ idüb dā’imā ġarışdıralar ve köpüġi çıġdıġda āḡar taraḡa ġoyalar. Ba‘dehu taḡıbden lāzım gelen noġşānı bir miġdār darġın şuyı ile tekmīl eyleyüb bu ‘ameli dört kerre i‘āde ideler. Ba‘dehu maḡbūḡdan bürādeyi ayırub yalnız mā’-i maḡbūḡı ‘asel kıvāmına gelinece taḡ ideler ve bu maḡbūḡdan iki ġaşıġ alub müfettiḡ eşribe ile veyā lisān-ı şevr veyā hindibā şuyı ile şerbet idüb içeler. Ba‘dehu ġareket lāzım deġildir. Bir miġdār iderse lā-be’sdir.

Ve yine etibbā-yı Laṭin müte'ahḥirlerinden ve mu'temedlerinden Merḳado ṭabīb merāḳiyye marāzı sebebi ile 'arız olan ḥafaḳān bābında ya'nī a'zā-yı bāṭıniyyeniñ süddesi sebebi ile 'arız olan ḥafaḳān mu'alecesinde bu şerbeti medḥ eyleyüb isti'māl ider idi. Hatta bu faḳīr kendü nefsimde tecrübe eyledim, 'azīm nef'ini müşāhede eyledim. **Şıfatı budur:** Himel otı şuyı dört yüz dirhem, bu mā'-i maṭbūḥiñ içinde altmış dirhem ziyāde kızdırılmış çileği dört def'a söğündüreler. Ba'dehu [24a] altmış dirhem çileği daḥi ke'l-evvel söğündürüb mā'-i muşaffā'yı süzeler. Ba'dehu içine mā'-i verd ile terbiye olunmuş altmış dirhem çilek ḥuḅsını ya'nī fazılātını kırk dirhem çekirdeksiz kızıl üzüm ile koyalar, üç gün tura. Ba'dehu şülüşi gidenece ṭabḥ oluna ve süzeler. Ba'dehu bu maṭbūḥa on altı dirhem heylün köki ve on altı dirhem fevvetü's-şıbbāḡīn ve hindibā ve rāziyāne köklerinden on ikişer dirhem, koyun otı, baldırıḳara, her birinden ikişer ḳabza koyalar ve nerm ateşinde nişfi ḳalınaca ṭabḥdan soñra süzeler. Ve ısıcaḳ iken içine on altı dirhem pāk sināmeki ve on iki dirhem döğölmüş 'asfur tohumı koyub yigirmi dört sā'at naḳ' ideler. Ba'de't-taşfiye bir vuḳıyye sükker ile şerbet idüb her gün yigirmişer dirhem oḡul otı ve isḳorzonerā ve lisān-ı şevr şuyı ile şerbet idüb içeler.

Ve yine Portuḳal etibbā'sından Ḳonsḳa nām ḥekīmden menḳüldür ki ṭalaḳda şiş ve şalābet olub zıkr olunan mu'aleceler ile mündefi'a olmaz ise bu ḥabbı isti'māl ideler, didi. Zīrā bu ḥab ṭalaḡiñ ve sā'ir-i a'zā'-yı bāṭıniyyeniñ süddelerini teftīḥ etmede siḥir maḳülesidir, didi. **Şıfatı budur:** Hindibā şuyı ile maḡsül şabr bir dirhem, çadır uşaḡı ḥall-i 'unşul ile arınmış ola, bir dirhem mürr-i şāfi, bir dirhem maştaki, [24b] şülüş dirhem tiryāşandolos ma'cūnı terkībinden, şülüş dirhem za'ferān, dört çekirdek ya'nī bir denk milḥ-i pelīn, bir dirhem gül-i mükerrer ile yoḡurub ḥab ideler, gün aşırı bir dirhem isti'māl ideler. Eḡer ḳuvā-yı 'alīl ḳavī ise bir mişḳāle dek isti'mālī cā'izdir. Ve südde sebebi ile 'arız olan sū'-i ḳınyeye daḥi bu ḥab ziyāde nāfi'dir. Eḡer 'alīl za'if ise 'ale'r-rīḳ her gün birer veyā ikişer ḥab virilmek ma'ḳüldür. Ve eḡer zıkr olunan mu'aleceler daḥi a'zā-yı bāṭıniyyeniñ südedini ve tıḥālīñ şalābetini ve şişini def' eylemez ise marīz ḥamr erbābından ise bu şerbetden 'ale'r-rīḳ yigirmi beş dirhem içüb bir sā'at ḥareket ideler. **Şıfatı budur:** Çilek bürādesi yüz dirhem, ḥall-i ḥamr ile defa'āt ile ḡusl oluna. Ba'dehu ḳuruya ve bir beziñ üzerine yayıla ve bürādeniñ üzerine dört dirhem ḳaranfil tozu ekeler. Yigirmi dört sā'at tura. Ve ṭatlu olmayan sekiz yüz dirhem ḥamrīñ içine ḳaranfil tozu ile bürāde-i mezḳūrı koyub aḡaç ile ḳarışdıralar ve sırçalı çömleḡe koyub aḡzını ḥamır ile muḥkem şüd (?) vaşl ideler. Eḡer ihtiyāç ḥazīrān ve temmüz vaktinde vāḳi' olursa on gün mütevāliye gündüz güneşe koyub gece ḳaldıralar. Eḡer şovuk vaktinde vāḳi' olursa ḥammām-ı māriyede sekiz gün mütevāliye koyalar. Ammā her gün bu iki [25a] 'amelde aḡzını açub ḳarışdıralar. Ve ṭabīb-i mesfūreden menḳüldür ki mu'alecesinde 'āciz olduḡum süddelerde

isti'māl eyledim, şifā' buldılar, didi. Bu şerbetiñ fa'ali kavīdir. Hattā sevdā'-yı ğalīzi ishāl eylediğini müşāhede eyledim, didi.

Faşl; a'rāz-ı merāqıyye teskīni beyānındadır. Ma'lūm ola ki aşıl kā'ide-i külliye evvelā marāza 'ilāç etmektir. Zīrā marāz zā'il olmadıkça anıñ sebebi ile hāşıl-ı 'arāz za'il olmaz, bu marāzda ise a'rāz-ı redīe zuhūr ider. Nitekim beyān olundu. İmdi bi-ħasbi'z-żarūre evvelā a'rāzi teskīn etmek lāzımdır. Eđer olunmaz ise 'arāz sebebi ile kuvā-yı 'alīle za'af 'arīz olub aşıl marāziñ istidādına bā'ış olur. Āġāh olsun ki bu marāziñ arāzi beşdir: **Evvelkisi;** seherdir. Ya'nī 'alīliñ dimāġına ebħire-i hārre ve yābise şu'ūd etmeden marīze uyku gelmemektir. Seher ise rūḥ-ı nefsanıyyeyi za'if ittiğinden mā-'adā cemī' kuvāya za'if īrās eyler. Bu taqdīrce aşıl marāza 'ilāç eylemek mümkün olmaz. İmdi marīze seher 'arīz olduğda bu müsteħleb-i münevvim virmek lāzımdır. **Şıfatı budur:** Kavun ve karpuz ve kabak ve hıyār çekirdekleriniñ içlerinden beşer dirhem, ak haşhāş tohumu üç dirhem, soyulmuş badem on dāne. Taş havānda döğöldükten sonra miqdār-ı kifāye muķaşşer arpa şuyı ile zıkr olunan lübūbları [25b] ezeler, süd gibi olduğda süzeler. Bir miqdār nilüfer şerbeti daħi katub ısıcak iken aħşam def'aten vireler. Eđer bunuñla erimez ise bu maṭbūḥ ile ısıcak ayakların yusunlar ki 'aks-i ebħire' etmekle uyudıcıdır. **Şıfatı budur:** Papadya, ħatmi, yabışkan, ebe gümece, her birinden birer kabza; torak otı tohumu beş dirhem, kamaş yaprağı iki kabza, mikdār-ı kifāye suyla taḫ olunduğdan sonra taħammül olıncağ kadar ısıcaklık var iken ayaklarını dizlerine dek şoğalar ve ğusl ideler. Ve eđer bunuñla daħi uyumaz ise şaķīķalarına ve burnunuñ içlerine ve avuçlarına ve taḫanlarına popliyon merhemi süreler. Ve eđer bunuñla daħi uyumaz ise bir dirhem (...) ma'cūnundan virüb üzerine zıkr olunan müsteħlebi içeler.

İkincisi; vec'a-yı mi'dedir. Zīrā mi'dede ta'ām fāsıd olmağla rīḥ hāşıl ider. Ve rīḥ temdīdi ile vec'a īrās eyler. Bu şüretde ħafif muķıyy' virmek lāzımdır. Zīrā kay' evvelā fāsıd olan ta'āmı iħrāç ider. Şāniyā çiğ balğamları ve rīḫları iħrāç ider. **Şıfatı budur:** Yüz dirhem çiçek şuyı fātirden ziyādece ısıcak iken vireler. Yarım sā'atden sonra parmak vurub kuşalar. Ve eđer bunuñla daħi kay' idemez ise bu muķıyy'i isti'māl ideler. **Şıfatı budur:** Turb tohumu beş dirhem, türk otı tohumu üç dirhem, kavın köki [26a] üç dirhem, yarım vuķıyye suyla taḫ olunduğdan sonra nişfi kıla. Ba'dehu süzüb otuz dirhem sikencübīn katub ısıcak iken def'aten içeler. Ve eđer bunuñla daħi kay' idemez ise maṭbūḥ-ı şānīniñ içine bir dirhem ġāriķon tozu naķ' idüb on iki sā'atden sonra süzüb def'aten içeler. Ammā ba'de'l-kay' mi'deniñ taşrasına bu yağları süreler. **Şıfatı budur:** Maştaki, gül, sünbül-i Hindī, cevz-i bevva, afsentīn yağlarını birbirine ħalt idüb ısıcak iken mi'deye süreler veyāḥūd bir sıcak etmeği ortasından yarub zıkr olunan yağları birbirine karıştırdıkdan sonra etmek üzerine birkaç taḫla taḫladalar. Üzerine

bu tozu ekeler ve ısıcağa mi‘de üzerine uralar. Ğubārın **şifati budur**: Ğül, papadya çiçeği, pelin, cümlesi karar ola, maştaki, her birinden birer dirhem Ğubār gibi saħk olunduktan sonra ve etmek üzerine zıkr olunan yağlar taqtır olunub ve dađi üzerine bu Ğubārı zer’ eyleyüb mi‘denin üzerine koyalar. Eđer kay’ ile vec‘a-yı mi‘de sakin olmaz ise bālāda zıkr olunan termenti ve kārıķondan mürekkeb olan Ğabdan bir mişkāl isti‘māl oluna. Zırā bu Ğab mi‘deyi siler ve mā-bakiye fuzūlı em‘ā tarafına getürür.

Üçüncüsü; Ğafaķandır. ‘Alile ‘arız olursa ‘ale’l-fevr teskīn etmek lāzımdır. Zırā Ğafaķān [26b] kalbi ve rüh-i Ğayvāniyi za‘īf etmekle marīz Ğayātdan me’yūs olur. Zira kalb ‘uzv-ı şerıķden olmağla bir şey’ taħammül yoķdur. Pes imdi Ğafaķān ‘arız olduğda edviye-i kalbiyye tenāvül idüb üzerine iskorzonerā ve lisān-ı sevr ve ođul otı şularından içeler. Ve eđer bunuñla dađi sakin olmaz ise bu yaķuyı ısıcaķ iken yürek üzerine koyalar. **Şifati budur**: Tiryāk-ı fārūķ, Venedik’ten gelmiş ola, iki dirhem, ķermez ma‘cūnı üç dirhem, diyāsenti ma‘cūnundan üç dirhem, za‘ferān üç çekirdek, çiçek şuyı üç dirhem. Mecmū’ı birbirine Ğalt idüb nerm ateşde çiçek şuyı maĞv olınaca ķaynaya. Ba‘dehu bir beze ķoyub taħammül olıncaķ miķdār-ı Ğarāreti var iken yürek olduğı maĞalle koyalar. Ğafaķān sakin olmaz ise tekrār eyleyeler ve bu mu‘āleceler ešnā’sında iħtikān itmeden Ğaflet itmeyeler. Zırā ekseriya sebebi ebĞire şu‘ūdundandır. İħtikān ise ‘aks-i mādde itmekle ebĞire şu‘ūdını men’ eyler. Ve eđer yine sakin olmaz ise eđer südde cānib-i tıĞalde ise ol maĞalle dört beş ķurı şışe uralar. Eđer ciğer cānibinden ise ol maĞalle uralar. Südde olduğı maĞalle nā-ma‘lūm olursa bu böĞreklerin iç yüzüne ķurı şışe uralar. Ve eđer Ğafaķān zıkr olunan ‘ilācāt ile sakin olmaz ise bālāda zıkr [27a] olunan Merķado taĞibiñ Ğuşu’l-Ğadīd ile olan çilek şerbetinden yigirmişer dirhem vireler. Zırā taĞib-i mesfūr bu şerbeti südde sebebi ile ‘arız olan Ğafaķān için yapmışdır. Bu faķır marāz-ı merāķiyyeye mübtelā olmağla Ğafaķān ‘arız olduğda tecrübe etdim, ‘azīm nef’in müşāhede eyledim. Senertos Ğekīm sebebi rīĞ olan Ğafaķānın mu‘ālecesinde Ğukemā’-yı Efrenc’iñ taqtır ile ađaç kavunu ķabuđından ve darçından istiħrāç eyledikleri yağları Ğāyetü’l-Ğāye ma‘ķül gördüm, didi. Faķır dađi mezbūr yağları Frengistān’dan İstanbul’da Ğalata’ya gelmek ile alub nefsimde tecrübe eyledim. Bi-lütfi’l-lāĞ-ı te‘ālā nef’ini müşāhede eyledim. EdĞānıñ taĞik-i isti‘māli budur ki berıķi mürdi (?) tavuķ şuyuna beş tamlı ķoyub isti‘māl ideler veyāĞūd bir miķdār ođul otını taĞĞ idüb mā’-i maĞbūĞ ile ‘anber şerbeti ezüb içine beş altı tamlı taqtır eyleyüb ķahve gibi içeler.

Dördüncüsü; ķulunca müşābih vec‘a-yı em‘a’dır. Sebebi taĞakāt-ı em‘ā’ya rīĞ nüfüz idüb temdīdi ile vec‘a irāş eyler. Ğuşuşā marīziñ taĞi‘atı ķabız üzerine ola. Zırā em‘ā’da fazilāt müctemi‘a olmağla rīĞ Ğāşıl olub vec‘a-yı em‘ā’ya bā’iş olur. Bu ‘arāzın mu‘azzam mu‘ālecesi

ihtikān-ı mutavassıttadır. **Şıfatı budur:** Ebe gümece, hatmi, yabışkan , pazı, lisān-ı sevr, her birinden birer kabza; tāze döğölmüş besfāyiç on dirhem; [27b] döğölmüş tohum-ı ‘usfūr üç dirhem; rāziyāne üç dirhem; tohum-ı kettān iki dirhem; iklīlü’l-melik beş dirhem; papadya çiçeği üç dirhem; gārīkūn bir buçuk dirhem. Miqdār-ı kifāye şuyla tabh olunduğdan şofra mā’-i maṭbūḥdan yüz elli dirhem alub içine on dirhem hıyarşenber ve otuz dirhem sirhişt ve yigirmi beş dirhem papadya yağı ile ihtikān eyleyeler. Zīrā bu ihtikān rīhi taḥlīl ve fazılātı iḥrāç ider. Veeğer vec‘a bunuñla sākin olmaz ise bu buğı ideler. **Şıfatı budur:** Ebe gümece, yabışkan , hatmi, papadya çiçeği, her birinden birer kabza; kettān tohumı beş dirhem; boy tohumı beş dirhem; ṭorak otı beş dirhem; iklīlü’l-melik on dirhem, dört vuḳıyye şuyla tabh olunub nişfi ḳalınaca ḳaynaya. Ba‘dehu ısıcaḳ iken mā’-i maṭbūḥa iki sünger şoḳalar ve şovumazdan muḳaddem vec‘a olan maḥalle ḳoya. Ba‘dehu süngerden işābet iden yaşlığı silüb bu yağları ısıcaḳ iken vec‘a olduğı maḥalle süreler. **Şıfatı budur:** Tatlu badem ve zanbaḳ ve papadya ve afsentīn, ṭavuk ve ḳaz yağlarını birbirine ḥalt idüb nerm ateşde ışıdub vec‘a maḥalline ḳoyalar. Eğer vec‘a bir def‘a ile sākin olmaz ise zıkr olunan ‘ameli tekrār eyleyeler. Ve eğer bunuñla daḫi sākin olmaz ise tāze boğazlanmış ḳoyunıñ iç yağın alub şovumazdan muḳaddem mevzu‘-ı vec‘aa ḳoyalar.

Beşincisi; vec‘a-yı kilyedir. Evā’il-i risālede [28a] zıkr olunduğı üzere ṭabīb-i cāhil ‘arāz-ı merāḳiyyeden olduğın fehmi etmeyüb ḥaşātü kilye mu‘ālecesine mübāşeret ider. Ma‘a-hazā ‘arāzdır marāz değıldir. ‘Araḳ olduğı taḳdirce mu‘azzam ‘ilācı ihtikān-ı mutavassıttadır. Ve eğer ihtikān ile sākin olmaz ise bi-‘aynihi vec‘a-yı em‘ā’da yazılan buğları ve yağları mevzu‘-ı kilāya ḳoyalar.

Faşl; bu marāzda esbāb-ı sitte-i zārūriyyeniñ tedbiri beyānındadır. Bu marāzda **tedbir-i mekān:** ‘Alīl havāsı laṭīf olan maḥallede sākin olmaḳ gerek, eğer mümkün ise şu kenārında olmaḳ ziyāde ma‘ḳüldür. **Tedbir-i ağıziya-i nāfi‘a:** Ḳuzı ve oğlaḳ ve piliç ve çul ve keklik ve süğlün etleri nāfi‘dir. Eğer marīziñ ḥarāreti ziyāde değıl ise ḳıvırcık ḳoyun eti daḫi ma‘ḳüldür. Ve gāhice zıkr olunan lūḥumuñ kebāb olması daḫi cā’izdir. Ve semek aḳsāmından pisi, gümüş ve ḳaya balıḳlarını ‘alīl arzū itdiğı taḳdirce üzerine limon şıḳub tenāvül eyleyeler. Ammā müdāvetmet itmeyeler. Ve şitāda henüz ṭavukdan inmiş yumurṭayı rufadan eyleyüb şarusunu yemek cā’izdir. Ve sebzevātdan isfenāḥ ve marul, lisān-ı sevr ile maḥlūṭa zıkr olunan etleri tabh iderler ise münāsibdir ve yalnız lisān-ı sevr daḫi ma‘ḳüldür. Ve şorbalardan piriç şorbası ve yumuşaḳ lapa ve pilav lā-be’sdir. Ve eğer zıkr olunan lūḥum ile [28b] pişmiş olursa daḫi münāsibdir.

Tedbîr-i aġziya'-i muzırıra: Lühûmdan lahm-ı kâdîd; paşdırma ve şucuk gibi. Eġer tuzda veyâhûd tûtünde kavurmuş olursa ġâyet muzırırđır. Ve sığır ve keçi ve tavşan ve geyik ve bildircin ve karaca geyik ve kaz ve ördek etleri daġı muzırırđır. Semek aġsâmından göl balıkları ve deñizde olan büyük balıklar daġı muzırırđır. Ve mayasız etmek daġı muzırırđır. Ammâ şeker ve 'asel ile olan eġ'ame müseddid olmaġla ve serî'â şafrâ'ya istiġâle itmekle ziyâde muzırırđır. Eġer muġterik olursa sevdâ'ya mübeddel olur. Ve sebzevâtdan bâzıncân ve lahana daġı muzırırđır. Netice-i kelâm aġlât-ı sevdâ'viyye ve aġlât-ı ġalîze ve lezice ġâşıl olan aġziyeden ziyâde fazla ġâşıl olan eġ'ameden ziyâde ihtirâz lâzımdır. Ve ġamîr işlerinden ve muġlak lebeniyâtdan ictinâb lâzımdır.

Tedbîr-i meşrûb: Eġer 'alîl aġniyâdan ise bir miġdâr ılgun ağacın şuyla taġb ideler. Eġer bulunmaz ise bir miġdâr lisân-ı şevr kökünü bir miġdâr beyâz şandâl ile taġb ideler. Ba'dehu ġâyetü'l-ġâye ġâlîş altun sübükesini ateşde ışidub defa'âtle mâ'-i maġbûġda ihmâ'-itġâ' (?) eyleyüb şü yerine içeler. Yalnız mâ'-i karaġa ihmâ'-i itġâ' etmek daġı câ'izdir. Eġer fuġarâ'dan ise Frengî çileġi mâ'-i karaġa yedi kerre ihmâ'-i itġâ' idüb [29a] içeler. Ammâ yalnız ġâm şudan ve buzlu ve karlı şudan ihtirâz lâzımdır, ġuşuşâ ġarekât-ı 'anîfeden ve cimâ'dan ve ġammâmdan şoñra ola. Eşribe meġûlesinden tatlısı az olandan kılllet üzere içmek münâsibdir. Zîrâ cümle-i ġulviyyât müseddidir ve tıġhâliñ 'adüsıdır.

Tedbîr-i nevm: Ziyâde uyumaġ mümkün olursa lâ-be'sdir; sekiz sâ'atden eksik olmaya. Ammâ gündüz uyhusundan ihtirâz lâzımdır. Eġer yaz ġünü olursa sekiz sâ'ate itmâm için ba'de's-şalâti's-şabaġ bir mikdar uyumaġ câ'izdir. **Tedbîr-i ġareket:** ġarekât-ı 'anîfe kaġ'en câ'iz deġildir. Zîrâ südde îrâş eyles. ġuşuşâ 'ale's-şib' ola. Ammâ ġarekât-ı mu'tedile nâfi'dir. ġuşuşâ 'ale'r-rîk ola. Ba'dehu ta'âma mübâşeret eyleyeler.

SEVDĀ'-YI MERĀĶİYYE

[30a] Bismillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm. El-ḥamdü li'llāhi rabbi'l-'alemīn ve'ş-şalātu ve's-selāmu 'alā seyyidinā Muhammedin ve 'alā ālihi ve şaḥbihi ecma'in ve **ba'd**: Bu risāleye sevdā'-yı merāḳiyye tesmiye olunur. Bir **taḳdimetü'l-ma'rife** ve yedi faşıl üzere tertīb olundu. **Faşl-ı evvel**; sevdā'-yı merāḳiyyede me'ūf olan a'zā' beyānındadır. **Faşl-ı şānī**; sevdā'-yı merāḳiyyeniñ tevellüdi beyānındadır. **Faşl-ı şālis**; aḥlāt-ı muḥterikanıñ tabī'atı beyānındadır. **Faşl-ı rābi'** sevdā'-yı merāḳiyyeniñ esbābı beyānındadır. **Faşl-ı ḥāmis**; sevdā'-yı merāḳiyyeniñ 'alāmetleri beyānındadır. **Faşl-ı sādīs**; sevdā'-yı merāḳiyyeniñ icmālen mu'alecesi beyānındadır. **Faşl-ı sābi'**; sevdā'-yı merāḳiyyeniñ mufaşşalen mu'alecesi beyānındadır. Ma'lūm ola ki'illet-i merāḳiyye ve sevdā'-yı merāḳiyyeden her birileri müstaḳil marāz olduklarını risāle-i ūlāda icmālen beyān itmiş idik. Lākin 'illet-i merāḳiyye keşirü'l-vuḳū' olub sevdā'-yı merāḳiyye bi'n-nisbeti ḳalīlül-vücūd olmağla 'illet-i merāḳiyye risālesi taḳdīm olundu. Eđer mā-beynlerinde olan farḳlardan su'āl olunursa cevāb virilür ki sevdā'-yı merāḳiyyede aḥlātıñ iḥtirākı 'illet-i [30b] merāḳiyyede olan iḥtirāḳdan ziyāde olur ve 'illet-i merāḳiyyede marīziñ 'aḳlına iḥtilāl ve teşvīş 'arız olmaz. Ammā sevdā'-yı merāḳiyyeye mübtelā' olanlarıñ 'aḳlına iḥtilāl ve teşvīş 'arız olur, ve gāhice ḥavf ve hezeyān daḫi tāri olur. Velākin bu a'rāz dā'imī değıldir. Belki a'zā'-yı bātıniyyeden ḳalb ve dimāğa buḥār su'ūd itdikten şoñra zāhir olur.

Faşl-ı evvel; sevdā'-yı merāḳiyyede me'ūf olan a'zā' altıdır. Evvelkisi mi'de, ikincisi 'urūḳ-ı masāriḳa, üçüncüsü ciğer, dördüncüsü ciğerde olan ṭamar ki eṭibbā' bevvāb dirler, beşincisi ṭalaḳ ve ḳurbında olan ṭamarlar, altıncısı şiryān-ı kebīr. Fi'l-ḥaḳiḳa 'illet-i merāḳiyyede me'ūf olan a'zā'-yı bātıniyyeniñ ekşeri sevdā'-yı merāḳiyyede daḫi me'ūfdur. Lākin sevdā'-yı merāḳiyyede ziyāde āfet nefsi-ṭalaḳdadır. Ve her marīzde zıkr olunan a'zā'niñ cümlesi me'ūf olmaḳ lāzım değıldir. Belki ba'zısı me'ūf olmaḳ marāz-ı mezbūr zuḥūrına kāfidir.

Faşl-ı şānī; zıkr olunan a'zā'da sevdā'-yı merāḳiyye māddesiniñ tevellüd eylediğiniñ keyfiyyetini eṭibbā' bu vechile beyān eylediler ki a'zā'-i mezbüreye evvelā sū'-i mizāc-ı ḥār 'arız olur. Ba'dehu mürür-ı eyyām ile ya'nī tedric ile marīziñ isti'dādına ve a'zā'niñ ḳābiliyyetine göre müctemi'a olan aḥlāt-ı fāsıde muḥterika [31a] olub sevdā'ya mübeddel olur, didiler. Ve daḫi ma'lūm ola ki sevdā'-yı merāḳiyye tevellüd eylediği maḥal 'inde'l-müteḳaddimīn üçdür: Evvelkisi nefsi-kebed, ikincisi ciğerde olan bevvāb didikleri ṭamar, üçüncüsü mi'deniñ em'ā' tarafına giden fem-i taḥtānisidir. İmdi a'zā'-yı mezbüreye sū'-i mizāc-ı ḥār 'arız olmağla

mültehib olur ve kilüs daħi ciğerde muħterik olub sevdā' hāşıl olur, didiler. Ammā müte'ahhırından Senertos sevdā'-yı merāķiyye tevellüd eylediği maħal nefsi-talakdır, didi. Zırā talak maķarr-ı sevdā' olmağla ziyāde āfet talakda olduğunu müşāhede eyledik, didi. Eđer hılt-ı sevdāvī çok olub tıhālīñ taħammülinden ziyāde olursa tabī'at bi-izni Hālīķ-hā birazını 'urūk-ı masāriķaya ve bir miķdārını bevvāb didikleri tāmara irsāl ider, didi. Ve eđer hılt-ı sevdā'vī daħi ziyāde olursa cemī'-i 'urūķa ķan ile ma'an nüfūz ider ve marīzīñ saħanesinde bir ķan-ı esvede müşābih bir kemüdet zāhir olur, didi.

Āgāh olasın ki sevdā'-yı merāķiyyeniñ ekşeriya ĥudūsı talakda āfet ziyāde olmasından 'arız olmasınıñ sırrını eṭibbā' iki vechile beyān eylediler. **Vech-i evvel;** nefsi-talakıñ hılt-ı ađlebī sevdā'-yı muħterika ve ġalīze olub ve sū'-i mizāc-ı hārı daħi ziyāde olmağla tıhālīñ ef'āline za'af 'arız olub sevdā'-yı merāķiyye zuhūrına [31b] bā'is olur, didiler. Huşūşā mi'dede za'af ve kuvve-i hāzımede daħi noķşān olıcaķ olursa mi'dede çiđ balđam ve aħlāt-ı ġalīze hāşıl olur ve a'zā'-yı bātınıyyede daħi sū'-i mizāc-ı hār ziyāde olmağla aħlāt ziyāde muħterik olub hılt-ı sevdā'vī ve ġalīz ve lezic hāşıl olur. Sevdā'-yı merāķiyye ĥudūsına bā'is olur, didiler. **Vech-i sānī;** talakıñ sū'-i mizācından ve za'afından nāşī hılt-ı sevdā'vī talak ķandan kemā-yenbağı temyīz idemeyüb kendüye cezbe ķādir olamadığından ve cezb itdiği şüretde tıhālīñ hazmı daħi sū'-i mizāc-ı hār sebebi ile nāķış olub kemā-hüve haķķuhu hazm idemediğinden sevdā' ile ġızālanıcaķ a'zā'ya ġızāsını göndermekte 'āciz olub sevdā' daħi talakda terāküm idüb sū'-i mizāc-ı hār sebebi ile muħterik olur, didiler ve aħlāt-ı muħterika ziyāde olmağla tabī'at bir miķdārını kendüden taħfif için 'urūk-ı masāriķaya ve lühüm-ı ġudediyyeye def' itmekle anlarda daħi aħlāt müterākim olub sevdā'-yı merāķiyye 'arız olmağa sebep olur, didiler. Ve daħi za'af-ı mi'de sebebi ile sevdā'-yı merāķiyye ĥādiş olmasınıñ vechini daħi eṭibbā' bu ġüne beyān eylediler ki mi'deye sū'-i mizāc-ı bārid 'arız olur. Böyle olıcaķ mi'de kemā-yenbağı hazme ķādir olamadığından aħlāt-ı ġalīze ve fāsıde hāşıl [32a] olur. Nitekim risāle-i ūlada beyān olunmuş idi. Marāz-ı mezbūr ĥudūsına sebep olur, didiler.

Faşl-ı sālis; aħlāt-ı muħterikanıñ tabī'atında eṭibbā' iħtilāf eylediler. Ba'zılar aħlāt muħterik olduğdan soñra ĥarāret zā'il olur; aħlāt-ı muħterika-yı bārid-yābis ķalır, didiler. Ammā Plattor nām tabīb aħlāt-ı muħterikada ĥarāretten mā-'adā bir miķdar semmiyyet daħi işbāt eyleyüb didi ki eđer a'zā'-yı bātınıyyede müctemi'a olan aħlāt-ı muħterikada ĥarāret olmayadı, 'alīl ġāhıce ĥiddetli ĥarāret müşāhede eylemez idi. Ve eđer bir miķdār semmiyyet daħi olmayadı, su'ūd iden ebħireden dimāğ müte'ezzi olmayub 'alīlīñ 'aklı dā'imā şāhīh olmaķ lāzım ġelür idi ve ma'a-hazā sevdā'-yı merāķiyyeye sebep olan aħlātıñ iħtirākı ziyāde ķavī değildir. Zırā 'alīlde hezeyān ĥavf ile ma'andır. Ve eđer iħtirāk ziyāde şedīd olursa sevdā-

yı merāḳiyye-i māniyyeye ya'nī cünūna intikāl itmesinde müteḳaddimīn ve müte'ahḫirīniñ ittifāḳları işbāt-ı müdde'āya delīl-i ḳavīdir, didiler. Ve cünūna sebep olan ahlātıñ şiddet-i ihtirāḳını marīzden ḫavfiñ külliyyet ile zā'il olmasından istidlāl eyledi. Ammā Senertos ḫekīm ṭabīb-i mesfūruñ delīlini iki vechile men' eyleyüb ahlāt-ı muḫterikaniñ ṭabī'atı bārid-yābis olub ve semmiyyet daḫi olmamasına zāhib oldı. **Vech-i evvel** 'alīle cuşā-yı ḫāmız 'ārız [32b] olmaḳ ve ḳay' eylediğinde balḡam-ı ḫāmız zāhir olmaḳ ahlātıñ bārid olmasına delālet ider, didi. **Vech-i şānī** sevdā'-yı merāḳiyyede 'ārız olan ihtilāl-i 'aḳl ve hezeyān, ahlāt-ı muḫterikadan dimāğa ebḫire-i ḡalīze ve esved şu'ūd idüb rūḫ-ı nefsanī ve ḫayvāniyyeye kudūret īrās eylemesinden lāzım gelür. Ne an ki ṭabīb-i mezkūr didiği gibi ahlāt-ı muḫterikada semmiyyet olduğundan deḡildir, didi. Ve'l-hāşıl eđer sū'-i mizac mi'dede ve ciğerde ve ṭalaḳda ma'an olub ise sevdā'-yı merāḳiyyeniñ ziyāde şedīd olmasına delālet ider. Zīrā kebed ve ṭihālda sū'-i mizac-ı ḫār ve mi'dede sū'-i mizac-ı bārid olursa mi'dede çığ ahlāt ḫāşıl olub, ciğer daḫi ḫāşıl olan ahlāt-ı fücceyi ḳable'l-hazm kendüye cezb ider. Lākin kebed evvelā ḡızā'niñ māyillisini ve raḳīḳini cezb ider. Ba'dehu bir miḳdār ḡalīzini cezb ider. Ammā ḡızā'niñ raḳīḳinden ziyāde raḳīḳ olanı buḫār olub ve bir miḳdār ḡalīz olanı sū'-i mizac-ı ḫār sebebi ile ṭuzlu hadd-i ḫalt olub. Ve eđer buḫār dimāğa şu'ūd ider ise nezle olub ve eđer cümle bedene münteşir olursa vec'a-yı munḳalib 'ārız olub. Ya'nī bir ṭarafdan ṭaraf-ı āḫara naḳl idici vec'a ḫāşıl olub veyāḫūd 'ırḳ īrās eyler. Ammā kebediñ soñra cezb eylediği ḫılt-ı ḡalīz 'urūḳ-ı masārikaya ve lūḫūm-ı ḡudediyyeye mürür itdiğinde daḫi ziyāde [33a] ḡılzet ider. Ve lüzücuti daḫi olmaḡla maḫalline yapışur, ciğera vāşıl olanı daḫi sū'-i mizac-ı ḫār sebebi ile muḫterik olub. Zīkr olunan a'zā'da südde īrās itmekle sevdā'-yı merāḳiyye zuhūrına bā'ış olub. Ve eđer a'zā'-yı bātıniyyede müstaḳırr olan ḫılt-ı sevdā'vīyi ṭalaḳ kendüye cezb ider ise nefsi ṭalaḳda olan sū'-i mizac-ı ḫār sebebi ile marāz-ı mezbūr zuhūrına sā'ir esbābdan ziyāde ḳavī olub, didiler.

Tenbih; sevdā'-yı merāḳiyyeye müste'idd olanları beyān ider. Ma'lūm ola ki bu 'illete ṭabī'atı ḳabz üzere olanlarıñ isti'dādı olmayanlardan ziyādedir. Ḳabz üzere olanlar rıfḳla telyīn itmek lāzımdır. Ve yigirmi yaşını mütecāviz olanlar olmayanlardan ziyāde müste'idlerdir. Zīrā yigirmisiniñ mā-fevḳinde 'aḳl ziyāde olmaḡla infi'ālāt-ı nefsanīyye ziyāde olub ve ruṭūbet-i aşliyyeye daḫi noḳşān 'ārız olmaḡla illet-i mezbūre 'ārız olmaḡa isti'dād ziyāde olub. Ammā yigirmi sinniniñ mā-dünında 'aḳlda noḳşān olmaḡla ḡumūm u humūm ziyāde olmaz. Ve eṭ'ime-i ḡalīze daḫi tenāvül olunursa ḫarāret-i ḡarīziyye ziyāde olub ve ḫareketde ifrāt itmekle ṭabī'atıñ hazmı ḡalīb olub, mādde-i sevdā'-yı merāḳiyye müteḫallil olub, didiler.

Faşl-ı rābi'; sevdā'-yı merāḳiyyeniñ esbābı yedidir: Evvelkisi ekşeriyā baṭū'l-hazm ve ḡalīz ve lezc olan [33b] aḡziye isti'māl etmeden 'ārız olub. Meşelā lūḫūmdan laḫm-ı baḳar

ve geyik ve ceyrān ve qaraca geyik etleri gibi ve semek envā'ından muṭlak tatlu ū balıkları ve deñiziñ iri balıkları, ve tuzlu balıklar ve tuzlu etler gibi, ve ū kuşları eti gibi. Ve sebzevātdan lahana ve bazincān ve mercimek gibi, ve qatı bişmiş yumurta gibi ve miyāh-ı gālīze içmek gibi. **İkincisi** hevāsı ūakıl olan emkinede sākin olmaqdır. **Üçüncüsü** harekāt-ı 'anīfedir. **Dördüncüsü** 'adem-i harekātdır. **Beşincisi** dā'imā' ders ve kütübe ifrāt üzere ūgul itmekdir. **Altıncısı** istifrāğī lāzım olan ahlātıñ ihtibāsıdır: dem-i hayz, dem-i bevāsīr gibi. **Yedincisi** ğam ve ğuşşadır. Ya 'nī dā'imā fikir ve ğam üzere olmaqdır.

Faşl-ı hāmīs; sevdā'-yı merāqıyyeniñ 'alāmetleri on altıdır: Evvelkisi hūmmāsız hezeyān itmekdir. **İkincisi** hūvf olinmayacak eşyādan hūvf itmekdir. **Üçüncüsü** münkalibu'l-aḥvāl olmaqdır. Ya 'nī zamān-ı kalīlde ğam ve ğuşş ve ferāḥ ve sürūr 'arīz olmaqdır. **Dördüncüsü** ba'de't-tā'ām hazmda 'usret vāqī' olmaqdır. **Beşincisi** çok tükürmekdir. **Altıncısı** cuşā-i hāmīz 'arīz olmaqdır. **Yedincisi** a'zā'-yı bātıniyye etrāfında ḥarāret müşāhede olunmaqdır. **Sekizincisi** ba'zı marzāda vec'a-yı mi'de olmaqdır. **Tokuzuncusu** ba'zı marzāda vec'a-yı mi'de ile ma'an arka ağırsı, ve mi'deniñ hazmı 'alā-mā-yenbağī olduqda a'rāz sākin olur. Eđer [34a] hazmı dürüst olmaz ise ba'de't-tā'ām a'rāz yine 'avdet ider. **Onuncusu** 'alīl çığ balğam ve çığ tā'ām kay' itmekdir. Ve gāhīce bunlar ile ekşi ve acı hıltı-ı fāsīd kay' itmekdir. **On birincisi** mi'de gerilmesi ve fem-i mi'dede vec'a müşāhede itmekdir ve gāhīce fem-i mi'dede vec'a-yı ūedīd olmaqdır. Bu cümleñiñ esbābı mi'deye ebḥire ve rīḥ ū'ūd itmedendir. **On ikincisi** 'alīl nuṭqa kādīr olamamaqdır ve olduğı taqdirce lisānına rekāket 'arīz olmaqdır. Sebebi; boğazdan lisāniñ a'şābına ebḥire-i hāmīza ū'ūd idüb hūmūzeti ve qabzı ile a'şābıñ hareketine māni' olmaqdandır. **On üçüncüsü** yürek bayılması ve tārkınlık ve ḥafaqān 'arīz olmaqdır. Sebebi; yüreğe ebḥire ve riyāḥ ū'ūd itmedendir. **On dördüncüsü** 'usret-ı nefes 'arīz olmaqdır. Sebebi; ḥicāb-ı ḥācize ve aq çigere ebḥire ve riyāḥ ū'ūd itmedendir. **On beşincisi** başda vec'a-yı ūedīd olmaqdır. Sebebi; ebḥire ve riyāḥ ū'ūd itmedendir. Ve gāhīce ūdā' bir mertebe ūedīd olur ki marīz başında iki ūakq oldu zann ider. **On altıncısı** marīz kollarında ḥader ve bürüdet müşāhede itmekdir, güyā qarınca yürür zann ider ve düşmekden hūvf eyleyüb sākin olıcaq yer arar. Ve yürek tārlaması ve hūvf ve hezeyān 'arīz olur. Bu cümleñiñ esbābı [34b] oñurğa iliğı, ki etībbā' nuḥā' derler, anıñ gāḥ ūol ve gāḥ ūağ tarafına ebḥire ve riyāḥ ū'ūd itmesinden 'arīz olur. Ve eđer 'alīle 'ırq-ı bārid 'arīz olur ise taḥī'at ḥarāret-i ğarīziyye i'ānet itmekle ebḥire ve riyāḥ müteḥallil olub saḥane-i 'alīl ḥāl-i ūiḥḥatine 'avdet ider, ve a'rāzdan kerb ve qalaq nāqış olub 'alīliñ 'aqlı dürüst olur. Güyā marīzde aqlā 'illet olmamaq zann olunur. Ammā a'rāzdan hūvf bāqī kalur. 'Alīl ūar'a ve sekte 'arīz olması vehmine düşüb yine nevbetiñ zūhūrına bā'iş olur.

Hāşıl-ı kelām; a'zā'-yı bātınıyye me'ūf olmağla müctemi'a olan ahlāt-ı muhterikadan ebhire-i sevdā'viyye şu'ūd ider. Eđer dimāğa şu'ūd ider ise hezeyān ve seher irāş eyler ve uyudığı takdīrce kōrkunç düşler görür. Ve eđer yüreğe şu'ūd iderse havf irāş ider. Ve eđer buhār şerāyīn tarīkinden kalbe şu'ūd iderse bir mertebe yürek şıkılması ve hafakān 'arız olur ki 'alīl hayātdan me'yūs olur. Ve eđer kulağın a'sābına şu'ūd iderse tanīn-i 'azīm vāki' olur. Hatta 'alīl çañ şadāsı ve nehr-i 'azīm çağıldısı müşāhede ider. Ve eđer tabakāt-ı 'ayne şu'ūd iderse küdüret-i buhār sebebi ile göz karması 'arız olur. Ve eđer ecfān-ı 'ayne şu'ūd iderse gözleriniñ kapaklarını açmak murād eylese ağır olur ve [35a] açmağda zahmet çeker. Ve dađı ma'lūm ola ki dimāğa şu'ūd iden ebhireniñ maħallinde eṭibbā' ihtilāf eylediler. Ba'zılar fem-i mi'deden şu'ūdına zāhib oldılar. Ammā hekim Senertōs talağa ittişāli ziyāde olan a'zā'dan şu'ūd itmesine zāhib olub didi ki bevvāb didikleri tamardan ve eṭrāf-ı tıħalde olan şiryān-ı kebīrden ve bunlarıñ vāsıtasıyla olan şerāyīn-i verīdden buhār şu'ūd itdiğini müşāhede eyledik, didi. Ammā fem-i mi'deden şu'ūdına zāhib olanları dađı inkār itmem, didi.

Āgāh olasın ki bu 'illetiñ a'rāzı bir hāl üzere değıldir. Gāhī sākin olur, gāhice sebab-i bādīsüz yine zuhūr ider, münāvebe şüretinde gelür. Huşuşā sebab-i bādī dağı munzam ola. Meşelā ğam ve ğuşsa ve havf ve ğazab ve keşret-i şurb-ı hamr ve müvellid-i riyāħ olan ağıziye tenāvül itmek gibi ve tuħme marazı 'arız olmağ gibi, bu şüretlerde 'ale'l-fevr fem-i marīze yübüset 'arız olur. 'İlet-i mezbūre yine 'avdet eyler. Hāşıl-ı kelām; bu marazda zıkr olunan a'rāzıñ hareket ve sükūnı a'zā'-yı bātınıyyeden şu'ūd iden ebhire ve riyāħıñ kıllit ve keşretine ve kuvvet ve za'afına ṭabī'dir. Ebhire ve riyāħ müteħallil olduğda a'rāz dağı sākin olur. Buhār-ı cedīd şu'ūd itmedikçe zuhūr eylemez. Ve eđer dimāğa ve sā'ir a'zā'ya şu'ūd iden ebhire çok olursa a'rāz kavī olur ve güç müteħallil [35b] olur. Ve eđer az olursa a'rāz dağı serī'ā zā'il olur. İmdi bu zıkr olunan 'alāmetleriñ ve a'rāzıñ cümlesi bir marīzde cem' olması lāzım değıldir. Ba'zı 'alā'im ile 'alīlde havf ve hezeyān bulunmağ sevdā'-yı merākiyye teşhīşine kāfidir.

Takdimetü'l-ma'rife. Bu marazıñ aşıl māddesi ikidir: Evvelkisi; a'zā'-yı bātınıyyeye sū'-i mizāc-ı muhtelif 'arız olmağdır. İkincisi; sū'-i mizāc sebebi ile a'zā'-yı bātınıyyede ahlāt-ı muhterika ve ğalīze ve yābise müctemi'a olmağdır. Pes imdi böyle olıcağ 'ilāç ğāyetü'l-ğāye güçdür. Zīrā bu maraza mu'ālece ezdādı cem' ve sū'-i mizāc-ı muhtelifi rıfķla ta'dīl itmekden 'ibāretidir. Meşelā mi'dede olan sū'-i mizāc-ı bārid edviye-i hārre iktizā ider ve ciğerde olan sū'-i mizāc-ı hār edviye-i bāride iktizā ider. Ve ahlāt-ı yābise ve ğalīze edviye-i murattabe ve muqattā'a iktizā ider. Ve eđer edviye-i murattabe virilürse mā'iyet-i fazliyye dağı ziyāde olub marazıñ iştīdādına bā'ış olur. Zīrā bu maraz aşhābınıñ ekşeri dā'imā' tükürmeğe mübtelā

olmaları ile eṭibbā' bu maraža sebep olan ahlāt-ı yābise ve ğalīze ile ma'an mā'iyet işbāt eylediler. Ve eğer sevdā'-yı merākiyyeye sebep olan ahlāta hılt-ı şafrāvī qarışur ise ihtirāk daḥi ziyāde olub sevdā'-yı merākiyye cünūna intikāl ider, didiler. İntikāl itmesiniñ 'alāmeti budur ki marīz [36a] ḥavf-nāk ve ğam-nāk iken ğazab ile sürür ve cesāret 'arız olur, didiler. Ve eğer ahlāt-ı muḥterikadan şu'ūd iden ebḥirede bir keyfiyyet-i redīe vāki' olur ise dimāğa şu'ūd itdikde ledgā ile şar'a irāş eyler. Ve bu 'illet emrāz-ı müzmineden olmağla dimāğa za'af tārī olmadan nāşī nefis-i dimāğda çiğ ahlāt-ı balğamī müctemi'a olub dimāğda südde ḥāşıl olmağla sekte zuhūrına bā'ış olur, didiler.

Faşl-ı sādis; sevdā'-yı merākiyyeniñ kânün üzere icmālen mu'alecesi beyānındadır. Ma'lūm ola ki bu marazda a'zā'-yı bāṭniyyede sū'-i mizāc-ı ḥār sebebi ile müctemi'a olan ahlāt-ı muḥterika ve yābise ve ğalīzeden dimāğa ve yüreğe buḥār şu'ūd itmeden 'alīle a'rāz-ı redīe 'arız olur idi. Nitekim beyān olundu. İmdi evvelā bu 'illette zāhir olan a'rāzı teskīn itmek lāzımdır. Eđerçi kim kuvā-yı marīz kavī oldığı taḳdīrce bilā-mu'ālece a'rāz sākin olmaḳ daḥi vāki' olur. Velākin a'zā'-yı bāṭniyyede müctemi'a olan ahlāt-ı fāsīde çok zamān müstaḳırr olmamaḳ için ve tekrār buḥār şu'ūd itmemek için ahlāt-ı ğalīzeyi rıfḳla telyīn ve raḳīkini idrār ile tenḳīye itmek lāzımdır. İmdi böyle olıcaḳ bu marazıñ tedbīrinde dört şarta ri'āyet lāzımdır: Evvelkisi; ahlāt-ı yābise ve ğalīzeniñ yübüsetini edviye-i mūrattabe ile tertīb ve ğalīzini edviye-i muḳaṭṭa'a [36b] ile taḳṭī' itmekdir. İkincisi; mesdūd olan mecrāları edviye-i müfettiḥa ile tefṭīḥ ve terḳīḳ itmekdir. Üçüncüsü; ahlāt-ı fāsīde tevlīd idici ağziyyeyi terk itmekdir. Dördüncüsü; ḳalb ve dimāğa ḳuvvet virici edviye isti'māl itmek gerekdir ki tekrār buḥār şu'ūd eylemeye.

Faşl-ı sābi'; sevdā'-yı merākiyyeniñ tafşilen mu'alecesi beyānındadır. Ma'lūm ola ki bu marazda dā'imā ṭabī'atı mümkün oldığı mertebe rıfḳla telyīn etmek lāzımdır. Zīrā evvelā bedeni rıfḳla telyīn itmedikçe mu'ālece te'sīr eylemez. İmdi böyle olıcaḳ bu 'illette müshil-i ḳavī virmek iki vechile cā'iz deĝildir. **Vech-i evvel;** müshil ḳavī oldığı taḳdīrce taḥrīk-i mevād itmekle ḥummā ḥudūsına bā'ış olur. **Vech-i sānī;** iştidād-ı maraža sebep olur. Zīrā mecrā-yı ūlāda mi'de ve em'ā' ve 'urūḳ-ı masāriḳadır. Bu a'zā'da ahlāt-ı fāsīde müctemi'a olmağla mecrālar mesdūd olmuşdur. Müshil-i ḳavī virildiği şürette ahlāt-ı fāsīdeyi a'māḳ-ı bedenden 'unf ile cezb idüb zıkr olunan mecrālarda ahlāt-ı fāsīde ziyāde irkilmesine sebep olur ve südde daḥi ziyāde olub ahlātıñ çıkması daḥi 'asīr olur, ve çıkdığı taḳdīrce ahlāt-ı fāsīde ile ceyyide ma'an çıkmak ile ḳuvāya za'af irāş idüb marazıñ iştidādına, belki 'alīliñ helākına bā'ış olur. Pes imdi evvela bu ihtikānı itmek lāzım. **Şıfatı budur:** Aşıl ḥatmi, ḥurde- [37a] lenmiş ola, altı dirhem; tāze döĝölmüş besfāyiç altı dirhem; ebe gümecı, yapışḳan, ḥatmi yaprağı, benefşe

yaprağı, yer fesleğani, her birinden birer kabza; papadya çiçeği yarım kabza; tatlu erik on beş dâne; ma' cün-ı diyākātlikon on dirhem; ayāric-i faykarā terkībinden iki dirhem; müşhil sükkeri gülbeşeker otuz dirhem; benefşe, papadya yağlarından on beş dirhem, miqdār-ı kifāye şuyla tabh olunduğdan sonra yüz elli dirhem alub 'ādet üzere ihtikān eyleyeler. Ve eğer marīziñ kuvāsı müsā'id ise veyāhūd ciğerinde sū'-i mizāc-ı hār ziyāde ise ciğeri tervih için ve mu'aleceniñ tenfizi için koldan ciğer tamarından kırk veyā elli dirhem kan alalar. Ve eğer 'illet talakda olub kuvā-yı 'alil müsā'id ise sol koldan talak tamarından kırk veyā elli dirhem kan alalar. Ve bir iki gün istirāhatden sonra iktizā iderse mağ'ada dört sülük urmağ bu marazda sihir mağülesidir. Ve eğer sevdā'-yı merākiyye ihtibās-ı dem-i bevāsir sebebi ile hādis olmuş ise bālāda zikr olunan gibi koldan kan alındıktan sonra mağ'ada sülük urmağ vācibdir. Ve eğer sülük mümkün olmaz ise şāfin tamarından minvāl-i mezkūr üzere faşd ideler. Ve eğer sevdā'-yı merākiyye ihtibās-ı dem-i hayz sebebi ile 'ariz olmuş ise huğne-i mezbūr ile ihtikāndan sonra ve dem-i hayzdan [37b] pāk olub dört beş gün mürürından sonra koldan elli veyā altmış dirhem kan alalar. Ba'de'l-istirāha munzicāt ve müfettiḫāt isti'māl ideler. Ve üç dört günde bir ihtikān-ı mezbūrı i'āde etdikten sonra dem-i hayz cārī olmağa altı yedi gün kalarak ayakdan şāfin tamarından daḫi altmış veyā yetmiş dirhem kan alalar.

Ve eğer sevdā'-yı merākiyye mi'deniñ za'af-ı hāzimesi sebebi ile tārī oldu ise ba'de'l-ihtikān ve'l-faşd rıfla muqayyi' virmek müşhil virmeden evlādır. Zīrā kable'l-muqayyi' müşhil virilürse mi'dede hāşıl olan ahlāt-ı gālīze ü leziceyi a'zā'-yı bātiniyyeye indirüb süddeleri ziyāde itmekle iştidād-ı maraza bā'is olur. Ammā muqayyi'den sonra virilür ise maḫzūr-ı mezbūr ber-ṭaraf olur. Muqayyi'-i hafifin **şifati budur:** Turub köki 'uşāresinden kırk dirhem, sikencübīn otuz dirhem, fātirden ziyādece ḫarāreti var iken def'aten içeler. Ve eğer bunuñla kay' idemez ise zikr olunan terkibe iki dirhem asārūn-ı şaḫīḥ zamm idüb yigirmi dört sāt nağ' olunduğdan sonra minvāl-i mezkūr üzere def'aten içile. Ba'dehu ahlātın inzācına mübāşeret ideler. Zīrā kable'n-nezc ahlāt-ı fāsīde suhūletle iḫrāç olunmaz. Ammā ba'de'n-nezc suhūletle çıkmāğa kābiliyet gelür. Pes imdi böyle olıcağ ahlāt-ı [38a] gālīzeyi terkik ve lezic olanını edviye-i muqatṭa'a ile taqtı' ve mecrāları edviye-i müfettiḫa ile tefth itmek lāzımdır. Velākin terkik ve taqtı' ve tefth için virilen devālarda ḫarāret ve yübüset olmağ lāzımdır. Lākin ḫarāret ziyāde olursa marazın iştidādına bā'is olur. Zīrā bu marazın mu'azzam esbābı ḫarāret ve yübüsetdir. Ammā terkik ve taqtı' ve tefth için isti'māl olunan devālarda bir miqdār ḫarāret olmağ lāzımdır. Bināen-'alā-zalik edviye-i muqatṭa'a ve müfettiḫa isti'māl olunduğda ta'dil için ve ḫarāret ve yübüsetin zararını def' itmek için edviye-i bāride-i raṭbe zamm eyler. Meşelā munzicātdan bu maṭbūḫ zikr olunan if'ālīñ cümlesini cāmi'dir. **Şifati budur:** Hindibā köki,

lisān-ı sevr köki, iskorzonerā köki, tāze döğülmüş besfāyiç, kebere kökiniñ kabuğı, her birinden ikişer dirhem; asārūn köki bir dirhem; oğul otı yaprağı, betonika yaprağı, altun otı, şāhtere, tāze bersiyāvşān, kemāderyūs, her birilerinden yarımşar kabza; afsentīn bir kabza; lisān-ı sevr ve benefşe çiçeklerinden ve ağaç kavunu kabuğundan ikişer dirhem; anīsūn, rāziyāne, her birinden birer dirhem. Zıkr olunan eczā'yı üç yüz dirhem mā'-i qarāhda tabh ve taşfiye itdikden soñra harāreti var iken üç dirhem pāk sināmeki ve üç dirhem eftimūn-ı Giridī ve on dirhem çekirdeksiz kuş üzümü, bu cümleyi yigirmi dört sā'at mā'-i maṭbūhda [38b] naḳ' ideler. Ba'dehu kırk dirhem misket elması 'uşāresinden ve tatlu olmağçun bir miqdār şeker daħi zamm idüb bu maṭbūhdan kırk veyā elli dirhem 'ale'r-rīk yedi gün mütevāliye içeler.

Ve eğer marīz zıkr olunan maṭbūhı isti'māl itmeden istikrāh iderse bu şerbet tabh olunub otuz dirhemini iskornozerā şuyı ile ezüb yedi gün mütevāliye vireler. **Şıfatı budur:** Lisān-ı sevr-i bostānī ve berrī' uşārelerinden yüz dirhem, misket elması 'uşāresi yüz dirhem, oğul otı 'uşāresi yüz elli dirhem. Ba'dehu 'uşāreler tabh ve taşfiye olunduğdan soñra miqdār-ı kifāye şeker ile revāk kıvāmında şerbet idüb isti'māl ideler. Ba'dehu gün aşırı evvelā zıkr olunan ihtikānı eyleyeler. Ba'dehu bu şerbetden yigirmi veyā otuz dirhemini lisān-ı sevr şuyı ile ezüb yedi gün mütevāliye isti'māl ideler. **Şıfatı budur:** Helyūn köki, rāziyāne köki, tāze döğülmüş besfāyiç, iskorzonerā köki, hindibā köki, her birinden sekizer dirhem; kebere köki kabuğı, ilğun ağacı yaprağı, her birinden dörder dirhem; ağaç kavunu kabuğı iki dirhem, altun otı, hindibā-yı bostānī, tāze baldırıkara, her birinden birer kabza; eftimūn dört dirhem, anīsūn, rāziyāne, her birinden birer dirhem; kavun ve karpuz ve hıyar ve kabağ çekirdekleri içleriniñ her birinden ikişer dirhem, kuş üzümü [39a] yigirmi dirhem. Cümle eczā' bir vuḳıyye şuyıla tabh olunub nişfi kaldığdan soñra süzülüb içine yüz dirhem misket elması 'uşāresi ve şāhtere ve lisān-ı sevr 'uşāreleriniñ her birinden ellişer dirhem alub taşfiye itdikden soñra miqdār-ı kifāye şeker ile revāk kıvāmında şerbet idüb otuz dirhemini lisān-ı sevr şuyı ile ezüb 'ale'r-rīk yedi gün mütevāliye içeler ve bu eşnāda iki gün aşırı ihtikān-ı mezbūrı ideler. Ba'dehu bu müleyyin-i hafifı isti'māl ideler. **Şıfatı budur:** Amāsiyye eriği otuz dāne; döğülmüş besfāyiç altı dirhem, yarım vuḳıyye mā'-i qarāh ile tabh oluna, şülāsānı gidüb şülüşi kala. Ba'de't-taşfiye otuz dirhem gül-i mükerrer veyāhūd sirhişt ile şerbet idüb 'ale'r-rīk def'aten içüb üç sā'atden soñra ta'āma mübāşeret ideler. Ba'dehu tekrār munzicātdan her çankısı ihtiyār olunursa iskorzonerā şuyı ile yedi gün mütevāliye içeler, ba'dehu bu müleyyini isti'māl ideler. **Şıfatı budur:** Amāsiyye eriği otuz dāne; tāze döğülmüş besfāyiç on dirhem; darçın yarım dirhem, yarım vuḳıyye mā'-i qarāh ile tabh oluna; şülüşi kala. Ba'de't-taşfiye ısıcağ iken pāk sināmeki ve eftimūn-i Giridī, her birinden üçer dirhem on iki sā'at naḳ' oluna. Ba'dehu süzüb yigirmi beş

dirhem sirhişt zamm idüb def'aten 'ale'r-rîk içüb üç sâ'at [39b] mürürından soñra ta'ama mübâşeret ideler. Ba'dehu üç gün istirâhatden soñra munzıc-i mezbûrı yedi gün mütevâliye içüb ba'dehu müşhili vireler. **Şıfatı budur:** Tâze döğülmüş besfâyiç altı dirhem; ağaç kavunu kabuğı iki dirhem; râziyâne tohumı yarım dirhem; anısün yarım dirhem; kızıl kuş üzümü on dirhem, yarım vukıyye mâ'-i cübñ ile cümle eczâ'yı şülüşi gidenece tabh idüb süzüldükden soñra ısıcağ iken bu eczâ'ları yigirmi dört sâ'at nak' ideler. Üç dirhem lisân-ı şevr ve benefşe çiçeklerinden birer mişkâl; döğülmüş kıranfil dört dâne; darçın şülüş dirhem, ba'de't-taşfiye yigirmi beş dirhem sirhişt ile hall idüb 'ale'r-rîk def'aten içüb üç sâ'atden soñra ta'am yiyeler.

Hekîm Anţona'dan menkûldür ki bu şerbeti marâz-ı mezkûr için terkib eyledim ve nef'ini müşâhede eyledim deyu medh ider idi. Fi'l-hakîka kendüsinden soñra gelen hükemâ taşdik eyleyüb medh eylediler. Zîrâ bu şerbetden inzâc ve taqtî' ve tefth itmek ve rıfqla telyñ itmek, sü'-i mizâcları ta'dil itmek mevcüddür. **Şıfatı budur:** Züfâ, oğul otı, betonika, her birinden birer kabza; lisân-ı şevr, himel otı çiçeğı, altun otı, şâhtere, tâze bersiyâvşân, her birinden birer kabza; hindibâ köki, lisân-ı şevr köki, kebere köki, her birinden yigirmi dörder dirhem; [40a] pelîn, ağaç kavunu kabuğı, her birinden onar dirhem; pâk sinâmeki ve tâze besfâyiç, her birinden yigirmişer dirhem; kekik otı ve hürde tîbü'r-râyiha papadya çiçeğı, her birinden ikişer dirhem; idhîre, anısün, râziyâne tohumı, her birinden birer dirhem; çekirdeksiz hürde kişniç üzümü otuz dirhem, iki vukıyye şuyla tabh olunub nişfi kıla. Ba'de't-taşfiye misket elması ve gül ve mayhüş turunç 'uşâreleriniñ her birilerinden ellişer dirhem ve lisân-ı şevr ve şâhtere 'uşârelerinden ba'de't-taşfiye yüzer dirhem. Cümle taşfiye olunduğdan soñra miqdâr-ı kifâye şeker ile revâk kıvâmı virüb her gün otuz dirhem'in 'ale'r-rîk lisân-ı şevr ve iskorzonerâ şuyı ile isti'mâl ideler. Ve bu mu'aleceler arasında istirâhat vâcibdir. Eyyâm-ı istirâhat re'y-i tabîbe müfevvezdir. Ve bu günlerde müferrihât-ı mu'tedile ve kalb ve dimâğa kuvvet virici edviye isti'mâl lâzımdır. Huşuşâ bu ma'cündan Burusa kestânesi miqdârı her gün 'ale'r-rîk tenâvül eyleyüb üzerine iki fincân iskorzonerâ şuyı içeler. **Şıfatı budur:** Gülbeşeker, lisân-ı şevr çiçeğı hamırası ve devâü'l-misk, her birinden yigirmişer dirhem; diyâsentü ma'cünından ve fermuz ma'cünından her birinden on dirhem; meshûk incü ve zümrüd her birinden beşer dirhem; emlec ve gâbulî, her birinden beşer dâne; meshûk mercân altı dirhem, [40b] 'anber üç dirhem, misk bir dirhem, panzehr-i mâri iki mişkâl, altun varakı bir deste, bir hoşça hall idüb tenâvül ideler.

Ammâ etibbâ'-yı müte'ahhirîniñ mu'temedlerinden Senertos bu marâzda bu şerbeti medh ider idi. **Şıfatı budur:** Tâze kızınmış ve döğülmüş besfâyiç elli dirhem; lisân-ı şevr-i berrî ve bostanî ve oğul otı, her birilerinden birer kabza, topalak, kebere köki, üç asârün, her

birilerinden sekizer dirhem; hindibā-yı berrī ve bostāni tohumlarından her birinden yigirmişer dirhem. Cümle eczā'yı miqdār-ı kifāye şuyla taḥḥ itdikten şoñra nişfi ḳala, ba'de't-taşfiye pāk sināmeki, eftimūn-i Giridī, her birinden on altışar dirhem; misket elması 'uşāresi yarım vuḳıyye. Bu maṭbūḥ ısıcaḳ iken sināmeki ve eftimūn-ı mezbūrānı yigirmi dört sâ'at naḳ' ideler. Ba'dehu miqdār-ı kifāye şeker ile şerbet idüb her şibāḥ yigirmişer dirhemini lisān-ı şevr veyā isḳorzonerā şuyı ile ezüb içeler. Ve Plattor nām ḥekīm daḥi bu ḥabbı medḥ ider. **Şıfatı budur:** Şabr iki dirhem; mürr-i şāfi yarım dirhem; eftimūn bir dirhem; asārūn köki ve çintıyānā, her birinden yarım dirhem; çadır uşağı bir dirhem; mi'de-nüvāz tohumı ve rāvend-i çinī, her birinden birer bucuḳ dirhem; sünbül-i Hindī şülüş dirhem, çadır uşağını ḥall-i ḥamr ile ezeler ve cümle [41a] eczā'yı pelīn 'uşāresi ile yoğurub ḥablar düzeler. Ve üç günde bir ḥablardan bir dirhemiñ şülāşanını isti'māl ideler. Eđer 'amel eylemez ise bir dirhem daḥi cā'izdir. Fi'l-ḥaḳıḳa zıkr olunan ḥabbı bu faḳır daḥi ma'ḳül gördüm. Zīrā ḫalaḡında südde olanlara ve emrāz-ı tıḫāle mübtelā olanlardan çok kimesneye virdim, 'azīm lüṭfin müşāhede eylediler. Ve bu marāza mübtelā olanlardan ba'zı marzānıñ ciğerinde ve 'urūḳ-ı masāriḳalarında sū'-i mizāc-ı ḫār yābis ziyāde olursa eşnā-yı mu'ālecede on veyā on dört gün mütevāliye mā'-i cübñ içmek münāsibdir. Velākin ḫār ola; bārid olursa mi'deye muzırrdır. Ḥuşūşā zıkr olunan ḥabdan tenāvül olunduğı gün iki sa'āt mürürından şoñra yüz dirhem mā'-i cübñ içmek ziyāde münāsibdir. Ve daḥi bilmek gerekdir ki bu marāza mübtelā olanlarıñ ba'zısına bir mertebe ziyāde yübüset 'arız olur ki zıkr olunan munzıcāt ve rıfḳla 'amel iden eşribeler ve ḥablar te'sīr eylemez. İmdi bu şüretde munzıc şerbetler içildiğı evḳātda üç dört günde bir risāleniñ evvelinde yazılan ḥuḳneyi isti'māl ideler. Ḳarīben zıkr olunan ḥab tenāvül olunmazdan bir gün muḳaddem iḫtiḳān-ı mezbūrı isti'māl idüb ertesı gün ḥabbını yiyüb üç sâ'at mürürından şoñra [41b] yüz dirhem mā'-i cübñ içeler.

Ve daḥi āḡāḥ olasın ki bu 'illetde mi'de me'ūf olmaḡla çiğ aḫlāt müctemi'a olur idi. Ve aḫlāt lezice olmaḡla mi'deye yapışur ve ḡalīze olmaḡla em'ā' tarafına gitmez. Mi'dede rīḥ ḫāşıl ider ve temdīd itmekle vec'a irāş ider. Nitekim icmālen beyān olunmuş idi. Bu şüretde ibtidā'-yı risālede taḫrīr olunan muḳayyi'-i ḫafifi virmek lāzımdır. Ve eđer te'sīr eylemez ise bir bucuḳ dirhem ḡārīkūn ile on iki sâ'at naḳ' idüb fātirden ziyādece ḫarāreti var iken def'aten içeler. Velākin ḳay'ıñ şurūṫına ri'āyet ideler. Meşelā ḳay' iden ādemiñ şadıṫ olmaya ve su'ālı olmaya ve muḳaddemā nefşü'd-dem 'arız olmuş olmaya. Ve 'usret ile ḳay' idicilerden daḥi olmaya. Ve eđer zıkr olunan mu'āleceler ile 'illet tenezzül eylemeyüb imtilā'-yı aḫlāt müşāhede olunursa muḳaddemā zıkr olunan rāvendli şerbete bir dirhem ḳurş olunmuş ḡārīkūnı on iki sâ'at naḳ' idüb def'aten vireler. Ve eṫıbbā'-yı müte'aḫḫirīniñ mu'temedlerinden Senertos ḥekīm māliḡülyā merāḳı beyānında yalnız afsentīn maṭbūḥını medḥ ider. Otuz veyā kırḳ gün

müdāvemēt eyleseler fā'ide-i 'āzīme müşāhede iderler, didi, lākin fakīr daḥi mūnāsib gördüm. Velākin maṭbūḥ-ı afsentīn bu eczā' ile ma'an ṭabḥ olunursa ḡāyetü'l-ḡāye ma'kūl görürüm. **Şıfatı budur:** Afsentīn, ki aḳ pelīn [42a] dimekle mu'arrefdir, bir ḳabza; ılgun ağacı ḳabuḡı on beş dirhem; lisān-ı şevr yapraḡından bir ḳabza ve kökinden on dirhem; oḡul otı, altun otı, her birinden birer ḳabza, miḳdār-ı kifāye şuyla ṭabḥ olunub nışfı ḳala. Her şabāḥ 'ale'r-rīḳ iki fincān şeker-i ḳalīl ile içeler. Ve yine ṭabīb-i mesfūrdan menḳūldür ki bu 'illetde kebere ve afsentīn ḳurşlarını ma'an saḥḳ idüb ve edviye-i ḳalbiyyeden 'anber ma'cūnı veyāḥūd müferriḥ yāḳūtı veyā meşir veyā Venedik tiryāḳ-ı fārūḳını saḥḳ olunmuş kebere ve afsentīn ḳurşları ile ḥalt idüb tekrār ḳurş eyleyüb iki dirhem tenāvül itseler veyāḥūd ḡāḥice tiryāḳ-ı fārūḳdan şülüş dirhemi iki dirhem gülbeşekere ḥalt idüb isti'māl etseler 'azīm nef'ini müşāhede iderler, didi. Ve daḥi bilmek gerekdir ki zıkr olunan mu'āleceler ile 'alīl şıḥḫat bulmaz ise risāle-i ūlāda mufaşşalen beyān olunan çilek edviyesine mūraca'at olunub bilā-noḳşān şurūṭına ri'āyetden şoñra isti'māl ideler. Zīrā bu şerbetde ziyāde tefṭīḥ ve taḳtī' olunduḡından mā-'adā sevdā'yı daḥi iḥrāç eyler. Ammā sā'ir edviyede bu ef'āl mevcūd olduḡı taḳdīrce çilek şerbetinden olan ḥāşşa gibi deḡidir. Bu marāzda zāhir olan a'rāza risāle-i ūlāda vāḳi' olan a'rāzīñ mu'ālecesi ile tedbīr oluna ve esbāb-ı sitte-i zarū-[42b]riyye daḥi bi-'aynihi risāle-i ūlāda taḥrīr olunduḡı üzere ri'āyet olunmaḳ lāzımdır.

Ve daḥi ma'lūm ola ki bu marāza zıkr olunan tedbīrler icrā olunduḡundan şoñra çok zamān 'alīl a'zā'-yı bātıniyyeye ḳuvvet virici edviye isti'māl itmek gerekdir ki marāz tekrār 'avdet eylemeye. Meşelā bu ma'cūn gibi; **şıfatı budur:** İncü, zümürd, ağzā-yı mercān, kil-i ermeni. Cümlesi saḥḳ oluna ve ḥurde fīl dişi bürādesi, her birilerinden birer mişḳāl; diyārudon tozu, tiryāşandolos tozu, kil-i cevāriş tozu, her birilerinden dörder dirhem; betoniḳa, heyyü fāriḳūn, her birinden şülüş dirhem; toḡum-ı rāziyāne, darçın, sūnbül-i Hindī, her birilerinden yarımşar dirhem; ṭebāşīr-i Hindī, aḳ şandal, her birinden birer dirhem, hindibā şarābı ile ma'cūn idüb 'ale'r-rīḳ her şabāḥ cevz-i bevṵa miḳdārı tenāvül eyleyüb üzerine oḡul otı şuyı ve mu'aṭṭar ağaç ḳavunı şuyı içeler.

3.2. GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARIMI

HİPOKONDRI HASTALIĞI

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Alemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun, salat ve selam efendimiz Hz. Muhammed ve onun ailesi ve ashabı üzerine olsun. Gelgelelim konumuza: Bu, hakikatten nasibini almış ve hikmet yolunda olan risalenin yazılma ve betimlenmesine neden olan vesile, hipokondri ve hipokondrik melankoli hastalıklarının insanlar arasında çok ve sık görülmeye başlanması, genç ve yaşlıların bu iki hastalığa yakalanmalarındaki artış, Arap ve İranlı hekimlerin bu iki hastalığın farklarını gereği gibi ayırt etmemeleri ve sebeplerini, belirtilerini, semptomlarını ve tedavilerini gereği gibi açıklamamaları, açıkladıklarını da birbirlerinden farklı şekilde anlatmalarındadır. İhtiyaç durumunda hastalık bölgesini tanımlamayı zorlaştıran bu durumlar karşısında ben, bu kusurlarla dolu fakir, yanımda bulunan kitaplar, eski metinler ve Latin hekimlerinin önde gelenlerinin kaleme aldığı yazılardan ve bu iki hastalığa yakalananlarda doğru tecrübeyle deneyimlediğim ve üzerinde iyice düşündüğüm üzere ve kader gereği, durgun kalp (?) ay gibi açık faydaları bir araya getirmek ve düzenlemek istedim. Bununla birlikte, veba dedikleri hastalığın Arap ve İranlı hekimlerin kitaplarında yalnızca isminden bahsedilip tedavisine gerektiği gibi değinilmemesi ve Plika ve Efrenc hastalığı dedikleri iki yeni hastalığa ise Arap kitaplarında hiç değinilmemesi sebebiyle bu hastalıkların sebep, belirti, semptom, durum ve içeriklerinin ayrıntısını ve ilaç ile önlemlerini bu metne eklemek ve kaleme almak büyük sultan ve ulu hakan, Arap ve İran hükümdarlarının yüce Allah tarafından teyit ve tasdik edilen efendisi ve saltanatın -Allah'ın temiz kalp verdiği kişiler dışında malın ve soyun fayda vermeyeceği [kıyamet] gün[ün]e kadar- ebedi sahibi, kutlu Mekke ve Medine'nin hizmetkarı, karaların sultanı, iki denizin hakanı, ve gazi sultan Mehmed han oğlu sultan İbrahim han oğlu Ahmed han –yüce Allah onlara ve seleflerine rahmet etsin, soylarını devam ettirsin- noksansız iyilik ve merhametlerinden ve (...) ve merhamet ve şefkatleriyle kuşatıcı Padişah'ın yüksek itibarlı fermanları, hala hekimlik hizmeti ile şerefleniyor ve talihleniyor olmakta olan bu zavallı kul Mustafa Feyzi duacılarına böylece ışık saçan bir kendini gösterme fırsatı oldu. “Adı geçen hastalıkların araştırılması ve tecrübe yoluyla ulaşılan bereketli fayda ve getiriler halkın yararına olsun diye bunları Türkçe derleyip kaleme alırsan hastalığa yakalananlara faydalı olur.” şeklindeki müjde dolu emirleri ortaya çıktığında ben fakir bu yüce emre uyararak ve sultanın

buyruğuna güvenerek böylelikle metni kaleme almaya başladım; tıp alimleri de burada yolu gösterildiği üzere tedavi ederlerse yüce Allah'ın yardımıyla yararını görürler. Bu risalelerden faydalananlar, saygıdeğer yüce padişah ve ulu şahlar şahı –Allah merhametinin gölgelerini tüm milletler üzerine uzatsın- kutlu devletin devamı için ve ululuğa ve mutluluğa erişmiş padişahımızın dirliği için hayır duada bulunsunlar. Ümit ederim ki yüce ve eksiksiz olan Allah, onların hayır dualarının kabule yakın olmasını ve bu risalelerin kamu için yararlı olmaya kefil olmasını sağlar. Allah'ım, hazreti Peygamber, ailesi ve ashabı hürmetine duamı kabul eyle.

Bu sayfalara **Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile (Zor Hastalıklar için Şifalı Risaleler)** ismi verildi. **Birinci risale;** 9 bölüm ve bir **Takdimetü'l-ma'rife** üzere düzenlendi. **Birinci bölüm;** hipokondri hastalığının bu şekilde isimlendirilmesi hakkındadır. **İkinci bölüm;** hipokondri hastalığının kaynağının nasıl oluştuğu hakkındadır. **Üçüncü bölüm;** hipokondri hastalığından etkilenen organların semptomları hakkındadır. **Dördüncü bölüm;** hipokondri hastalığının sebepleri hakkındadır. **Beşinci bölüm;** hipokondri hastalığının belirtileri ve **takdimetü'l-ma'rife** hakkındadır. **Altıncı bölüm;** hipokondri hastalığının özet bir şekilde tedavisini; **yedinci bölüm** ise hipokondri hastalığının ayrıntılı tedavisini içerir. **Sekizinci bölüm;** hipokondri hastalığında ortaya çıkan semptomların yatırılması hakkındadır. **Dokuzuncu bölüm;** bu hastalığın önlenmesindeki altı zorunlu önkoşul hakkındadır.

Birinci bölüm; bu kitaba konu olan rahatsızlığa merakıye (hipokondri) hastalığı isminin verilmesinin sebebi, insan karınıdaki **merak** (hipokondri) denilen zarın altında yer alan karın bölgesi organlarında sıcak karakterli mizaç bozukluğunun ortaya çıkması sonucu bu organların hastalanmasıdır; bu duruma hipokondri hastalığı ismi verilir. Bu bahsedilen zarın altında dört organ vardır: İlki, bağırsakları tutan karın iç zarı olan **masarikanın** (mezenter) damarları; ikincisi, ciğer; üçüncüsü, dalak; dördüncüsü mezenter damarlarında yer alan bezlerdir ve bu organlarda yel/gaz çok olduğundan dolayı bu hastalığa yelli/gazlı hastalık da denmiştir.

İkinci bölüm; hipokondri hastalığının kaynağı hakkındadır. Erken dönem hekimlerinden Arap bilginleri ve Yunan hekimleri hipokondri hastalığını hipokondrik melankoli hastalığından ayırt etmeyip hipokondri hastalığına hipokondrik melankoli tanısı koydular. Ama geç dönem Latin hekimleri bu ayrımın farkına vardılar ve hipokondri hastalığına yakalananların çoğunda melankoli belirtileri olmadığını kanıtladılar ve “hipokondri hastalığı hipokondrik melankoli hastalığına yakındır.” dediler. Sonuç olarak, geç dönem Latin hekimleri, hipokondri hastalığının zaman içinde hipokondrik melankoli hastalığına dönüştüğünü üç yönüyle iddia edip kanıtladılar: İlk olarak, karın bölgesi organlarında biriken bozuk hıtların

ciğerdeki sıcaklık artışı nedeniyle yanarak kara safraya dönüşmesiyle ortaya çıkar. İkinci olarak dalakta oluşan zafiyet nedeniyle dalağın kanın tortusunu damarlardan ve ciğerden çekmeye ve temizlemeye güç yetiremeyip o tortunun karın bölgesi organlarında kalarak yanıp kara safra haline gelmesiyle ortaya çıkar. Üçüncü olarak, dalağın savunma mekanizmasında da zafiyet ortaya çıkıp tortuyu çektiği gibi vücuttan atmaya güç yetiremeyerek tortunun burada birikmesiyle kara safra oluşumuna sebep olur, dediler.

Bu bölüm, hipokondri hastalığının ortaya çıkmasının sebeplerini açıklamak içindir. Bilinsin ki insan vücudu devamlı bir ayrışma hali üzere olduğu için vücudun tükettiği sıvıyı tamamlayacak şekilde yiyecek ve içeceklerle beslenmek gerekir. Artığı olmayan hiçbir besin maddesi ise yoktur. Fakat, besin maddeleri birbiriyle kıyaslanınca bazısının artığı çok, bazısının az olduğu görülür. Bünye, sindirim sırasında, gıdadan yararlı olanı kabul edip gereksiz olan kısmı kabul etmez ve dışarıya atar. Örneğin, ilk sindirim midede olur: Yiyeceklerin besin değeri açısından faydalı olan kısmı kilüs olur; faydalı olmayan kısmı ise artık olarak bağırsaklara gider. Fakat kilüs artıktan ayrılıp temizlendikten sonra bünye o kilüsü mezenter damarları yoluyla ciğere ulaştırır. Ancak kilüs ciğere varmadan önce mezenter damarlarındayken küçük bir sindirim olayı meydana gelir. Bu sayede kilüs ciğere vardığında kan olmaya hazır olur. Kilüs mezenter damarlarında olduğu zaman, onun ağır ve yoğun olan kısmını kendine çekip pişirir, sonuç olarak ağır ve yoğun bir kan ortaya çıkar. O ağır ve yoğun kan, dalağın etrafında olan organlar için besin olur; fakat ağır ve yoğun kandan çok fazla ağır olanını, artık olan kısmı bünye ayırıp uygun olan yollardan vücuttan atar. Ancak mezenter damarlarında kalmış olan ince ve yumuşak olan kilüsü ciğer kendisine çekip pişirir. Diğer organlara faydalı olan hıtlar kanda ortaya çıkar ve bünye oradan bütün organlara besinini dağıtır. Pişirme sırasında ciğerde ortaya çıkan artığın diğer bir kısmını öd kesesine ve bir kısmını da böbreklere gönderir.

Sözün kısası, bahsi geçen araştırma son dönem hekimlerinin sözlerine dayanmaktadır. Eski hekimler ise ilk sindirimin midede ve ikinci sindirimin ciğerde olduğunu söylemişlerdir. Dalağın ise kanın en ağır ve yoğun olan kısmını ciğerden çektiğini zannetmişlerdir. Fakat son dönem hekimleri, mezenter damarlarında küçük bir sindirim olduğunu ispat ettikten sonra, dalağın, kilüsün ağır ve yoğun olan kısmını mezenterden kendisine çektiğini düşündüler. Ancak eski hekimler ve son dönem hekimleri dalağın, kanın ağır ve yoğun olan kısmını ve tortusunu, kandan ayırmak için ve kara safravi kandan beslenecek organlara besinini göndermek için ciğerden kendisine çektiği konusunda hemfikirlidir. Şimdi ise bahsi geçen şekilde, eğer karın bölgesi organlarının sindirimi olması gerektiği gibi olur ve her birinin artıklarını bünye

gerektiği gibi dışarı atarsa vücut sağlıklı olur. Eğer atamayıp sindirim sisteminde veya savunma mekanizmasında sıkıntı olursa çeşitli hastalıkların ortaya çıkmasına yol açar.

Hekim Jean Fernel, **‘İlel-i a’rāz** (Hastalıkların Sebepleri) isimli eserinin yedinci makalesinde, sindirim sisteminde bozukluk ve savunma mekanizmasında zayıflık olursa, bünyenin artıkları atamayacağını; bu durumun ise sekiz çeşit hastalığın ortaya çıkmasına yol açacağını iddia etmektedir. Bunlardan ilki kolera; ikincisi depresyon; üçüncüsü hipokondri hastalığı; dördüncüsü hipokondrik melankoli; beşincisi ishal; altıncısı kanama; yedincisi ödem başlangıcı; sekizincisi sararıp solmadır. Fernel, karın bölgesi organlarında biriken artıkların etkilerini göstermeleri halinde şiddetli nöbetlerin ortaya çıkacağını belirtir. Fakat Daniel Sennert, artıkların birikmesi sebebiyle söz konusu hastalıkların ortaya çıkacağını; ancak, bünyenin üstün gelmesiyle hastalarda kusma veya ishal meydana gelerek bahsedilen hastalıklardan kurtulduklarını da zaman zaman gözlemlediklerini ifade eder.

Hekim Galen de **A’zā-yı me’ūfe** (Hastalanan Organlar) adlı eserinin yedinci makalesinde bu rahatsızlığa hipokondri hastalığı denilmesinin nedenini şu şekilde açıklar: Karın bölgesi organlarında sıcak karakterli mizaç bozukluğu oluşur. Ciğer sıcaklığı nedeniyle zaman zaman yiyeceği sindirimden önce mideden kendisine çeker ve ciğerde de aşırı sıcaklık oluşarak kan yanık, ağır ve yoğun olur. O kanın ağırlığı, yoğunluğu ve yanışı nedeniyle vücuttaki hıtların aktığı yollarda ve ciğerde tıkanıklıklar meydana gelir. Bu durumda tıkanıklıklar bu yollara baskı uygular ve kilüs mideden kolaylıkla geçemez. Kilüs bir süre midede kalarak bozulur, hipokondri hastalığının ortaya çıkmasına sebep olur. Zaman zaman ise midede kalan kilüs bozulduğundan ve mide zayıfladığından, çok yel/gaz meydana gelir ve hasta mide ağrısı çeker. Eğer bünye üstün gelirse kusma veya ishal ile bunu dışarı atar.

Galen ise, midenin altındaki, bağırsaklara bitişik bulunan mide ağzını iltihap kapladığını iddia eder. Bu durumda, besinin o yönden mezenter damarlarına iyi bir şekilde varamaması sonucu midede durarak bozulduğunu, midenin kendisinde zafiyet meydana geldiğini ve yel/gaz oluştuğunu, bunun da hipokondri hastalığının ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Ve Sennert’den aktarıldığına göre karın bölgesi organlarında biriken bozuk hıtlar her zaman kara safra değildir; çoğunlukla sindirim zafiyeti nedeniyle karın bölgesi organlarında balgam ve sıcak karakterli mizaç bozukluğu sebebiyle sarı safra birikir ve yanma sonucu kara safraya dönüşür. Özellikle sol tarafta, mide ile dalak arasında olan damarlarda veya dalağın kendisinde meydana gelen sindirim bozukluğundan veya savunma mekanizması zafiyetinden kara safra ortaya çıkar.

Hekim Diyoryo'dan nakledilir ki bu hastalığa sebep olan her zaman kara safra değildir; çoğunlukla bozuk hıltların birikmesidir: Sarı safra, kara safra, balgam ve kan gibi. Bunların her biri semptomlarından ayırt edilir. Bu bahsedilen bozuk hıltların ortaya çıkışı eğer dalaktaysa kara safra ve kan ortaya çıkar. Eğer ciğerde ise sarı safra olur; fakat ciğerin aşırı sıcaklığı sebebiyle bu sarı safra yanar. Ciğerin aşırı sıcaklığı sebebiyle bir başka zarar daha oluşur: Midede olan yiyeceği ciğer sindirimden önce kendisine çeker. İlk olarak besinin hoş olan kısmını çeker; fakat, besinin ağır ve yoğun olan kısmı gecikerek ağırlığı ve yoğunluğu sebebiyle mezenter damarlarında sıcak karakterli mizaç bozukluğunun oluşmasıyla besin orada yanarak hipokondri hastalığının ortaya çıkmasına sebep olur.

Sonuç olarak, bu hastalıkta bozuk hıltların birikebileceği organlar sekiz tanedir: İlki midenin kendisi; ikincisi midenin altında bulunan mide ağzı; üçüncüsü ciğerin kendisi; dördüncüsü ciğerde bulunan mide kapısı (pilor) denilen büyük damar; beşincisi ciğere yakın olan organlar; altıncısı dalağın kendisi ve dalak damarları; yedincisi mezenter damarları; sekizincisi mezenter damarlarında olan bezlerdir. Aslen bu bezler yaratılıştan sünger gibi oldukları için bozuk hıltları içer, hacimleri büyük olur. Bu durumda mezenter damarlarının yollarını engelleyip tıkanıklıklara sebep olur, mevzu bahis olan hastalığın ortaya çıkmasına yol açar. Eğer bozuk hıltlar bezlerde birikir ise dokunarak hissedilmez ve hissedilir olmaması hipokondri hastalığı olmadığı anlamına gelmez.

Bilinsin ki bahsi geçen organlarda biriken bozuk hıltlardan kötü buharlar yükselir. Bazen mideye, bazen kalbe, bazen her ikisine birden ve bazen de beyne kadar yükselir. Eğer mideye yükselirse mideyi gerdirir, geçirmeye yol açar; ani sancı ve mide ağrısı ile sonuçlanır. Midenin beyin ile ortak çalışması nedeniyle beyin de ağrı çeker ve kalbe yükselmesiyle kalp sıkışması görülmeye başlar. Eğer buhar kalpte olan büyük atardamara yükselirse çarpıntı, nefes darlığı ve kalp ağrısı ile sonuçlanır. Eğer hastada soğuk mizaçlı damarlar (?) görülmeye başlanırsa şiddetli semptomlar bir miktar yatıştır. Hasta da bu sayede bir miktar rahatlar. Çünkü kalbe yükselen buharlar çözülür.

Üçüncü bölüm; hipokondri hastalığından etkilenen organların gösterdiği semptomları açıklığa kavuşturmak içindir. Eğer sorun dalağın kendisinde ise dalakta şişkinlik ve katılık hissedilir ve hastanın sağlık durumu değişkenlik gösterir. Eğer ciğerde ise, bahsedilen belirtiler ciğerin olduğu bölgede gözlemlenir. Eğer mide ile dalakta veya mide ile ciğerde veya mide ile dalak arasında olan damarlarda olursa, yemek yedikten altı veya yedi saat geçtikten sonra midenin altında şişkinlik, gerinme veya ağrı ortaya çıkar; fakat ciğerde ve dalakta bir şey hissedilmez. Eğer sorun midenin kendisinde ise bu, sindirim vaktinde ortaya

çıkan belirtilerden anlaşılır. Eğer rahimde ise adet dönemi geldiğinde adet kanı akmaz veya bir iki gün önce bel ve kasıkta ağrı ve karında gurultu meydana gelir. Eğer mide ile ciğerin mizaç bozukluklarının uyuşmamasından ortaya çıkarsa, ciğerde sıcak karakterli mizaç bozukluğu olması nedeniyle buradan sıcak buharların yükselmesiyle zaman zaman hastanın yanakları, elleri, ayakları, avuçları ve ayak tabanı kızarır ve idrarı kırmızı olur, hasta su içmek ister. Eğer hastalık midenin soğukluğundan kaynaklanmış ise, midenin sindirimini bozulmasından ve midede oluşan asitli balgam sonucu ekşi geçirme meydana gelmesinden anlaşılır.

Dördüncü bölüm; hipokondri hastalığının yedi sebebi hakkındadır. İlki; ciğerde sıcak karakterli mizaç bozukluğunun ortaya çıkmasıyla ciğer, yemeği sindirimden önce mideden kendisine çeker ve midenin vücut ısısını da kendisine çektiği için midenin sindirim sisteminde zafiyet oluşur. Bu ise, midede ağır, yoğun ve yapışkan balgam ve gaz oluşumuna sebep olur ve midede o ağır ve yoğun balgam ile birlikte meydana gelmiştir. O ağır ve yoğun balgam, kilüs ile mezenter damarlarına uğradığında, yapışkanlığı ve ağırlığı sebebiyle vücutta hıtların akıştığı yolları tıkar ve mezenter damarlarından ciğere vardığında, kilüs yapışkan ve yoğun olduğu için ciğerin de yollarına basınç uygular. Bu basınçla yollar daraldığından ciğerin rahatlığı azalır, bu da sıcak karakterli mizaç bozukluğunun fazla olmasına sebep olur. Bu durumda belirtilerden yola çıkılarak midede soğuk karakterli mizaç bozukluğu olduğu sonucuna varılır. **İkincisi;** zararlı yiyecek tüketiminden kaynaklanır. Özellikle de hazımsızlık olduğunda veya ağır ve yoğun balgam veya sarı safra veya kara safra üreten yiyecekler tüketildiğinde. Örneğin; sebzelerden zararlı olan patlıcan ve lahana; tahıllardan mercimek; et çeşitlerinden sığır, keçi, tavşan, karaca; ve kuşlardan sulak alanlarda yaşayan (?) kuşların etleri, kuru sucuk, pastırma ve tavada pişmiş katı yumurta gibi gıdalar ve özellikle de hamurdan yapılan tatlı yiyecekler. Bunlar hamurdan yapıldığı için ağır ve yoğun balgam oluşumuna ve tatlı oldukları için ise sarı safra oluşumuna neden olurlar. Özetle, şekeri ve balı olan bütün yiyecekler hipokondri hastalığı için iki yoldan sakıncalıdır: İlki; tatlı oldukları için ciğerin sindirimden önce bunları kendisine çekmesi, ikincisi; sarı safra ile birlikte yapışkan balgamın oluşup sarı safranın yapışkan ve ağır olmasına yol açmalarıdır; bu, ciğerde tıkanıklık meydana getirir. İçeceklerden bal şerbeti de zararlıdır. Çünkü sarı safraya dönüşür ve ciğerin sıcaklığının artmasına sebep olur. Ancak nilüfer ve menekşe şerbetlerinin limon ile içildiklerinde zararları yoktur. Dahası saf tatlı olan içecekler bu hastalığa yakalanmış olanlar için uygun değildir. Fakat alkol kullananlar eğer alkolle karıştırmazlarsa ve aşırıya kaçarlarsa çok daha zararlı olur. **Üçüncüsü;** ani ruh hali değişimleridir, özellikle de devamlı olursa. Örneğin keder, üzüntü, korku ve öfke gibi. Çünkü bunlar ruhları seyreletmekle/ayırıştırmakla (?) vücut ısısını ve sindirim

kuvvetini zayıflatır, ruhlar çözülür. **Dördüncüsü**; hareketi bırakmaktır. Sürekli oturup hareket etmeyen kişinin vücudunda fazla nemliliğin ve asitli hıtların birikmesinden oluşur. **Beşincisi**; şiddetli hareketlerdir. Ölçülü hareket artıkları çözer; fakat hareket aşırı olursa artıkların çözünmesinden sonra besin olarak uygun olan hıtları ve temel nemliliği de yok edebilir. Ciğerde ve diğer organlarda sıcak karakterli mizaç bozukluğu ortaya çıkmasına yol açar. Eğer şiddetli hareketlerde aşırıya kaçılırsa bu, temel nemlilik yok olduktan sonra vücut ısısının düşmesine neden olur. **Altıncısı**; boşaltılması gereken hıtların vücutta tutulmasıdır. Örneğin; basur hastalarının basur kanlarının vücuttan atılamaması bozuk hıtlar ve kara safranın birikmesine sebep olur. Çünkü basur damarlarından çıkan kan, bozuk, yanık bir kan olup besin olarak sindirime uygun olmadığı için bünye karın bölgesi organlarını boşaltmak adına bunu o taraftan dışarıya atar. Hatta hekimler basur hastalığına yakalanmış olanlar on çeşit hastalıktan emniyette olurlar, demişlerdir. Bu hastalıklar: delilik; melankoli; uyuz; tuzlu balgam tükürme; sara; akciğer zarı iltihabı, zatürre, verem, cüzzam ve kanserdir. **Yedincisi**; kadınlarda görülen adet kanamasının tutukluğudur. Bu tutukluk da bozuk hıtların vücutta birikmesine neden olur. Özetle sıralanan sebeplerden her biri hipokondri hastalığının ortaya çıkmasına yol açar. Bu sebeplerin tamamının aynı hastada gözlemlenmesi gerekmez. Umarız Yüce Allah'ın da isteğiyle mesele açıklığa kavuşmuştur.

Beşinci bölüm; hipokondri hastalığının belirtileri hakkındadır. Bu hastalığın belirtileri yirmi bir tanedir. **İlki**; midenin hastalıktan etkilenmesidir. Çünkü bu hastalıkta midenin sindirim sisteminde bozukluk olması sebebiyle asitli hıtlar, asitli balgam, gaz ve geğirme gibi şikayetler ortaya çıkar. Eğer midede soğuk karakterli mizaç bozukluğu üstün gelirse ekşi geğirme meydana gelir. Eğer midede soğukluk az olursa dumansı geğirme olur ve zaman zaman midede ağrıya yol açar. Hasta kusmadıkça rahatlayamaz ve zaman zaman çok tükürme rahatsızlığı oluşur. Sonuç olarak bu hastalığa yakalananların çoğunun midesi kötü bir şekilde etkilenir ve midesinde çeşitli olumsuz semptomlar ortaya çıkar. Tıp sanatını iyi bilmeyen ve sebepler ve belirtileri ayırt etme konusunda aciz olan bilgisiz hekimler bunun mide hastalıklarından biri olduğunu zannederek hastalığı teşhiste ve alınacak önlem ve tedavi hususunda yanılıp hastanın rahatsızlığının şiddetlenmesine sebep olurlar.

Bilinsin ki bu hastalıkta midenin rahatsız olmasının sebebi, mide kapısı (pilor) denilen damarın yollarından midenin kendisine besin olması için gelen kan aslında bozuk olduğu için ve mide de bozuk kandan beslenerek güçsüzleştiği, sindirim sistemi de buna bağlı olarak zayıfladığı için mideye gelen yiyeceğin bozulmasıdır. Bozuk yiyecekten ortaya çıkan kötü kilüsten de bünye iğrenir ve kusarak atmaya çalışır. Kısacası bu hastalığa yakalananlarının

çoğunun midelerinde iyi kilüs olmaz. Bu durumda bazen hidratlı veya ekşi kara safra, geçirme veya yapışkan hıtlar meydana gelir ve ortaya çıkan bozuk hıtlar beslenmeye uygun olduğu için mezenter damarları ve diğer bağırsaklar bunları kendilerine çekmezler, midede kalır. Bu da hastanın ağzından devamlı bolca yaş ve salya gelmesine ve çok tükürmesine neden olur. Eğer bozuk hıtlar midede çok olup midenin sindirim gücü de kuvvetli olursa kusarak vücuttan atar ve bazı hastalarda ise midenin vücut ısısının azalması sebebiyle midede gaz oluşur. Ve o gaz mideyi ve çevresinde olan organları gerdiği için mide ağrısına yol açar. Bazı hastalarda can sıkılması meydana gelir; hatta bazısında bayılma görülür. Bu semptomlar iki sebepten görülür: İlki, midenin kalp ile ortaklığı nedeniyle kalbin ağrı çekmesinden dolayı olur; ikincisi, kalbe kötü buharlar ve gaz yükselmesiyle zaman zaman çarpıntı görülmeye başlar. Ek olarak bilmek gerekir ki bahsedilen bozuk ve kötü hıtlar her zaman midede ortaya çıkmaz; bazen dalakta dişleri kaşındırıcı ekşi kara safra ortaya çıkıp mideye dökülür. Bünyenin çok tiksindiği bir şey olduğu için kusma ile atılır. Zaman zaman bu ekşi kara safra, açlığı arttırır; zaman zaman da ciğerin sıcaklık artışından sarı safra üretip mideye dökülür ve yalnız sarı safra ya da sarı safra ile karışık balgam kusar ve (...) olur; sonrasında ise iştah azalması sebebiyle bünye yiyecek kabul etmemeye başlar ve ağrı, acı meydana gelir.

Ve de bilinsin ki midede kilüsün iyi olmamasından türlü türlü bozuk ve kötü hıtlar ortaya çıkar. Yukarıda açıklandığı gibi olur. O bozuk hıtlar midede kötü semptomların ortaya çıkmasına sebep olur. Fakat bünye, kötü hıtların ağır ve yoğun olan kısmını kusarak, ince olan kısmını terleyerek, gazlarını ise geçirerek vücuttan atar. Böylece semptomlar da bir miktar yatıştır. Ve bazen de kötü semptomlar devamlı görülür. Gerçekten de hekim Faberiso'dan şu şekilde aktarılmıştır: "Hipokondri hastalığına yakalananlardan on üç yaşında bir kız gördüm; ağır, yoğun, yapışkan ve ekşi hıtlar kusardı. Kırk yaşına geldiğinde bu devamlılık gösterdi." Ve hekim Sennert de, "bir kadın gördüm, yirmi otuz seneden fazla bir süredir dişleri kamaştıran ekşi ve tuzlu balgam kusardı. Ama diğer bünyesel işlevleri normaldi." şeklinde anlatmıştır. Bu vakalardan, hastanın yediği yiyeceğin iyisi ve hoşu olan iyi kilüsün dönüşüme uğrayıp bedenini beslediği ve bünyenin kötü, ağır, yoğun olan kısmını kusarak attığı anlaşılıyor. Böyle olmasa hastanın ömrü bu kadar uzun olmazdı. Ve de adı geçen iki hekim, "hastanın yediği yiyeceği kustuğunda yiyeceksiz, yalnızca bozuk hıtların çıktığını gördük" dediler. Bundan, yenen yiyeceklerin bazısının beslenmeye uygun olan kısmını bünyenin sindirip besine dönüştürdüğü belli olmaktadır. Eğer tükettiği bütün yiyecekler bozuk hıtlara dönüşürse bu hastalığa yakalanan kişinin uzun ömürlü olma olasılığı yoktur.

İkincisi; Bazı insanların bünyesi kabız olmaya, bazı insanların ise ishal olmaya yatkındır. Kabızlığa yatkın olmalarının üç sebebi vardır: İlki; ciğerde ve dalakta sıcak karakterli mizaç bozukluğu oluşması nedeniyle kuruluk karakteri üstün gelip bağırsaklarda olan artığı kurutur, kabızlık meydana gelir. İkincisi; midede oluşan yapışkan, ağır ve yoğun balgamın bağırsaklara inmesi gerekir; fakat, ağırlık ve kuruluk karakteri sebebiyle bağırsaklara geç iner. İndiğinde ise bağırsaklara yapıştığı ve kuru karakterli olduğu için kabızlık ortaya çıkar. Üçüncüsü; öd kesesinden bağırsaklara tuvalet ihtiyacı için uyarmak ve bağırsakları yıkamak amacıyla damla damla dökülen sarı safra bağırsakların cismine bitişik olan ağır, yoğun ve yapışkan balgam nedeniyle bağırsakların cismine dökülen sarı safranin sancısı etkilemez. Bu durumda bağırsaklar kendi işleyişinden geride kalıp artıkları vücuttan atmakla meşgul olduğu için kabızlık ortaya çıkar. İshale yatkın olmasının nedeni ise, zaman zaman hastanın ciğerinde sıcak karakterli mizaç bozukluğunun artması sebebiyle çok sarı safra üretilmesi ve savunma mekanizmasının da güçlü olduğu durumda bağırsakların o sarı safrayı dışarı atıp ishal oluşmasıdır.

Üçüncüsü; Bağırsakların guruldamasıdır. Çoğunlukla gurultu sol taraftan başlar ve bazen gurultu kesilir; fakat gaz hareket ettiğinde yeniden ortaya çıkar. Hekim Sennert “bu hastalığın semptomlarını tekrar tekrar kusturmak ile yatıştırdık, fakat gazı tamamen yatıştıramadık.” demiştir. “Gazın yatışmamasından anlaşılıyor ki gaz olan bölgeye verdiğimiz ilacın etkisi oraya ulaşmamıştır.” diye ekler. Fakat hekim Sennert, gazın bir çıkış noktası bulup çıkamamasından dolayı bulunduğu bölgenin mezenter damarlarının iki tabakası arasında olduğunu zanneder. Bu durumda hastaya sorulduğunda ağrı olduğunu söylemesi gerekirdi, bununla birlikte bazı hastalarda ağrı olmadığı ortadadır. Bu duruma şu şekilde cevap verilir ki ağrı olmamasının sırrı söz konusu gazın çok ağır ve yoğun olmaması ve hastanın vücut ısısının da güçlü olması sayesinde o gazın tabakalardan ter gibi dışarı atılmasıdır. Eğer hasta kuvvetten düşmüş olursa ve gaz ağır ve yoğun olursa hastanın karnında kulunç ağrısı gibi bir ağrı oluşur. Ve zaman zaman mide ağrısı ile beraber sırt ağrısı görülür. Hastanın kusmasıyla veya yiyeceği sindirmesiyle ağrı yatışır. Bilgisiz hekimler bunun böbrek taşı hastalığı olduğunu zannetmişlerdir. Hekim Sennert’den şöyle nakledilir: “Zamanımızda bir adamda yemek yedikten dört, beş saat sonra büyük bir mide ağrısı, sırt ve bel ağrısı görülmeye başladılar. İdrar şişesine bakıldığında kırmızı, ağır ve yoğun olduğu ve şişenin dibinde kum gibi tortunun olduğu gözlemlenirdi. O dönemin hekimleri bu nedenle ona böbrek taşı tedavisi uyguladılar, sonuç vermedi. Fakat ben hipokondri tedavisi uyguladım, iyileşti.” demiştir. “Ancak çağdaş hekimlerin böbrek taşı sanmaları sebepsiz değildir. Çünkü midenin zafiyetinden ortaya çıkan o

ağır ve yoğun hıltın böbreğe ulaştığında taşlaşması uzak bir ihtimal değildir.” der. Özellikle ciğerde ve ciğerle ortaklığı nedeniyle böbrekte sıcaklık karakteri (hararet) oluşur. Fakat bendeniz böbreklerden gelen kum ile hipokondriden gelen kumun aralarında bir fark olduğunu tespit ettim. Allah’ın izniyle birazdan bu farkı ele alacağım.

Dördüncüsü; hastada sıkılma, hüzünlenme ve kalp sıkışması gibi durumların ortaya çıkmasıdır. Sebebi iki türdür: İlki, karanlık buharların kalbe yükselmesindedir; ikincisi, yenilen yiyeceğin midede güzel bir şekilde sindirilememesidir; böylece mide gaz üretip o gazın verdiği gerinme sonucu midede öyle bir acı ortaya çıkar ki hasta bayılma derecesine gelir. **Beşincisi;** çarpıntı ortaya çıkmasıdır. Sebebi iki türdür: İlki, yükselen buharların ortaya çıkardığı bozukluktur. İkincisi, midenin kalp ile ortaklığı olduğu için kötü buharların kalbi etkilemesidir. Kalp o buharı kendisinden atmak için çabuk çabuk hareket eder; bu, kalpte olan atardamarın çabuk çabuk atılmasına yol açar. Bu durumda hasta hayatından ümidi kesmeye başlar. **Altıncısı;** sol tarafta, yani dalak bölgesinde şişlik oluşur. Nedeni, kimi hastalarda gaz ve kimisinde bozuk hıltların birikmesidir. **Yedincisi;** sol tarafta, dalağa yakın olan kalp atardamarı kimi hastalarda o derece atılır ki hasta ve hekim bunu gözle görebilir. Özellikle hasta fazla hareket ettiğinde ya da öfkeli olduğunda böyle olur. Nedeni, atardamarda olan kanın çok fazla sıcaklık karakteri (hararet) kazanmasındandır. Örneğin, güneşte çok duran ve çok alkol kullanan bir adamın şakaklarında olan atardamarların sıcaklık karakterinden dolayı atılması gibi. **Sekizincisi;** kimi hastalar **merak** (hipokondri) denilen zarın iç yüzünde yanma hisseder. Bu bazen bir tarafında bazen iki tarafında birden olur. Nedeni, o bölgede yanık hıltların birikmesidir. **Dokuzuncusu;** hastanın yanaklarının ve yüzünün zaman zaman kızarmasıdır. Nedeni, sıcak hıltların buharının yükselmesidir. **Onuncusu;** hastada dil ve damak kuruması görülmeye başlanmasıdır. Nedeni, karın bölgesi organlarında biriken hıltların buharının ya akciğere ya da bronşlara yükselmesidir. **On birincisi;** nefes darlığı ortaya çıkmasıdır. Nedeni, akciğerin kendisine veya diyaframa buhar yükselmesidir. Hasta sanki göğsü ve göğüs kafesi içinde olan organları sıkışıyor zanneder. **On ikincisi;** hastada zaman zaman göğüs ağrısı ve sırt ağrısı ortaya çıkmasıdır. Nedeni, biriken hıltların buharının göğse yükselmesi, orayı buharlaması ve germesi dolayısıyla ağrı meydana getirmesidir. **On üçüncüsü;** hastada sersemlik ve akıl karışıklığı görülmeye başlanmasıdır. Nedeni, dalak çevresinden beyne buhar yükselip beyni doldurması sebebiyle **ruh-ı nefsanisinin** perişan olmasıdır; dolayısıyla akıl karışıklığı meydana gelir. O buharı beyin kendisinden atamadıkça hastanın **ruh-ı nefsanisindeki** perişanlık gitmez. **On dördüncüsü;** sinir sisteminde ağrının ortaya çıkmasıdır. Öyle ki kimi hastalar başının kopacağını zanneder. Kimi hastalarda göz kararması, kimisinde

ise baş dönmesi, baş ağrısı, korku, üzüntü, keder ve türlü türlü diğer kuruntulu düşünceler ortaya çıkar. Bahsedilen bu semptomların hepsi **meraktan** buhar yükselmesi sebebiyle meydana gelir. **On beşincisi;** hastanın dilinin ağırlaşmış konuşmaya güç yetirememesidir. Nedeni, dilde olan sinirlere kuru karakterli buharın yükselmesidir. **On altıncısı;** kulak çınlaması ortaya çıkmasıdır. Sebebi, kulağın sinirine buhar yükselmesidir. **On yedincisi;** hastanın kol ve ayaklarını hareket ettirmeye güç yetirememesidir. Nedeni kol ve ayak sinirlerine buhar yükselmesidir. Buhar çözüldüğü zaman hareket edebilmeye başlar. **On sekizincisi;** kolda ve ayakta ağrı ortaya çıkmasıdır. Nedeni, yükselen buharların ağırlığı veya o bölgeye ulaşan kanın hidratıdır; çözüldüğünde ağrı yok olur. Zaman zaman elde ve ayakta yaralar da oluşabilir. **On dokuzuncusu;** uykusuzluk olmasıdır; uyunduğu zaman kabus görmektir. Nedeni, beyne yükselen kuru, sıcak ve kara safralı buharın **ruh-ı nefsanîyi** bulandırması ve beyni kurutmasıdır. Kimi hasta gece yemek yediğinde buharı beyni düzenler, uyku verir; fakat, sindirimden sonra yine uykusuzluk olur. **Yirmincisi;** kimi hastalar da gece yarısından sonra üç dört saat uyuyamaz. Sonrasında ise bir süre uyurlar. Kimi hastalar ise gece yarısından sonra hiç uyuyamazlar. Bunun sebebi, her defasında ikinci sindirimde kimüs parçalandığı sırada dalağın kendisine geldiğinde ilk olarak dalağın çevresinde biriken bozuk ve kara safralı hıltlar yanar. Ve bu hareket nedeniyle beyne sıcak ve kuru karakterli dumanlar yükselip uykusuzluğa neden olur. Eğer buhar uzun süreli olursa hiç uyumaz; duman çözülürse uyur. Kısacası, hastanın uyku ve uykusuzluğu buharın çözülüp çözülememesine bağlıdır. **Yirmi birincisi;** idrar şişesindeki idrarın türlü türlü olmasıdır. Bazen ince, bazen ağır ve yoğun, bazen de bulanık olur. Ve zaman zaman da değişken ve kızıl olur. Bazen tortu kalıntısı gibi bazen de kum kalıntısı gibi olur. İnce olmasının sebebi, idrar yollarında tıkanıklık olması nedeniyle idrarın ağır ve yoğun olan kısmının geçmesine bu tıkanıklığın engel olmasıdır; yalnızca ince olan kısmı geçer. Eğer idrar yolları tıkanık olmazsa idrar ağır, yoğun, bulanık ve bir miktar kızılımsı olur. Kimi hastalarda ise idrar yanık sarı safradan oluştuğu için şiddetli gelir, yani boşaltım organını yakarak çıkar. Ve bazen de idrarın kokusu ağır ve pis olur. Ağır ve yoğun gelen idrar bulanık olur, duru hale geldikten sonra tüpün dibinde kuma benzer kalıntı görünür. O kalıntıya Batılı hekimler tortu adını verirler ve bu tortu kızıla yakın olur. Dahası bu tortu zaman zaman değişkenlik gösterir ve bazen de tüpün etrafına yapışır. Kısacası tortunun rengi vücuttan dışarı atılan yanık hıltların rengine bağlıdır.

Böbreklerden gelen tortu ile hipokondri hastalığı nedeniyle gelen tortunun arasındaki farkı söz verdiğimiz üzere açıklayalım, isteyenler faydalansın. Haberdar olunsun ki böbreklerin hararetinden ortaya çıkan tortu aslında tortu değildir; belki bir katı kumdur. Parmak ile ezilmek

istense ezilir. Kısacası, bu hastalıkta meydana gelen tortunun nasıl ortaya çıktığını hekim Sennert “ciğerde ve büyük damarlarda aşırı sıcaklık ile yanan hıltların tortusudur.” şeklinde açıklamıştır. Savunma mekanizması o tortuyu böbreklere gönderip idrar ile vücuttan dışarı atar.

Uyarı. Bilinsin ki bu hastalıkta teşhis konulması için, belirtilen semptom sebeplerinin hepsinin bir hastada toplanması gerekmez; bazısının bulunması yeterlidir. Çünkü belirtilerin azlık veya çokluğu karın bölgesi organlarında rahatsızlık ortaya çıkmasına ve hastanın hastalığa yatkınlığına ve hasta olan organlara ve uyumsuzluğuna göre ortaya çıkar. Eğer rahatsızlık güçlü olursa belirtiler daha çok gözle görülür; eğer zayıf olursa daha az gözle görülür olur. Şimdi, bu incelemeden anlaşıldı ki bu hastalığa yakalananların her defasında **merak** zarının altında şişlik, katılık, ağrı veya verem olması gerekli değildir.

Takdimetü'l-ma'rife. Bilinsin ki bu hastalık kronik rahatsızlıklardan biridir. Son dönem Latin hekimlerinden Sennert ve Diyoryo bu hastalığı utanç verici hastalık (?) ya da azap veren hastalık (?) olarak isimlendirdiler. Çünkü bu hastalığın kaynağı ağır, yoğun ve kara safralı hılt olduğu için ve sindirim organlarındaki tıkanıklıklar ve mizaç bozuklukları nedeniyle ortaya çıktığı için tedavisi zordur. Güzel bir yoldan yumuşaklıkla tedavi etmek gerekir. Ve çoğunlukla bu hastalığa yakalananların midesi soğuk karakterli olup karaciğer, dalak ve mezenter damarlarında sıcak karakterli mizaç bozukluğu olduğu için bu organların mizaç bozukluklarını düzeltmek son derece zordur. Hekimin yapabildiği kadarıyla genel olarak kademe kademe tedavi uygulaması gerekir ki hasta bir miktar yararını görebilsin. Ve eğer bu hastalığa yakalananlardan erkeklerde basur kanı ve kadınlarda adet kanı ortaya çıkarsa bu iyiye işarettir. Ama aşırı olmaması ve hastanın duyularını zayıflatacak derecede olmaması gerekir. Fakat erkekler bu hastalığa kadınlardan daha yatkındır. Çünkü kadınların mizaçlarında nemlilik (**rutubet**) karakteri üstündür ve her ay adet kanının akmasıyla bünyeleri artıkları vücuttan atar. Erkeklerle oranla kadınlarda bahsedilen hastalığa yatkınlık daha azdır. Eğer bu hastalık adet kanının tutukluğu sebebiyle ortaya çıkarsa tedavisi zordur ve eğer hastanın sol burnundan kan gelirse bazen faydası dokunur.

Ve bu hastalıkta kabızlık kötüye işarettir. Ama hafif ishal iyiye işarettir. Eğer hastada zaman zaman kusma olayı görülür, ardından da rahatlama gelirse bu iyiye işarettir. Eğer devamlı kusup sindirim yapamazsa vücut tükettiği sıvıyı tamamlayacak şekilde yiyecek ve içeceklerle beslenemediği için hasta **dukk** nöbetine benzer bir ateşli nöbete yakalanıp bu nedenle ölür, denmiştir. Eğer bu hastalıkta şiddetli baş ağrısı devamlı olursa hastada sara, spazm, körlük gibi rahatsızlıkların görülmesinden korkulur. Bu adı geçen belirtilerin kimi hastada yalnızca biri, kimisinde ise daha fazlası ortaya çıkar ve bazen de hasta felç olur. Eğer bu hastalığa

yakalananın ciğeri kuvvetsiz olursa zaman zaman ödem oluşmasına sebep olur. Eğer hastalık yalnızca sağ tarafta olursa tedavisi kolaydır; eğer sol tarafta olursa tedavisi güçtür. Eğer iki tarafta olursa, semptomlar çok olursa ve özellikle kara safradan yanık olursa tedavi çok zordur. Eğer midenin altındaki sıfak zarının altında bulunan Arapçada **serb** denilen yağ bölgesini gazın etkisi altına alması sonucu ortaya çıkarsa o gazı bir şekilde çözmek mümkün değildir. Eğer bu hastalıkta idrar ağır ve yoğun olursa ince olmasından daha iyidir. Çünkü ince olması bünyenin ağır ve yoğun hıltı vücuttan atmakta başarısız olduğunu gösterir. Eğer idrar herhangi bir nöbet eşliğinde olmadan siyah gelirse bu, hastalığın vücuttan atıldığını gösterir.

Altıncı bölüm; hipokondri hastalığının kısaca tedavisi hakkındadır. Bilinsin ki bu hastalığın ana kaynağını oluşturan iki sebep vardır: **Birincisi**, sindirim organlarında bozuk, ağır ve yoğun hıltların birikmesidir. **İkincisi**, söz konusu organlarda mizaç bozukluğu ve tıkanıklıklar olmasıdır. Bu durumda bu hastalığa tedavi uygulayan hekim dört kuralı bilmelidir ki yanlış tedavi yüzünden hasta zarar görmesin. **Birinci kural;** bozuk hıltları yumuşaklıkla, yavaş yavaş temizlesin. **İkinci kural;** mizaç bozukluğu nedeniyle kuvvetten düşen organlara güçlendiriciler verip hastalıktan etkilenen organların vücut ısını hareketle geçirecek ilaçlar kullansın. **Üçüncü kural;** hastalıktan etkilenen organların mizacını bozuk hıltların yeniden oluşmasına izin vermeyecek şekilde düzeltsin. **Dördüncü kural;** vücuttaki hıltların aktığı yollarda tıkanıklık oluşturan ağır ve yoğun hıltların sıcaklık karakteri sebebiyle kuruluk karakteri ortaya çıkmıştır. O kuruluk karakterini düzenleyici ilaçlar ile düzenlemek ve yapışkanlığını kesici ilaçlar ile kesmek ve tıkanıklıkları açıcı ilaçlar ile açmak gerekir.

Kısacası bu hastalığın ilacı çok zordur. İlacı, zıt karakterlerle tedaviden oluşur. Çünkü bu hastalıkta çoğunlukla mide soğuk karakterli olup midede olan ağır ve yoğun hıltları inceltmek ve ağır ve yoğun olan kısmını kesici ilaçlar ile kesmek gerekir. Bununla birlikte bu işlemler sıcak karakterli ilaçlar kullanmaktan meydana gelir. Bu durumda yanık bozuk hıltlar sebebiyle karaciğerde ortaya çıkan sıcaklık karakteri ve midenin altında bulunan mide ağzının ve diğer organların sıcak karakterli mizaç bozukluğuna soğuk karakterli ilaçlar gerekir. Bu zıt karakterli cinsleri bir araya getirmeye girişen hekim muhakkak akıllı bir insandır ve uzun süre güzel bir yolla uyguladığı tedavi sayesinde hastada rahatlama gözlemler.

Yedinci bölüm; hipokondri hastalığının ayrıntılı tedavisi hakkındadır. Bilinsin ki bu hastalığa yakalananların hıltlarının çoğu kuru kara safra karakterli olduğu için bozuk hıltları temizlemek amacıyla verilen ilacın hem düzenleyici hem de yumuşak bir şekilde ishal yapıcı olması gerekir. Eğer ishal yapıcı ilaç kuvvetli olursa hastalığın şiddetlenmesine, belki de hastanın ölümüne sebep olur. Çünkü kuvvetli olan ishal yapıcı ilaçlarda elbette zehirlilik vardır.

Hıltların ince olan kısmını şiddetle dışarı atar ve sıcaklık karakteri nedeniyle hıltların ağır ve yoğun olan kısmını da daha fazla ağırlaştırıp yoğunlaştırır ve vücutta devamlı şekilde kalmasına neden olur. Bununla birlikte kuvvetli ishal yapıcı ilaçlar midenin ve ciğerin düşmanıdır. Özellikle bu hastalıkta ciğer ve mide kötü etkilendiğinden kuvvetli ishal yapıcı ilaç verildiğinde zafiyet daha fazla olur ve ciğerde sıcak karakterli mizaç bozukluğu artar ve ciğer daha fazla zayıflar.

Ve de bu genel bir kuraldır ki kara safradan kaynaklanan hastalıkların hiçbirine kuvvetli ishal yapıcı ilaçlar uygun değildir. Çünkü hıltların ince olan kısmı vücuttan atılıp ağır ve yoğun olan kısmı taşlaşır. Örneğin, nöbeti dört günde bir tutan sıtma hastalığında (**humma-yı rub**) hıltlar pişmeden önce kuvvetli ishal yapıcı ilaç verilirse, hastalığa sebep olan kaynakların şiddetlenmesine sebep olup kara safra hıltını ağırlaştırıp yoğunlaştırarak sıtmayı arttırır ve sıtmanın kaynağının damarların dışındayken damarların içine girmesine yol açar. Öyleyse bu durumda kara safradan kaynaklanan hastalıklarda kullanılan ishal yapıcı ilaçları yavaş yavaş uygulamak gerekmektedir. Yavaş yavaş yapılan tedavilerden birisi kalın bağırsakların içini temizleyen orta lavmandır. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam ebegümece yaprağı, yapışkan yaprağı, menekşe yaprağı, hatmi yaprağı, sığır dili otu¹⁶⁰ yaprağı, pazı yaprağı, bir fincan soyulmuş arpa, sekiz dirhem taze dövülmüş besbaye, yirmi tane Amasya eriği. Adı geçen bu malzemeler yeterli miktarda suyla pişirildikten sonra bu kaynamış ilaç karışımından yüz elli dirheminin içine on dirhem hıyarşembe balı, yirmi dirhem kudret helvası koyulur. Eğer sirhişt denilen cavşir otundan elde edilen zambak yoksa onun yerine otuz dirhem sarı şeker koysunlar. Yirmi dirhem tatlı badem yağı koyup lavman yaparak bağırsakları temizlesinler. Eğer bu lavman olumlu sonuç vermezse ertesi gün aynı lavmanı yeniden yapsınlar. Bundan sonra hastanın gücü izin verirse sağ kolundaki ciğer damarından kırk veya elli dirhem kan alsınlar. Hasta bir iki gün dinlendikten sonra aynı lavmanı bir iki kere daha kullansınlar. Sonrasında bir gün dinlenmenin ardından sol kolundaki dalak damarından kırk veya elli dirhem kan alsınlar.

Eğer hastalığın sebebi adet kanı tutukluğundan ise ikinci gün kanı sol ayağındaki safin damarından alsınlar. Ve eğer basur kanı tutukluğundan ise anüsün sağ tarafına iki sülük ve sol tarafına da iki sülük yapıştırınsınlar. Sülükler kendileri düşene kadar orada dursun, fakat düştükten sonra banyo leğeninin yarısına kadar dayanılacak sıcaklıkta su doldurup içine bir çanak koyup üzerine otursunlar, yarım saat kadar bu şekilde beklesinler. Otuz dirhem kan

---

¹⁶⁰ Metinde tarifi verilen ilaçlarda yer alan bitkilerin günümüzde kullanılmakta olan birden fazla ismi bulunabilmektedir. Bu sadeleştirmede bitkilerin günümüz Türkçesinde kullanımı en çok tercih edilen ismi verilmeye çalışılmıştır.

aktıktan sonra kalksınlar. Kan akışını durdurmak için sülüğün yapıştırıldığı yere şu ilacı sürsünler. **Tarifi şu şekildedir:** Yumurtanın sarısıyla beyazı, bir dirhem iki kardeş kanı ağacı, bir dirhem tuz, bir dirhem beşparmak otu. Bu malzemeleri elekten geçirdikten sonra yumurta ile karıştırıp o sigili (?) üzerine sürüp sülüklerin yapıştırıldığı bölgeye koysunlar. Eğer kanın akışı bir kerede kesilmezse tekrar bu ilacı sürsünler. Eğer sülük yapıştırmak da mümkün olmazsa ve ciğer kötü etkilenmiş durumdaysa sağ ayaktaki safin damarından elli veya altmış dirhem kadar kan alsınlar. Eğer dalak kötü etkilenmiş durumdaysa sol ayaktaki safin damarından elli veya altmış dirhem kadar kan alsınlar. Bir iki gün dinlenmeden sonra otuz dirhem kudret helvasını o pişirilmiş karışım ile ezip versinler veya on dirhem hıyarşembe balına bir dirhem dövülerek toz haline getirilmiş anason katıp versinler. Hıyarşembe balı sebebiyle oluşan gazı anason sakinleştirdiği için gazlı olan ilaçlar ile birlikte onu kullansınlar. Bir iki gün dinlenmeden sonra üç dirhem sinameki, iki dirhem anason ve iki dirhem krem tartarı yüz dirhem katkısız peynir suyunda on iki saat haşlayıp süzsünler, aç karnına içilsin. Üç saat geçtikten sonra yemek yesinler. Bahsedilen ishal yapıcı ilaçların her biri yavaş yavaş, yumuşaklıkla iş görür. Kara safra kaynaklı hastalıklarda ve diğer hastalıklarda kullanılır. Hangisi hastanın durumuna uygunsa etraflıca düşündükten sonra hastaya uygulansınlar.

Ve de bilinsin ki bu hastalığa neden olan kara safra karakterli yanık hıtlar kalp ve beyne kötü buharlar yükseltip kötü semptomlar ortaya çıkarır. Bu, yukarıda açıklanmaya çalışılmıştır. Bahsedilen ishal yapıcı ilaçların kullanımının bırakıldığı günlerde kalp ve beyne dair ilaçlardan oluşan macunun uygulanması lazımdır ki temel organlar olan kalp ve beyne güç verip buharların yükselişinden korusun. **Tarifi şu şekildedir:** Onar dirhem gülbeşeker, menekşe hamuru, sığır dili çiçeği hamuru şekeri, ağaç kavunu kabuğu murabbası; iki tane emleç murabbası; iki tane pirinç murabbası; beş dirhem kermez macunu; iki dirhem terbiye edilmiş geyik boynuzu; iki dirhem yılan panzehiri; ikişer dirhem diyarudon tozu, terbiye edilmiş mercan; bir miskal terbiye edilmiş inci; bir miskal amber; bir dirhem misk; iki dirhem altın yaprağı; beş demet misket elması içeceği ile macun yapıp aç karnına kestane miktarı kullansınlar. Üzerine iki fincan kadar iskorçına, sığır dili otu ve melisa sularından birbirine karıştırıp içsinler. İki saat sonra yemek yesinler. Ve eğer hasta uyuyacağı zaman sıcak suya ayaklarını dizlerine kadar sokup ovalarlarsa beyne ve kalbe buhar yükselmesine engel olmuş olunur. Ve eğer hastanın sıcaklık karakteri fazla olmazsa veya midesi fazla soğuk karakterli olursa bahsedilen ferahlatıcı macundan on dirhem, onar dirhem de deva-i misk macunu ve ferahlatıcı sıcak yakuti macunundan birbirine karıştırıp aç karnına kestane miktarı kullansınlar, üzerine bahsedilen sulardan iki fincan içip iki saat geçtikten sonra yemek yesinler.

Latin hekimler topluluğu şu konuda uzlaşmışlardır: “Lavmandan sonra kara safra kaynaklı hastalıkların hepsinde deneyimledik ki yalnız yılan panzehirine devam edip üzerine ise bahsedilen suların içenler kurtulurlar. Çünkü yılan panzehiri kalbe güç verir ve tıkanıklıkları açmasının dışında, özellikle kara safra kaynaklı hastalıklara büyük fayda verir.” Kullanım şekli şöyledir: Lavman ve hacamat sonrasında yarım dirhem yılan panzehirini gümüş havanda ezip gül suyu ile eritip içsinler. Ve bu şekilde yirmi otuz gün devam etsinler. Bu kaynamış ilaç karışımı da rahatsızlanan organların mizaç bozukluğunu düzeltir ve tıkanıklıkları açar, kara safra hıltını iyice pişirir. **Tarifi şu şekildedir:** Beşer dirhem kuşkonmaz, ayrık otu, hindiba kökü; yarımşar tutam koyun otu, altın otu, baldırıkara, sığır dili otu; bir dirhem krem tartar. Bu malzemeleri yeteri kadar suyla bir piliç ile birlikte koyup (...) pişirdikten sonra süzüp yedi gün aralıksız sıcak kahve gibi aç karnına bir kase içsinler ve bu kaynamış ilaç karışımını her gün taze bir şekilde pişirsinler. Ve bu karışımı içtiği günlerde kabızlık görülürse iki üç günde bir bahsi geçen lavmanı yapmaya devam etsinler. Ama sekizinci gün tedaviye ara vermeden evvel daha önce söz ettiğimiz peynir suyundan oluşan ishal yapıcı ilacı kullansınlar ve üç saat geçtikten sonra yemek yesinler. Veya on dirhem diyakatlikon macunundan kullanıp üzerine büyük kase ile yalnızca peynir suyu içsinler, üç saat geçtikten sonra yemek yesinler. Ardından tekrar piliç ile kaynamış olan ilaç karışımını yedi gün uyguladıktan sonra üzerine öncekinde olduğu gibi peynir suyundan veya diyakatlikon macunundan kullansınlar. Eğer piliç ile olan karışımdan hasta tiksiniyor bünyesi kabul etmez ise şu şerbetten kullansınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Beşer dirhem sığır dili otu kökü, kuşkonmaz, hindiba kökü, kuzu kulağı; yarımşar tutam ılgın ağacı, koyun otu, altın otu, baldırıkara, acı marul yaprağı, şahtere otu, yetiştirme ve yabani sığır dili otu; üçer dirhem kavun, karpuz, salatalık, kabak çekirdek içleri; birer dirhem anason ve rezene; dört dirhem dövülmüş besbaye; iki dirhem eftimon. Bu malzemeler yeteri kadar suyla pişirilip süzöldükten sonra bir buçuk dirhem ışgın ağacı kökü ve bir buçuk dirhem katran köpüğü pastili, bir dirhem tarçın, bir dirhem Hint sümbülü malzemelerini söz konu kaynamış ilaç karışımının arındırılmış suyu ile akşamdan sabaha kadar haşlasınlar. Daha sonra süzüp içine yirmi dirhem dinar (?) şerbeti ekleyerek içecek haline getirip aç karnına defalarca içsinler. Ve üç saat geçtikten sonra yemeklerini yesinler.

Eğer bu hastalıkta ciğer tarafı zarar görmüşse tedavi bölümünün başında söz edilen peynir suyunun içine bir buçuk dirhem ışgın ağacı kökü koyup on iki saat kaynattıktan sonra süzüp yirmi dirhem iki kere imbikten geçirilmiş gül suyuyla karıştırarak aç karnına içsinler. Üç saat geçtikten sonra yemek yesinler. Eğer bu hastalıkta dalak tarafı zarar görmüşse bir buçuk dirhem katran köpüğü pastilini peynir suyuyla on iki saat kaynatıp süzdükten sonra on beş

dirhem kudret helvası ekleyip aç karnına içsinler. Üç saat geçtikten sonra yemek yesinler. Latin hekimlerinden hekim Diyoryo bu hastalık için koca horoz ile olan kaynamış ilaç karışımını çokça över. **Tarifi şu şekildedir:** Beşer dirhem kuşkonmaz kökü, gebre otu kökü, ılgın yaprağı; birer dirhem koyun otu, altın otu, baldırıkara; dört dirhem sinameki, beş dirhem taze dövülmüş besbaye, üç dirhem eftimon, yarım dirhem tarçın, iki dirhem krem tartar. Bütün malzemeler yarım horoz ile yeterli miktarda suyla (...) pişirildikten sonra yarısı kalana kadar kaynatılsın. Daha sonra süzüp bir kasesini aç karnına tüketsinler. Üç saat geçtikten sonra yemek yesinler.

Bahsedilen bozuk hılt boşaltıcılarına uygun hareket edildikten sonra suyu tatlı ve ılık olan bir hamama girmek çok faydalıdır. Galen, “söz konusu özelliklere sahip hamam ile bu hastalığa yakalananlara tedavi uyguladım, iyileştiler.” demiştir. Özellikle de yıkandığı suda soğutucu ilaçlar olduğunda. Örneğin birer tutam marul, menekşe yaprağı; bir fincan kabuğu soyulmuş arpa; yirmi tane misket elması. Bu malzemeleri bir iki güğüm suda kaynattıktan sonra hamam suyuna ekleyip yıkansınlar. Fakat hamamda çok oturmasınlar. Hamamdan sonra pelin otu, sakız ağacı reçinesi, küçük Hindistan cevizi yağlarının her birinden bir miktar birbiriyle karıştırıp sıcakken midenin üzerine sürsünler. Eğer hastalık ciğerden kaynaklanıyorsa sağ dizin iç yüzünden ve eğer dalakta ise sol dizin iç yüzünden çeşme açıp işletmek çok mantıklıdır. Çünkü bu hastalık kronik rahatsızlıklardan olduğu için karın bölgesi organlarının mizaç bozukluğundan ve zayıflığından doğan devamlı yeni yeni bozuk hıltlar meydana gelmektedir. Bu durumda o organların kaynaklarından bir çıkış yolu açmak oldukça uygundur. Eğer bozuk hıltlar artıp yakı yapılmasından biraz rahatlama oluşmazsa şu şerbeti kullansınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Üçer yüz dirhem taze yetiştirme ve yabani sığır dili otu öz suyu, hindiba öz suyu, acı marul öz suyu, şahtere öz suyu, kuzu kulağı öz suyu; yüz elli dirhem taze besbaye öz suyu. Bunlar arıtıldıktan sonra altmış altı dirhem ayıklanmış ve saf sinameki, yirmi dört dirhem eftimon eklenip bir gün bir gece öz sularında kaynatılsın. Daha sonra süzölsün ve arıtılmış öz suyundan bir kase alıp içine katran köpüğü pastili ve birer dirhem dövülerek toz haline getirilmiş zencefil ve karanfil de koyup on iki saat kaynatsınlar. Ve yine arındırılmış saf öz suyu karışımından bir kase alıp sekiz dirhem ışgın ağacı kökü ve bir dirhem dövülerek toz haline getirilmiş Hint sümbülünü kaynatsınlar. Ve bu kaynamış karışımlardan arta kalan arınmış öz suları iki vukiyye şeker ile pişirip kıvama getirsinler. Biraz soğuduktan sonra bahsedilen katran köpüğü pastili ile olan kaynamış karışımı ve ışgın ağacı kökü ile hazırlanmış kaynamış karışımı da ekleyip saklasınlar. Ve bu içecekten yirmi beş dirhem sığır dili otu ve iskorçına suyuyla içsinler. Eğer uzun süre devam eden hastalığı nedeniyle hastanın zayıflığı artıp ishal yapıcı ilaçlar kullanmaya dayanamaz hale geldiyse üç dört günde bir tedavi bölümünün başında

bahsedilen ishal yapıcı orta lavman uygulanırsa çok faydasını gözlemlerler. Çünkü hastalığın kaynaklandığı ana neden kara safra ve kara safranın kendisi de ağır, yoğun ve kuru karakterli olduğu için orta lavman kuruluk karakterini düzenleyip kolaylıkla hastalığın kaynaklandığı sebepleri vücuttan dışarı atar ve zarar gören organlarda ortaya çıkan sıcaklık ve kuruluk karakterlerini de düzeltip hastanın melekelerine zarar vermez. Hatta hekim Diyoryo'dan şöyle aktarılmıştır: “Hipokondri hastalığına yakalananların çoğuna türlü türlü tedaviler uyguladık, fayda vermedi. Fakat sadece lavmana devam etmekle iyileştiler.”

Bu hastalığa yakalananlara bahar ve sonbahar mevsimlerinde lavmandan sonra peynir suyu içirmek çok faydalıdır. Çünkü peynir suyu karın bölgesi organlarını yıkayıp yavaş yavaş ve yumuşaklıkla iş görmenin dışında, tıkanıklıkları açar ve karın bölgesi organlarındaki sıcak karakterli mizaç bozukluğunu düzeltir. Latin hekimleri peynir suyundan iki yüz dirhem içmeyi uygun gördüler; fakat bendeniz yüz elli dirhemden fazla içilmesinin akıllıca olduğunu düşünmüyorum; çünkü fazlası tiksinti verir. Fakat halkın soğuk içmek için büyük kase ile ayırdıkları peynir suyu konumuz dışındadır. Peynir suyunu içmenin yolu şu şekildedir: Yüz elli dirhem peynir suyunun içine yarım dirhem tarçın koysunlar ki mideye zarar vermesin. Ve sıcak iken defalarca içsinler. Bir saat geçtikten sonra daha önce bahsedilen ferahlatıcı macundan kestane kadar kullanıp bir saat daha geçtikten sonra yemek yemeye başlasınlar. Ve de bu hastalığa yakalananların bazılarında bitkinlik görülür. Hekim Diyoryo ve Canfort (?), lavmandan sonra peynir suyu yerine eşek sütü içmeyi çok uygun gördüler ve “çok kişiye içirdik, çok faydasını gözlemledik.” dediler. Bendeniz de çok akıllıca bir yol olduğunu düşündüm. Kullanım şekli şöyledir: Eşekten sütü sağsinlar. Sıcaklığı henüz üstüneyken o kırk dirhem süte on dirhem şeker katıp aç karnına kırk gün içsinler. Ama yavaş yavaş seksen dirheme kadar içmeye gayret etsinler, çok faydasını görürler. Bu şekilde kırk gün devam etsinler.

Dahası bilinsin ki eğer karaciğer, dalak ve mezenter damarlarında olan tıkanıklıklar bahsi geçen lavmanlardan sonra giderilmez ise kötü etkilenen organa buğu yapıp yağlar sürsünler. Örneğin, eğer tıkanıklık ciğerde ise defalarca buğu yapsınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam hindiba kökü, koyun otu, rezene kökü, kuşkonmaz kökü, pelin, gül kurusu, hatmi, ebe gümece, yeterli miktarda suyla yarısı kalıncaya kadar kaynatıldıktan sonra dayanılacak sıcaklığa geldiğinde içine taze sünger sokup birkaç kere üzerine tekrar tekrar koysunlar. Daha sonra ıslaklığını alıp üzerine şu yağları birbirine karıştırarak koyup sıcak sıcak bölgeye sürsünler. **Tarifi şu şekildedir:** Pelin yağı, gül yağı, tavuk yağı, badem yağı. Eğer midenin altında şişlik ya da katılık varsa ciğere özel olan buğu ve yağı o konuda bahsedildiği gibi yapsınlar. Eğer hastalık dalakta ise şu buğuyu uygulasınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam

gebre kökü, kereviz kökü, maydanoz, rezene kökü, beşparmak otu, ebe gümece, hatmi; iki tutam ilgin, yarısı su ve yarısı sirke olacak şekilde yeterli miktarda koyup kaynatsınlar. Bahsedilen şekilde buğu yaptıktan sonra şu yağı sürsünler. **Tarifi şu şekildedir:** Gebre otu yağı, pelin yağı, gül yağı, zambak yağı, tavuk yağı, kaz yağı. Bu yağları bir vukiyye şarap sirkesi ile karıştırıp içine iki tutam kadar hatmi kökü doğrayıp pişirsinler. Buğudan sonra dalağın olduğu bölgeye söz konusu yağdan tıkanıklıkların çözünüp ağır ve yoğun hıltların yumuşaması için belirtilen şekilde sürsünler. Bu yağ ve buğu tedavisi arasında orta lavman veya ishal yapıcı lavmanı beş altı günde bir uygulansınlar ki kötü etkilenmiş olan organdaki buğular ve yağlar sayesinde yavaş yavaş yumuşayan hıltları lavman vücuttan dışarı atsın.

Ve de bu hastalıkta Koska isimli hekim bir hap tarifi över. Bu hap bozuk hıltları yumuşaklıkla ve kolaylıkla vücuttan dışarı atar ve tıkanıklıkları açar. **Tarifi şu şekildedir:** Bir dirhem dövülüp toz haline getirilmiş sinameki, bir dirhem tortu tuzu ve bir denk tarçını limon şerbeti ile yoğurup hap haline getirsinler. Yarım dirhem kadar aç karnına kullansınlar. Bir veya bir buçuk saatten sonra yemek yesinler. İki veya üç iş görür. Bendeniz de bu hapi çok mantıklı buldum. Bu hastalıkta çokça kullandım, çok faydasını gözlemledim. Çünkü tortu tuzu kara safrayı vücuttan dışarı atar, hem de onu iyileştirir. Tortu tuzunun kara safrayı iyileştirdiğinin ispatı şudur: Bir miktar tuzu sirkeye koysalar sirkenin ekşiliği tamamen yok olur. Çünkü tortu tuzunun sirkeyle tepkimesinin bu şekilde olması kara safranın ekşiliğinin de aynı şekilde yok olarak tuzun faydasının ortaya çıkmasına işarettir. Ve Latin hekimlerinin bazıları bu hastalığı tedavide pelin otu öz suyunu överler. **Tarifi şu şekildedir:** Pelin öz suyu sıkıldıktan sonra hafif ateşte pişirilip bal kıvamına gelinceye kadar kaynatsalar özü çıkar. Ve zaman zaman, bahsi geçen pelin otu özüne bir miktar çadır uşağı karıştırıp hap yapsınlar. Bendeniz de bu hapi överim, hele de hastalık dalakta ise. Çünkü pelin otu acıdır, acı olan şeyler acılıkları ile özellikle dalağa iyi gelir. Bilhassa pelin otu ciğere ve mideye de çok uygundur. Ve çadır uşağı özellikle dalak ilaçlarındandır. Çünkü tıkanıklıkları açar ve kuru karakterli hıltı eritir. Dahası, kimileri de lavmandan sonra pelin otu karışımını kullanmaya devam etmeyi çok mantıklı bulmuşlardır. Bendeniz de mantıklı buluyorum. Fakat karışımı şu yolla pişirmek gerekir. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam pelin, sığır dili otu kökü, melisa, hindiba yeterli miktarda suyla pişirildikten sonra karışımın yirmi dirhem suyuna beş dirhem şeker ekleyip aç karnına kullansınlar. Bu pişmiş karışımın faydasının sadece pelin otu karışımından daha iyi olduğu, birlikte bir bileşik oluşturduklarındaki hallerinden bilinir. Çünkü bu karışımdaki pelin otu, ciğer, dalak ve mideye yararlıdır. Ve hindiba ciğerin sıcaklık karakterini düzenlemesinin

dışında tıkanıklıkları açar. Melisa ve sığır dili otu ise kara safra hıltını pişirmeleri dışında kalbe güç verir ve ana organları korurlar. Fakat yalnız pelin otunda bu faydalar yoktur.

Bu hastalığa yakalananların çoğunun bünyesinin kabızlığa yatkın olduğu daha önce ifade edilmişti. Bazı hafif ishal yapıcı ilaçlar ile kabızlığı yumuşatmaları bu durumda uygun olan tedavi yöntemidir. Örneğin bazen bir miktar hıyarşembe, bazen diyakatlikon macunu ve bazen de tedavi bölümünde tarif edilmiş olan peynir suyu ile sinamekiyi kullansınlar. Ve Mentona isimli hekimden aktarılır ki: “Üç dirhem hindiba suyu veya gül suyu veya saf su ile yıkanmış sakız terebentinini, sığır dili otu suyu ile aç karnına haftada bir ya da iki kez kullansalar çok uygun olur.” Çünkü terebentin kabızlığı yumuşatması dışında midede olan ağır ve yoğun balgamları eritip mideyi temizler. Dahası, vücutta hıltların aktığı yollarda bulunan ağır ve yoğun hıltları boşaltarak tıkanıklıkları açar, bunları idrarla birlikte atar ve ciğere zarar vermez. Eğer ciğerde, dalakta ve mezenter damarlarında tıkanıklıklar bahsi geçen tedavi yöntemleri ile açılmazsa şu hapı kullansınlar. Bendeniz deneyimledim, tıkanıklıkları açmada çok faydalı olduğunu gözlemledim. **Tarifi şu şekildedir:** İki dirhem beyaz katran köpüğü, iki dirhem ışgın ağacı kökü, yarımşar dirhem Hint sümbülü ve tarçını, yeterli miktarda terebentin ile yoğurup hap haline getirsinler. İki ya da üç günde bir dirhem kullansınlar.

Son dönem Latinlerinden Portekiz hekimlerinin saygıdeğer isimlerinden biri olan Zacutus Lusitanus, “bu hastalığa yakalananların tedavisi son derece güç olanlarına, üzerinde iyi düşünülmüş türlü türlü tedaviler uyguladım, iyileşmediler. Tedavim sonuç vermediği için çok üzüldüm. Daha sonra fildişi pastilini kırk gün boyunca verdim, yüce Allah’ın lütfuyla iyileştiler.” dedi. Çünkü fildişinin yararı çoktur ve kalbe büyük ferahlık verir. Dahası, bu hastalığın en büyük sebeplerinden biri olan tıkanıklıkları açma konusunda benzersizdir. **Tarifi şu şekildedir:** Çok ince bir törpü ile talaş haline getirilmiş otuz dirhem fildişi, yüz yirmi dirhem şeker, çiçek suyu ile pastil kıvamına gelinceye kadar pişirildikten sonra içine fildişi talaşını koyup pastil yapıp aç karnına beşer dirhem kullansınlar, üzerine iskorçına ve melisa suyunu birbirine karıştırıp bir fincan içsinler.

Latin hekimler topluluğu, adet olamadığı için hamile kalamayan bir kadının lavmandan sonra, bahsi geçen pastilden aç karnına aralıksız kırk gün kullandığında hamile kalacağı konusunda aynı fikirdedirler. Bendeniz deneyimledim, yüce Allah’ın izniyle bu iddiayla ters düşen bir durumla karşılaşmadım. Ve eğer söz konusu tedaviler ile de tıkanıklıklar açılmazsa, Latin hekimleri bu durumda çilek şerbeti verilmesi konusunda hemfikir olmuşlardır. Kimisi çileğin macununu, kimisi ise hapını kullanmayı tercih ettiler. Fakat bendeniz şerbet halini kullanmayı uygun gördüm. Çünkü macun ya da hap verilirse sıcaklık ve kuruluk karakterleri

olması dışında çileğin sıcaklığı olduğu için bunları yedikten sonra bir buçuk saat hareket etmek gerekir. Bu durumda hastanın melekelerinin hareket etmeye yetecek kadar kuvvetli olması lazımdır. Bu hastalıktaysa melekelerin zayıfladığını daha önce öğrendik. Bu durumda, şerbette sıcaklık olmadığı için onu kullanmak tercih edilir. **Tarifi şu şekildedir:** Elli dirhem terbiye edilmiş çilek rendesi; seksen dirhem gül suyu ile aroması çıkmış tarçın. Bunları sırcalı çömlek ile kısık ateşte pişirip devamlı karıştırırsınlar ve köpüğü çıktığında başka tarafa koysunlar. Daha sonra pişerken oluşan azalmayı bir miktar tarçın suyu ile tamamlayıp bu işlemi dört kez tekrarlasınlar. Sonrasında ise pişirilmiş karışımdan çilek posasını ayırıp sadece karışımın suyunu bal kıvamına gelinceye kadar pişirsinler ve bu karışımdan iki kaşık alıp tıkanıklık açıcı içecekler ile veya sığır dili otu veya hindiba suyu ile şerbet yapıp içsinler. Sonrasında hareket lazım değildir. Biraz hareket edilmesinde ise sakınca yoktur.

Ve yine son dönem Latin hekimlerinden ve saygıdeğer isimlerinden biri olan hekim Ignacio de Mercado, hipokondri hastalığı sebebiyle ortaya çıkan çarpıntının anlatıldığı bölümde, yani karın bölgesi organlarının tıkanıklığı nedeniyle görülmeye başlanan çarpıntının tedavisi bölümünde bu şerbeti övüp uygulardı. Hatta bendeniz kendimde denedim, çok faydasını gözlemledim. **Tarifi şu şekildedir:** Dört yüz dirhem şerbetçiotu suyu, bu pişmiş karışım suyunun içinde altmış dirhem çok kızdırılmış çileği dört kere söndürsünler. Ardından altmış dirhem çileği de öncekinde olduğu gibi söndürüp arıtılmış suyu süzsünler. Daha sonra içine gül suyu ile terbiye edilmiş altmış dirhem çilek posasını kırk dirhem çekirdeksiz kıvılcık üzüm ile birlikte koysunlar, üç gün bekletilsin. Daha sonra üçte biri gidinceye kadar pişirsinler ve süzsünler. Sonrasında bu pişmiş karışıma on altı dirhem kuşkonmaz kökü ve on altı dirhem kök boyası bitkileri; on ikişer dirhem hindiba ve rezene kökleri; ikişer tutam koyun otu ve baldırıkara koysunlar ve kısık ateşte yarısı kalıncaya kadar pişirdikten sonra süzsünler. Ve sıcakken içine on altı dirhem saf sinameki ve on iki tane dövülmüş yalancı safran tohumu koyup yirmi dört saat kaynatsınlar. Arıttıktan sonra bir vukiyye şeker ile şerbet yapıp her gün yirmişer dirhem melisa, iskorçına ve sığır dili otu suyu ile içecek haline getirip içsinler.

Ve yine Portekiz hekimlerinden Konska isimli hekimden aktarılır: “Dalakta şişlik ve sertlik olup bahsedilen tedaviler ile hastalık atlatılmazsa şu hapi kullansınlar. Çünkü bu hap dalağın ve diğer karın bölgesi organlarının tıkanıklıklarını açmada bir tür sihir etkisi yapar.” **Tarifi şu şekildedir:** Hindiba suyu ile yıkanmış bir dirhem sarı sabır; soğan sirkesi ile temizlenmiş çadır uşağı; birer dirhem mürrisafi ve sakız ağacı reçinesi; üçte bir dirhem sandaloz macunu bileşiminden; üçte bir dirhem safran ve dört çekirdek yani bir denk pelin tuzunu bir dirhem iki defa imbikten geçirilmiş gül suyu ile yoğurup hap haline getirsinler, gün aşırı bir

dirhem kullansınlar. Eğer hastanın melekeleri kuvvetliyse bir miskale kadar kullanmakta sakınca yoktur. Dahası, tıkanıklık sebebiyle ortaya çıkan, bünyeyi zayıflatan diğer rahatsızlıklara da bu hap fayda eder. Eğer hasta zayıfsa aç karnına her gün birer veya ikişer hap verilmesi uygundur. Ve eğer bahsi geçen tedaviler de karın bölgesi organlarının tıkanıklıklarını ve dalağın katılık ve şişini gidermezse ve hasta alkol kullanan biriye şu şerbetten aç karnına yirmi beş dirhem içip bir saat hareket etsin. **Tarifi şu şekildedir:** Yüz dirhem rendelenmiş çilek, şarap sirkesi ile defalarca yıkansın. Daha sonra kurutulsun ve bir bezin üzerine yayılsın. Ve bu rendelenmiş çileğin üzerine dört dirhem karanfil tozu eksinler, yirmi dört saat beklensinler. Ve tatlı olmayan sekiz yüz dirhem şarabın içine karanfil tozu ile söz konusu rendelenmiş çileği koyup ahşap bir şeyle karıştırınsınlar ve sırcalı çömleğe koyup ağzını şarap ile sağlam şü (?) bağlasınlar. Eğer ihtiyaç Haziran ve Temmuz aylarında ortaya çıkarsa bu aylarda on gün aralıksız olarak gündüzleri güneşe koyup geceleri kaldırsınlar. Eğer ihtiyaç soğuk bir zamanda ortaya çıkarsa sıcak su banyosunda sekiz gün aralıksız bıraksınlar. Ama her gün bu iki işlemde de ağzını açıp karıştırınsınlar. Son olarak adı geçen hekimden şöyle aktarılır: “Tedavisinde başarısız olduğum tıkanıklıklar üzerinde uyguladım, iyileştiledim. Bu şerbetin etkisi kuvvetlidir. Hatta ağır ve yoğun kara safrayı ishal ile dışarı attığımı gözlemledim.”

Sekizinci bölüm; hipokondri hastalığının semptomlarının yatıştırılması hakkındadır. Bilinsin ki temel kural ilk olarak hastalığı tedavi etmektir. Çünkü hastalık yok olmadıkça ondan ötürü baş gösteren semptomlar giderilemez. Daha önce açıklandığı gibi bu hastalıkta kötü semptomlar ortaya çıkar. Gelgelelim zorunluluktan ötürü ilk önce semptomları yatıştırmak gerekir. Eğer yatıştırılmazsa semptomlar yüzünden hastanın melekelerinde zayıflık baş gösterip asıl hastalığa yatkınlaşmasına sebep olur. Bu hastalığın semptomları ise beş tanedir: **İlki;** uykusuzluktur, yani hastanın beynine sıcak ve kuru mizaçlı dumanların yükselmesinden dolayı hastanın uykusunun gelmemesidir. Uykusuzluk ise **ruh-ı nefsanıyyeyi** zayıf düşürmesi dışında bütün melekelerde zayıflığa yol açar. Hastada uykusuzluk rahatsızlığı görülmeye başlandığında şu uyku verici ilaçları uygulamak gerekir. **Tarifi şu şekildedir:** Beşer dirhem kavun, karpuz, kabak ve salatalık çekirdeklerinin içleri; üç dirhem ak haşhaş tohumu; on tane kabukları soyulmuş badem, taş havanda dövüldükten sonra yeterli miktarda kabuğu çıkarılmış arpa suyuyla bahsi geçen kabuklu meyve içlerini ezsinler, süt gibi olduklarında süzsünler. Bir miktar nilüfer şerbeti de ekleyip sıcakken akşam defalarca versinler. Eğer bununla erimezse, bu karışımla sıcak sıcak ayaklarını yıkasınlar ki buharların aksi bir etki ederek hastayı uyutsun. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam papatya, hatmi, yapışkan, ebe gümece; beş dirhem dere otu tohumu; iki tutam kamas yaprağı, yeterli miktarda suyla pişirildikten sonra

sıcaklığı dayanılacak kadarken hastanın ayaklarını dizlerine kadar soksunlar ve yıkasınlar. Ve eğer bununla da uyumazsa, şakaklarına, burnunun içlerine, avuçlarına ve ayak tabanlarına popliyon merhemi sürsünler. Ve eğer bununla da uyumaz ise bir dirhem (...) macunundan verip üzerine bahsi geçen uyku verici ilacı içirsünler.

İkincisi; mide ağrısıdır. Çünkü midede yiyecekler bozularak gaz açığa çıkarır ve gaz mideyi gererek ağrıya yol açar. Bu durumda hafif kusturucu ilaç vermek lazımdır. Çünkü kusmak ilk olarak bozuk olan yiyeceği vücuttan dışarı atar. İkinci olarak asitli balgamları ve gazları vücuttan çıkarır. **Tarifi şu şekildedir:** Yüz dirhem çiçek suyundan sıcaklığı ılıktan daha fazlayken versinler. Yarım saat geçtikten sonra boğazlarına parmak sokup kussunlar. Ve eğer bununla da kusamazlarsa şu kusturucu ilacı kullansınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Beş dirhem turp tohumu; üç dirhem dere otu tohumu; üç dirhem kavun kökü, yarım vukiyye suyla yarısı kalana kadar pişirilsin. Daha sonra süzüp otuz dirhem sikencübin ekleyip sıcakken defalarca içsinler. Ve eğer bununla da kusamazlarsa ikinci karışımın içine bir dirhem katran köpüğü tozu ekleyip haşlayıp on iki saatten sonra süzerek defalarca içsinler. Ama kustuktan sonra midenin dışına şu yağları sürsünler. **Tarifi şu şekildedir:** Sakız ağacı reçinesi, gül, Hint sümbülü, küçük Hindistan cevizi, pelin otu yağlarını birbirine karıştırıp sıcakken mideye sürsünler veya sıcak bir ekmeği ortasından ikiye ayırıp söz konusu yağları birbirine karıştırdıktan sonra ekmeğin üzerine birkaç damla damlatsınlar. Üzerine şu tozu eksinler ve sıcakken mide üzerine koysunlar. Tozun **tarifi şu şekildedir:** Gül, papatya çiçeği, pelin, hepsi tam ölçülerinde olsun ve sakız ağacı reçinesi, her birinden birer dirhem toz gibi dövüldükten sonra, ekmeğin üzerine bahsi geçen yağları damlatıp bu toz karışımını da ekerek midenin üzerine koysunlar. Eğer kusmayla mide ağrısı geçmezse yukarıda bahsi geçmiş olan terebentin ve katran köpüğünden oluşan haptan bir miskal kullansınlar. Çünkü bu hap mideyi temizler ve geride kalan artıkları bağırsaklara gönderir.

Üçüncüsü; çarpıntıdır. Hastada görülmeye başladığı zaman derhal yatırılması gereken bir semptomdur. Çünkü çarpıntı, kalbi ve **ruh-ı hayvaniyi** zayıflattığı için hasta hayatından ümit kesmeye başlar. Bunun nedeni kalbin ortak organlardan olması nedeniyle böyle bir durumu kaldıramamasıdır. Şimdi, çarpıntı ortaya çıktığında kalp ile ilgili ilaçlar kullanıp iskorçına, sığır dili otu ve melisa sularından içsinler. Ve eğer çarpıntı bununla da yatışmazsa şu yakıyı sıcakken kalp üzerine koysunlar. **Tarifi şu şekildedir:** İki dirhem Venedik'ten gelme tiryak-ı faruk; üç dirhem kermez macunu; üç dirhem diyasentu macunu; üç çekirdek safran; üç dirhem çiçek suyu. Bu malzemelerin tamamı birbirine karıştırılıp kısık ateşte çiçek suyu kayboluncaya kadar kaynatılsın. Daha sonra bir beze koyup sıcaklığı

dayanılacak kadarken kalbin olduğu bölge üzerine koysunlar. Çarpıntı geçmezse tekrar yapsınlar ve tedaviler sırasında lavman yapmayı ihmal etmesinler. Çünkü bunun sebebi çoğunlukla buharların yükselmesidir. Lavman ise hastalığın kaynaklandığı sebebe ters etki etmekle buharların yükselmesini engeller. Ve eğer yine geçmezse ve tıkanıklık dalağın yakınındaysa o bölgeye dört beş kuru şişe vursunlar. Eğer ciğerin yakınında ise de o bölgeye vursunlar. Tıkanıklık olan bölge bilinmez ise böbreklerin iç yüzüne kuru şişe vursunlar. Ve eğer çarpıntı söz konusu ilaçlar ile geçmezse yukarıda bahsi geçen hekim Ignacio de Mercado'nun kızmış posa ile olan çilek şerbetinden yirmişer dirhem versinler. Çünkü söz konusu hekim bu şerbeti tıkanıklık nedeniyle meydana gelen çarpıntı için hazırlamıştır. Bendeniz hipokondri hastalığına yakalanılması sonucu ortaya çıkan çarpıntıda denedim, çok faydalı olduğunu gözlemledim. Hekim Sennert "sebebi gaz olan çarpıntının tedavisinde Batılı hekimlerin ağaç kavunu kabuğundan ve tarçından damıtarak çıkarttıkları yağları son derece uygun buldum." demiştir. Bendeniz de söz konusu yağların Avrupa'dan İstanbul, Galata'ya gelmesi ile alıp kendimde uyguladım, yüce Allah'ın lütfuyla yararlı olduğunu gözlemledim. Yağların **kullanım şekli şöyledir:** Beriki mürdi (?) tavuk suyuna beş damla ekleyip kullansınlar veya bir miktar melisayı pişirip kaynayan karışımın içinde amber şerbeti ezerek içine beş altı damla damlatıp kahve gibi içsinler.

Dördüncüsü; kulunca benzeyen bağırsak ağrısıdır. Nedeni, gazın bağırsak katmanlarını etkileyip germesidir. Özellikle de hastanın bünyesi kabızlığa yatkın olduğunda bu görülür. Çünkü bağırsaklarda artık biriktiği zaman gaz oluşup bağırsak ağrısına yol açar. Bu semptomun en iyi tedavisi orta lavmandır. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam ebe gümece, hatmi, yapışkan, pazı, sıgır dili otu; on dirhem taze dövülmüş besbaye; üç dirhem dövülmüş yalancı safran tohumu; üç dirhem rezene; iki dirhem keten tohumu; beş dirhem koç boynuzu otu; üç dirhem papatya çiçeği; bir buçuk dirhem katran köpüğü, yeterli miktarda suyla piştikten sonra bu karışımın suyundan yüz elli dirhem alıp içine on dirhem hıyarşembe, otuz dirhem sirhişt denilen cavşir otundan elde edilen zamk ve yirmi beş dirhem papatya yağı ekleyip bununla lavman yapsınlar. Çünkü bu lavman gazı boşaltır ve artıkları dışarı atar. Ve eğer bununla semptom yatışmazsa şu buğuyu yapsınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam ebe gümece, yapışkan, hatmi, papatya çiçeği; beş dirhem keten tohumu; beş dirhem boy tohumu; beş dirhem dere otu; on dirhem koç boynuzu otu, dört vukiyye suyla pişirilip yarısı kalıncaya kadar kaynatılsın. Daha sonra karışımın suyuna sıcakken iki sünger soksunlar ve soğumadan önce ağrı olan bölgeye koysunlar. Ardından süngerden gelen ıslaklığı silip şu yağları sıcakken ağrı olan bölgeye sürsünler. **Tarifi şu şekildedir:** Tatlı badem, zambak, papatya, pelin otu, tavuk ve kaz yağlarını

birbirine karıştırıp kısık ateşte ısıtıp ağrı olan bölgeye koysunlar. Eğer ağrı bir kereyle dinmezse söz konusu işlemleri tekrarlasınlar. Ve eğer bununla da dinmezse taze kesilmiş koyunun iç yağını alıp soğumadan önce ağrı yerine koysunlar.

Beşincisi; böbrek ağrısıdır. Metnin başlarında da bahsedildiği üzere bilgisiz hekimler, bu rahatsızlığın hipokondri hastalığının semptomlarından biri olduğuna vakıf olamayıp hastaya böbrek taşı tedavisi uygulamaya girişirler. Bununla birlikte, bu bir semptomdur; hastalığın kendisi değildir. Bu rahatsızlık bir semptom olduğu sürece en iyi ilacı orta lavmandır. Ve eğer lavman ile geçmezse bağırsak ağrısı için yazılmış olan buğu ve yağları aynı şekilde böbreklerin olduğu bölgeye koysunlar.

Dokuzuncu bölüm; bu hastalığa karşı sağlıklı kalmak için bilinmesi gereken altı önkoşul dahilinde alınacak önlemleri açıklar. Bu hastalıkta **mekanla ilgili önlemler:** Hasta havası hoş olan bir yerde oturmalıdır; eğer mümkünse su kenarında bir yerde yaşaması uygundur. **Faydalı gıdalarla ilgili önlemler:** Kuzu, oğlak, piliç, çul, keklik ve sülün etleri faydalıdır. Eğer hastanın sıcaklık karakteri fazla değilse kıvırcık koyun eti de uygundur. Ve zaman zaman söz konusu etlerin kebab olarak yenmesi de münasiptir. Ve balık türlerinden pisi, gümüş ve kaya balıklarını hasta isterse üzerine limon sıkıp yiyebilir, ancak çok sık yemesin. Ve kış mevsiminde, tavuğun taze yumurtladığı yumurtanın rafadan bir şekilde pişirilip sarısının yenmesi uygundur. Ve sebzelerden ıspanak ve marulun sığır dili otu ile karıştırılıp bahsi geçen etlerle pişirilmesi münasiptir; sadece sığır dili otu kullanılsa da olur. Ve çorbalardan pirinç çorbasının ve yumuşak lapa ve pilavın sakıncası yoktur. Bunlar bahsi geçen etlerle pişirilmiş olurlarsa da hasta için uygundur. **Zararlı gıdalarla ilgili önlemler:** Etlerden pastırma ve sucuk gibi kurutulmuş etler, hele de tuzda veya tütünde kavurulmuş olurlarsa çok zararlıdır. Ve sığır, keçi, tavşan, geyik, bildircin, karaca, kaz ve ördek etleri de zararlıdır. Mayasız ekmek yemek de zararlıdır; eğer yanık olursa kara safraya dönüşür. Ve sebzelerden patlıcan ve lahana da zararlıdır. Sözün kısası; kara safravi, ağır, yoğun ve yapışkan hıtlar üreten yiyeceklerden, çok yiyecek artığı ortaya çıkaran gıdalardan uzak durmak gerekir. Ve hamur işlerinden ve saf süt ürünlerinden kaçınılmalıdır.

İçeceklerle ilgili önlemler: Eğer hasta varlıklı biriye bir miktar ılgın ağacını suyla pişirsin. Eğer yoksa sığır dili otu kökünü bir miktar beyaz sandal ile pişirsin. Daha sonra, son derece saf altın külçesini ateşte ısıtıp defalarca karışımın suyunda kızdırıp söndürerek (?) su yerine içsin. Yalnız saf suda ateşte kızdırıp söndürmeleri de uygundur. Eğer hasta yoksul biriye Frenk çileğini yedi defa ateşte kızdırıp saf suda söndürerek içsinler. Fakat sade kaynamamış, buzlu ve karlı sudan kaçınmak gerekir, özellikle de şiddetli hareket, cinsel ilişki ve banyodan

sonra içilmek istenirse. İçecek türlerinden tatlılığı az olanlardan az miktarda içmek uygundur. Çünkü tatlı besinlerin tamamı tıkanıklıklara sebep olur ve dalağın düşmanıdır.

Uykuyla ilgili önlemler: Çok uyumanın sakıncası yoktur. Sekiz saatten az uyumamaya dikkat etmek gerekir. Fakat gündüz uykusundan kaçınılmalıdır. Eğer yaz günü olursa sekiz saate tamamlamak için sabah namazından sonra bir miktar uyumak münasıptir. **Hareketle ilgili önlemler:** Şiddetli hareketler asla uygun değildir. Çünkü, özellikle de tok karnına yapıldığında tıkanıklıklara sebep olur. Ama orta karar hareketler faydalıdır; özellikle de aç karnına yapıldığında. Yemeği sonrasında yemelidirler.

HİPOKONDRIK MELANKOLİ HASTALIĞI

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Alemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun, salat ve selam efendimiz Hz. Muhammed ve onun ailesi ve ashabı üzerine olsun. Gelgelelim konumuza: Bu risale hipokondrik melankoli olarak isimlendirilir. Bir **takdimetü'l-ma'rife** ve yedi bölüm şeklinde düzenlenmiştir. **Birinci bölüm;** hipokondrik melankoliden etkilenen organlar hakkındadır. **İkinci bölüm;** hipokondrik melankolinin ortaya çıkışı hakkındadır. **Üçüncü bölüm;** yanık hıtların doğası hakkındadır. **Dördüncü bölüm;** hipokondrik melankolinin sebepleri hakkındadır. **Beşinci bölüm;** hipokondrik melankolinin belirtileri hakkındadır. **Altıncı bölüm;** hipokondrik melankolinin özet halinde tedavisini içerir. **Yedinci bölüm;** hipokondrik melankolinin detaylı tedavisini verir.

Hipokondri ve hipokondrik melankoli hastalıklarının birbirinden bağımsız iki ayrı hastalık olduğunu birinci risalede kısaca açıklamıştık. Fakat hipokondri çokça karşılaşılan bir rahatsızlıkken, hipokondrik melankoli ona oranla daha az görülen bir hastalık olduğu için hipokondri hastalığı hakkındaki risale sizlere sunulmuştur. Eğer aralarındaki farklar sorulacak olursa şöyle açıklanır: Hipokondrik melankolide hıtların yanması, hipokondri hastalığında meydana gelen yanmadan daha çok olur. Dahası, hipokondri hastalığında hastanın aklında bozukluk ve karışıklık görülmez; fakat, hipokondrik melankoli hastalığına yakalananların aklında bozukluk ve karışıklık ortaya çıkar ve zaman zaman korku ve sayıklama da belirir. Fakat bu semptom devamlı değildir; karın bölgesi organlarından kalp ve beyne buhar yükseldikten sonra ortaya çıkabilir.

Birinci bölüm; hipokondrik melankoli hastalığından etkilenen organların sayısı altıdır. İlki mide, ikincisi mezenter damarları, üçüncüsü ciğer, dördüncüsü hekimlerin karaciğer kapısı dedikleri ciğerde bulunan damar, beşincisi dalak ve yakınında bulunan damarlar ve altıncısı ana atardamar. Aslında hipokondri hastalığında etkilenen organların çoğu hipokondrik melankolide de etkilenir. Fakat hipokondrik melankolide hastalık dalağın kendisindedir. Her hastada bahsi geçen organların tamamının etkilenmesi şart değildir. Bazısının etkilenmesi söz konusu hastalığın ortaya çıkması için yeterlidir.

İkinci bölüm; söz konusu organlarda hipokondrik melankoliye sebep olan kaynakların nasıl oluştuğunu hekimler şu şekilde açıkladılar: “Bu organlarda ilk olarak sıcak karakterli mizaç bozukluğu ortaya çıkar. Daha sonra, zaman geçtikçe, yani kademeli bir şekilde, hastanın yatkinliğine ve organların dıştan gelen etkilere karşı dayanıklılığına bağlı olarak, organlarda biriken bozuk hıtlar yanıp kara safraya dönüşür.” Hipokondrik melankolinin

oluştığı bölgeler erken dönem hekimlerine göre üç tanedir: İlki karaciğerin kendisi, ikincisi ciğerde bulunan karaciğer kapısı denilen damar, üçüncüsü midenin bağırsaklara doğru açılan alt ağzı. “Bu organlarda sıcak karakterli mizaç bozukluğu ortaya çıktığı için iltihap oluşur ve kilüs de ciğerde yanıp kara safra oluşumuna neden olur.” demişlerdir. Ama son dönem hekimlerinden Sennert, “hipokondrik melankolinin olduğu bölge, dalağın kendisidir. Çünkü dalak, kara safranın merkezi olduğu için en çok hasarın dalakta olduğunu gözlemledik. Eğer kara safra hıltı çok olup dalağa fazla gelirse bünye, Yaradanının izniyle, birazını mezenter damarlarına ve bir miktarını da mide kapısı denilen damara gönderir. Ve eğer kara safra hıltı çok fazla olursa bütün damarlara kan ile birlikte etki eder ve hastanın görünüşünde siyah kana benzer bir renk değişimi gözle görülür hale gelir.” demiştir.

Hipokondrik melankolinin ortaya çıkışının çoğunlukla dalakta bozukluğun fazla olmasından kaynaklanmasını hekimler iki sebeple açıklar. **İlk sebep;** “dalağın kendisinde baskın olan hıltın yanık ve ağır kara safra olması ve sıcak karakterli mizaç bozukluğunun da fazla olmasıyla dalağın işleyişinde sıkıntı çıkması hipokondrik melankolinin oluşmasına yol açar. Özellikle midede zayıflık ve sindirim güçlerinde de eksiklik olacak olursa, midede asitli balgam ve ağır ve yoğun hıltlar oluşur; dahası, karın bölgesi organlarında da sıcak karakterli mizaç bozukluğu fazla olduğu için hıltlar çok yanık olur ve ağır, yoğun, yapışkan kara safra hıltı meydana gelir ve hipokondrik melankolinin ortaya çıkmasına neden olur.” dediler. **İkinci sebep;** “dalağın mizaç bozukluğundan ve zayıflığından kaynaklanan kara safra hıltını dalağın kandan gerektiği gibi temizleyemeyip kendine çekmeye güç yetirememesiyle ve çekebildiği zaman da dalağın sindiriminin sıcak karakterli mizaç bozukluğu nedeniyle yetersiz kalarak hakkıyla sindirememesiyle dalak kara safra ile beslenecek olan organlara besinini göndermekten geri kalır. Kara safra da dalakta birikip sıcak karakterli mizaç bozukluğu nedeniyle yanar ve yanık hıltlar arttığı için bünye bir miktarını kendisini rahatlatmak amacıyla mezenter damarlarına ve bezlere göndermekle oralarda da hıltların birikmesine yol açıp hipokondrik melankolinin ortaya çıkmasına neden olur.” Dahası, midenin zafiyeti sebebiyle hipokondrik melankolinin meydana gelmesinin sebebini de hekimler şu şekilde açıklamışlardır: “Midede soğuk karakterli mizaç bozukluğu görülmeye başlanır; bu durumda, mide gereği gibi sindirmeye güç yetiremediğinden ağır, yoğun ve bozuk hıltlar ortaya çıkar.” Birinci risalede bu durum zaten açıklanmıştır. “Bu da söz konusu hastalığın ortaya çıkmasına neden olur.” demişlerdir.

Üçüncü bölüm; yanık hıltların doğası konusunda hekimler karşıt görüşlere sahiptir. Kimisi, hıltlar yandıktan sonra sıcaklık karakteri yok olur; yanık hıltlar kuru-soğuk

karakterli kalırlar, demişlerdir. Fakat Felix Platter isimli hekim, yanık hıtlarda sıcaklık karakterinden başka, bir miktar da zehirlilik olduğunu kanıtlayarak demiştir ki, “eğer karın bölgesi organlarında biriken yanık hıtlarda sıcaklık karakteri olmasaydı hastada zaman zaman şiddetli sıcaklık gözlemlenmezdi. Ve eğer bir miktar zehirlilik de olmasaydı yükselen buharlardan beyin acı çekmez, hastanın aklının hep sağlıklı olması gerekirdi. Ve bununla birlikte, hipokondrik melankoliye yol açan hıtların yanışı çok güçlü değildir. Çünkü hastada sayıklama korku ile birlikte. Ve eğer yanma çok şiddetli olursa durumun manik hipokondrik melankoli, yani delilik safhasına geçmesi konusunda erken dönem ve son dönem hekimlerinin fikir birliği etmeleri iddia edilenin kanıtlanması açısından güçlü bir delildir.” Deliliğe neden olan hıtların şiddetli yandığını, hastadan korkunun tamamen yok olmasından anladılar. Fakat Sennert, söz konusu hekimlerin delilini iki sebeple reddedip yanık hıtların doğasının soğuk-kuru karakterli olduğu ve zehirli olmadığı fikrini ortaya atar. “**Birinci sebep;** hastanın ekşi geçirmesi ve kustuğunda ekşi balgam görülmesi hıtların soğuk karakterli olduğuna işaret eder. **İkinci sebep;** hipokondrik melankolide ortaya çıkan akıl karışıklığı ve sayıklama, yanık hıtların beyne ağır, yoğun ve siyah buharlar yükselip **ruh-ı nefsanî** ve **hayvaniyyede** bulanıklığa sebep olmasından kaynaklanır. Yani adı geçen hekimlerin söylediği gibi bu, yanık hıtlarda zehir olmasından dolayı değildir” demiştir. Kısacası, eğer mizaç bozukluğu midede, ciğerde ve dalakta birlikte olursa hipokondrik melankolinin çok şiddetli olduğunu gösterir. Çünkü karaciğer ve dalakta sıcak karakterli mizaç bozukluğu ve midede soğuk karakterli mizaç bozukluğu olursa midede asitli hıtlar ortaya çıkar. Ciğer de birdenbire ortaya çıkan bu hıtları sindirimden önce kendine çeker. Fakat karaciğer ilk önce gıdanın sindirilmeye yatkın olanını ve incisini çeker; daha sonra ağır ve yoğun olan kısmını çeker. Fakat gıdanın incisinden, çok ince olan kısmı buhar olur ve bir miktar ağır ve yoğun olan kısmı ise sıcak karakterli mizaç bozukluğu nedeniyle tuzlu hılt derecesinde olur. Ve eğer buhar beyne yükselirse nezle oluşur ve eğer bütün vücuda yayılırsa ‘döndürücü ağrı’ ortaya çıkar, yani hastayı bir taraftan diğer tarafa döndüren bir ağrı meydana gelir veya damara (?) sebep olur. Fakat karaciğerin sonradan çektiği ağır ve yoğun hılt, mezenter damarlarına ve bezlere geçtiğinde de çok ağırlık ve yoğunluk verir ve yapışkanlığı da olduğu için bulunduğu bölgeye yapışır. Ciğere ulaşanı da sıcak karakterli mizaç bozukluğu sebebiyle yanar, söz konusu organlarda tıkanıklığa yol açarak hipokondrik melankolinin oluşmasına neden olur. Ve eğer karın bölgesi organlarında yerleşmiş olan kara safra hıltını dalak kendisine çekerse, dalağın kendisinde olan sıcak karakterli mizaç bozukluğundan dolayı söz konusu hastalığın ortaya çıkmasına diğer saiklere nazaran çok daha fazla sebep olur, demiştir.

Uyarı; hipokondrik melankoliye yatkın olanları açıklamak içindir. Bilinsin ki bu hastalığa, bünyesi kabızlığa meyyal olanların yatkınlığı, olmayanlardan fazladır. Kabızlığa meyyal olanların kabızlığını yavaş yavaş yumuşatmak gerekmektedir. Ve yirmi yaşını geçmiş olanlar olmayanlardan daha yatkındır. Çünkü yirmisinin üstünde akıl arttığı için ruhsal değişiklikler fazla olur ve vücuttaki temel rutubette de eksiklik ortaya çıkarak söz konusu hastalığın oluşmasına yatkınlık fazla olur. Ama yirmi yaşının altında akılda eksiklik olduğu için dert tasa çok olmaz. Dahası, ağır ve yoğun yiyecekler de yenilirse vücut ısısı artar ve harekette aşırıya kaçılınca bünyenin sindirimi üstün gelir, hipokondrik melankolinin kaynaklandığı maddeler çözülür, demişlerdir.

Dördüncü bölüm; hipokondrik melankolinin yedi sebebi vardır: İlki, çoğunlukla hazımsızlık ve ağır, yoğun ve yapışkan besinler tüketmekten meydana gelir. Örneğin; etlerden sığır eti, geyik, ceylan, karaca geyiği etleri gibi; ve balık türlerinden saf tatlı su balıkları ve denizin iri balıkları; tuzlu balıklar, tuzlu etler gibi ve su kuşları eti gibi. Ve sebzelerden lahanaya, patlıcan ve mercimek gibi; ve katı pişmiş yumurta gibi; ve ağır ve yoğun suların içmek gibi. **İkincisi,** havası ağır yerlerde yaşamaktır. **Üçüncüsü,** şiddetli harekettir. **Dördüncüsü,** hareketsizliktir. **Beşincisi,** ders ve kitaplarla devamlı ve aşırı derecede meşgul olmaktır. **Altıncısı,** boşaltılması gereken hıltların tutukluğudur: adet kanı, basur kanı gibi. **Yedincisi,** dert ve tasadır, yani devamlı düşünceli ve endişe içinde olmaktır.

Beşinci bölüm; hipokondrik melankolinin belirtileri on altı tanedir: İlki ateşsiz sayıklamadır. **İkincisi,** korkulmayacak şeylerden korkmaktır. **Üçüncüsü,** ruh halinin sık sık değişmesidir. Yani üzüntü, keder, huzur, mutluluk gibi hallerin kısa zamanda arka arkaya meydana gelmesidir. **Dördüncüsü,** yemekten sonra sindirimde zorluk meydana gelmesidir. **Beşincisi,** çok tükürmektir. **Altıncısı,** ekşi geçirmenin görülmesidir. **Yedincisi,** karın bölgesi organları çevresinde sıcaklık karakteri gözlemlenmesidir. **Sekizincisi,** kimi hastalarda mide ağrısı olmasıdır. **Dokuzuncusu,** kimi hastalarda mide ağrısı ile birlikte sırt ağrısı oluşmasıdır. Midenin sindirimi gereği gibi olduğunda ise bu belirti kaybolur; ama sindirim doğru bir şekilde meydana gelmezse yemekten sonra belirti yeniden baş gösterir. **Onuncusu,** hastanın ekşi balgam ve ekşi yemek kusmasıdır. Ve zaman zaman bunlarla birlikte ekşi ve acı bozuk hılt kusmaktır. **On birincisi,** mide gerilmesi ve mide ağzında ağrı gözlemlenmesidir. Bazense mide ağzındaki ağrının şiddetli olmasıdır. Tüm bunların sebebi mideye buharların ve gazın yükselmesidir. **On ikincisi,** hastanın konuşmaya güç yetirememesidir ve konuştuğu zamanlardaysa dilinde pelteklik ortaya çıkmasıdır. Sebebi, boğazdan dilin sinirlerine ekşi buharların yükselip ekşiliği ve gerginliği nedeniyle sinirlerin hareketine engel olmasıdır. **On**

üçüncüsü, kalp daralması, bunalma ve çarpıntı görülmeye başlanmasıdır. Sebebi, kalbe buhar ve gazların yükselmesidir. **On dördüncüsü**, nefes darlığı ortaya çıkmasıdır. Sebebi, diyaframa ve akciğere buhar ve gazların yükselmesidir. **On beşincisi**, başta şiddetli ağrı olmasıdır. Sebebi, buhar ve gazların sinir sistemine yükselmesidir. Zaman zaman baş ağrısı o dereceye varır ki hasta başının ikiye yarıldığını zanneder. **On altıncısı**, hastanın kollarında uyuşma ve soğukluk oluşmasıdır. Öyle ki hasta kollarında karınca yürüyor zanneder ve düşmekten korkup sabit kalabileceği bir yer arar. İlâveten, kalp daralması, korku ve sayıklama görülmeye başlanır. Tüm bunların sebepleri hekimlerin omurilik dediği omurga iliğidir. Buranın bazen sol, bazense sağ tarafına buhar ve gazların yükselmesi nedeniyle meydana gelir. Ve eğer soğuk tabiatlı mizaç (?) ortaya çıkarsa, bünye vücut ısısına yardım eder ve buhar ve gazlar çözülür, hastanın görünüşü sağlıklı haline geri döner. Dahası, semptomlardan üzüntü ve endişe eksilir ve hastanın akli düzgün çalışır. Sanki hastada hiç rahatsızlık var olmamış gibi olur. Ancak semptomlardan korku sabit kalır. Hastanın sara ve felç olacağı kuruntusuna kapılıp yeniden nöbet geçirmesine sebep olur.

Sözün özü, karın bölgesi organlarının kötü etkilenmesiyle biriken yanık hıtlardan kara safralı buharlar yükselir. Eğer beyne yükselirse sayıklama ve uykusuzluk meydana getirir ve hasta uyuduğu zaman korkunç rüyalar görür. Ve eğer kalbe yükselirse korkuya sebep olur. Ve eğer buhar, atardamarlar yoluyla kalbe yükselirse o derece kalp sıkıntısı ve çarpıntı ortaya çıkar ki hasta hayatından ümit kesmeye başlar. Ve eğer kulağın sinirlerine yükselirse hastada büyük bir kulak çınlaması oluşur. Hatta hasta çan sesi ve büyük bir nehir çağlıtısu duyduğunu düşünür. Ve eğer göz katmanlarına yükselirse buharın bulanıklığı nedeniyle göz kararması ortaya çıkar. Ve eğer göz kapaklarına yükselirse hasta göz kapaklarını kaldırmak istediğinde ağır gelir, gözünü açmakta zorlanır

Ve de bilinsin ki, buharların beyne hangi bölgeden yükseldiği konusunda hekimler fikir ayrılığına düşmüştür. Kimisi mide ağzından yükseldiği fikrine kapılmıştır. Fakat hekim Sennert, dalakla yakınlığı fazla olan organlardan yükseldiğini düşünüp demiştir ki, “mide kapısı dedikleri damardan ve dalağın çevresinde bulunan büyük atardamardan ve bunların aracılığıyla olan akciğer toplardamarlarından buhar yükseldiğini gözlemledik. Fakat mide ağzından yükseldiğine kanaat getirenleri de reddetmem.”

Bu hastalığın semptomlarının hep aynı düzeyde seyretmediğinin farkında olunsun. Semptomlar bazen yatıştır, bazen sebepsiz yere yeniden ortaya çıkar; nöbetleşe bir şekilde olur. Özellikle de hastalığa yol açan bir sebep eklenince; örneğin, üzüntü, keder, korku, öfke, çok şarap içmek, gaz üreten besinler tüketmek ve hazımsızlık rahatsızlığı geçirmek gibi. Bu hallerde

birdenbire hastanın ağızında kuruluk ortaya çıkar ve söz konusu hastalık yine geri gelir. Sözün kısası, bu hastalıkta bahsedilen semptomların baş göstermesi ya da yatışması karın bölgesi organlarından yükselen buhar ve gazların azlık ve çokluğuna, kuvvet ve zayıflığına bağlıdır. Buhar ve gazlar çözüldükçe semptomlar yatıştır, yeni buhar yükselmedikçe ortaya çıkmaz. Ve eğer beyne ve diğer organlara yükselen buharlar çok olursa semptomlar kuvvetli olur ve geç çözülür. Ve eğer az olursa semptomlar da daha çabuk yok olur. Gelgelelim, bu bahsi geçen belirtilerin ve semptomların tamamının aynı hastada görülmesi gerekmez. Bazı belirtilerle birlikte hastada korku ve sayıklama bulunması hipokondrik melankoli tanısının konulması için yeterlidir.

Takdimetü'l-ma'rife. Bu hastalığın kaynaklandığı iki sebep vardır: **İlki**, karın bölgesi organlarında çeşitli mizaç bozukluklarının ortaya çıkmasıdır. **İkincisi**, mizaç bozukluğu sebebi ile karın bölgesi organlarında yanık, ağır, yoğun ve kuru hıtların birikmesidir. Gelgelelim bu durumda tedavi son derece zordur. Çünkü bu hastalıkta tedavi, zıt karakterleri birleştirmek ve çeşitli mizaç bozukluklarını yavaş yavaş düzeltmekle olur. Örneğin, midede oluşan soğuk karakterli mizaç bozukluğu sıcak karakterli ilaçları gerektirir ve ciğerde oluşan sıcak karakterli mizaç bozukluğunu tedavi için soğuk karakterli ilaçlar lazımdır. Ve kuru, ağır ve yoğun hıtlar düzenleyici ve kesici ilaçları gerektirir. Ve eğer düzenleyici ilaçlar verilirse hidrat fazlalığı artarak hastalığın şiddetlenmesine sebep olur. Çünkü, bu hastalığa yakalanmış olanların çoğunun sürekli tükürme rahatsızlığına tutulmuş olmaları sebebiyle hekimler bu hastalığa kuru, ağır ve yoğun hıtların neden olmasıyla birlikte su ile ilgili bir durumun da var olduğunu kanıtlamışlardır. “Ve eğer hipokondrik melankoliye neden olan hıtlara sarı safra hıltı karışırsa yanma da artar ve sonuç olarak hipokondrik melankoli deliliğe dönüşür.” demişlerdir. “Dönüşmesinin belirtisi şudur ki, hasta korkak ve kederliyken hastada sevinç ve cesaret halleri görünmeye başlar. Ve eğer yanık hıtlardan yükselen buharlarda kötü bir durum oluşursa, beyne yükseldiklerinde sancılanma ve sara meydana getirirler. Ve bu hastalık kronik rahatsızlıklardan olduğu için beyinde zafiyet oluşmasından kaynaklı olarak beynin kendisinde asitli balgamlı hılt birikir ve beyinde tıkanıklık meydana getirmesi sonucu hastaya felç inmesine neden olur.” demişlerdir.

Altıncı bölüm; hipokondrik melankolinin kanun üzere özet bir şekilde tedavisi hakkındadır. Bilinsin ki bu hastalıkta, karın bölgesi organlarında sıcak karakterli mizaç bozukluğu nedeniyle biriken yanık, kuru, ağır ve yoğun hıtların beyne ve kalbe buhar yükseltmesinden dolayı hastada kötü semptomlar görülmeye başlanır. Bu konu daha önce açıklanmıştır. Şimdi, öncelikle hastalıkta ortaya çıkan semptomları yatıştırmak gerekir. Eğer ki

hastanın melekeleri kuvvetli olursa semptomların tedavisiz yatışması da mümkün olur. Fakat karın bölgesi organlarında biriken bozuk hıtların uzun süre kalıcı olmaması için ve tekrar buhar yükselmemesi için ağır ve yoğun hıtları yavaş yavaş yumuşatmak ve ince olan kısmını idrar ile boşaltmak lazımdır. Bu durumda ise hastalığın tedavisinde dört koşula uymak gerekir: **İlki**, kuru, ağır ve yoğun hıtların kuruluşunu, düzenleyici ilaçlar ile düzenlemek ve ağır ve yoğun olan kısmını kesici ilaçlar ile kesmektir. **İkincisi**, vücutta hıtların aktığı tıkanık olan yolları açıcı ilaçlar ile açmak ve inceltmektir. **Üçüncüsü**, bozuk hıtlar üreten gıdaları terk etmektir. **Dördüncüsü**, kalp ve beyne güç veren ilaçlar kullanmaktır ki bu sayede buhar tekrar yükselmesin.

Yedinci bölüm; hipokondrik melankolinin ayrıntılı tedavisi hakkındadır. Bilinmelidir ki bu hastalıkta bünyeyi devamlı olarak mümkün olduğunca yavaş bir şekilde yumuşatmak gerekir. Çünkü öncelikle vücudu yavaş yavaş yumuşatmadıkça tedavi etkili olmaz. Yine de bu hastalıkta kuvvetli bir ishal yapıcı ilaç vermek iki sebeple uygun görülmez: **Birinci sebep;** ishal yapıcı ilaç güçlü olursa hastalığa neden olan kaynakları şiddetlendirerek hastanın nöbet geçirmesine neden olur. **İkinci sebep;** hastalığın şiddetlenmesine neden olur. Çünkü vücutta hıtların aktığı ilk yollar olan mide, bağırsaklar ve mezenter damarları organlarında bozuk hıtlar birikerek yollar tıkanmıştır. Güçlü bir ishal yapıcı verildiğinde, bozuk hıtlar vücudun derinliklerinden şiddetle çekilip söz konusu yollardaki bozuk hıtların fazla irkilmesine sebep olur ve tıkanıklık çoğalıp hıtların çıkması güçleşir. Çıktıkları zaman ise bozuk hıtlar ve iyi hıtlar birlikte çıktığı için hastanın melekelerinde zafiyet meydana getirip hastalığın şiddetlenmesine, hatta belki hastanın ölümüne sebep olur. Buna göre, ilk olarak şu lavmanı uygulamak gerekir. **Tarifi şu şekildedir:** Altı dirhem ufalanmış asıl hatmi; altı dirhem taze dövülmüş besbaye; her birinden birer tutam ebe gümece, yapışkan, hatmi yaprağı, yer fesleğeni; yarım tutam papatya çiçeği; on beş tane tatlı erik; on dirhem diyakatlikon macunu; iki dirhem ayaric-i faykara isimli macun; otuz dirhem ishal yapıcı ilaç şekeri olan gülbeşeker; on beş dirhem menekşe ve papatya yağları. Tüm bu malzemeleri yeterli miktarda suyla pişirdikten sonra yüz elli dirhemini alıp her zaman yapıldığı şekilde lavman yapsınlar. Ve eğer hastanın kuvveti yerindeyse veya ciğerinde sıcak karakterli mizaç bozukluğu çoksa ciğeri rahatlatmak için ve tedavinin yerine getirilmesi için koldaki ciğer damarından kırk veya elli dirhem kan alsınlar. Ve eğer illet dalaktaysa, hastanın kuvveti yerindeyse koldaki dalak damarından kırk veya elli dirhem kan alsınlar. Ve bir iki gün dinlenmeden sonra gerekirse anüse dört sülük takmak bu hastalıkta sihir gibi bir etki yapar.

Ve eğer hipokondrik melankoli basur kanı tutukluğu nedeniyle meydana gelmişse yukarıda bahsedildiği gibi koldan kan alındıktan sonra anüse sülük takmak zorunlu hale gelir. Ve eğer sülük takmak mümkün olmazsa safin damarından belirtilen yol üzere kan alsınlar. Ve eğer hipokondrik melankoli adet kanı tutukluğu nedeniyle ortaya çıkmışsa bahsi geçen lavman tarifiyile lavman yapıldıktan sonra ve adet kanından temizlenip dört beş gün geçtikten sonra koldan elli veya altmış dirhem kan alsınlar. Dinlendikten sonra hıltın kıvamını ıslah edici ve olgunlaştırıcı ilaçlar ile tıkanıklıkları açıcı ilaçlar kullansınlar. Ve üç dört günde bir bahsi geçen lavmanı yeniden yaptıktan sonra adet kanının akmasına altı yedi gün kala ayaktaki safin damarından da altmış veya yetmiş dirhem kan alsınlar.

Ve eğer hipokondrik melankoli midenin sindirim zafiyeti nedeniyle baş gösterdiyse lavman ve kan almadan sonra yavaş yavaş kusturucu ilaç vermek ishal yapıcı ilaç vermekten daha iyidir. Çünkü kusturucu ilaçtan önce ishal yapıcı ilaç verilirse bu, midede oluşan yapışkan, ağır ve yoğun hıltları karın bölgesi organlarına indirip tıkanıklıkları çoğaltarak hastalığın şiddetinin artmasına sebep olur. Ama kusturucudan sonra verilirse söz konusu sakınca ortadan kalkar. Hafif kusturucu ilacın **tarifi şu şekildedir:** Kırk dirhem turp kökü suyu ve otuz dirhem sikencübini sıcaklığı ılıktan daha fazlayken defalarca içsinler. Ve eğer hasta bununla kusamazsa bu karışıma iki dirhem hakiki avşar otu ekleyip yirmi dört saat kaynattıktan sonra bahsedildiği şekilde defalarca içsinler. Daha sonra hıltları iyice pişirip kıvam buldurmakta acele etsinler. Çünkü bozuk hıltlar pişmeden önce kolaylıkla dışarı atılamazlar. Ama piştikten sonra kolaylıkla vücuttan dışarı çıkarmaya güç yetirilir. Şimdi bu durumda ağır ve yoğun hıltları inceltmek, hıltların yapışkan olan kısmını kesici ilaçlar ile kesmek ve tıkanık yolları açıcı ilaçlar ile açmak gerekir. Fakat inceltme, kesme ve açma işlemleri için verilen ilaçlarda sıcaklık ve kuruluk karakterinin olması lazımdır. Ancak, sıcaklık karakteri çok olursa hastalığın şiddetlenmesine sebep olur. Çünkü bu hastalığın en büyük sebebi sıcaklık ve kuruluk karakteridir. Fakat inceltme, kesme ve açma işlemleri için kullanılan ilaçlarda bir miktar sıcaklık karakteri olması gerekir. Bunu nedenle, kesici ve açıcı ilaçlar kullanıldığında durumu düzeltmek için ve sıcaklık ve kuruluk karakterlerinin zararını gidermek için soğuk-nemli karakterli ilaçları kullanmak gerekir. Örneğin, hıltın kıvamını ıslah edici ve olgunlaştırıcı ilaçlardan şu karışım söz konusu etkilerin tümünü kapsamaktadır. **Tarifi şu şekildedir:** İkişer dirhem hindiba kökü, sığır dili otu kökü, iskorçına kökü, taze dövülmüş besbaye, gebre otu kökünün kabuğu; bir dirhem avşar otu; yarımşar tutam oğul otu yaprağı, kestere otu yaprağı, altın otu, şahtere otu, taze baldırıkara, yer meşesi; bir tutam pelin otu; ikişer dirhem sığır dili otu, menekşe çiçekleri ve ağaç kavunu kabuğu; birer dirhem anason ve rezene. Söz konusu malzemeleri üç yüz dirhem saf suda

kaynatıp arıttıktan sonra sıcaklığı hala üzerindeyken üç dirhem saf sinameki ve üç dirhem Girit eftimonu ve on dirhem çekirdeksiz kuş üzümü malzemelerinin tamamını yirmi dört saat pişmiş olan karışımın suyunda kaynatsınlar. Daha sonra kırk dirhem misket elması suyu ve tatlı olması için bir miktar da şeker ekleyip bu karışımdan kırk veya elli dirhem yedi gün ara vermeden aç karnına içsinler.

Ve eğer hasta, söz konusu karışımı kullanmaktan öğrenirse şu şerbet pişirilip otuz dirhemini iskorçına suyuyla ezip yedi gün aralıksız olarak versinler. **Tarifi şu şekildedir:** Yüz dirhem yetiştirme ve yabani sığır dili otu öz suyu; yüz dirhem misket elması öz suyu; yüz elli dirhem oğul otu öz suyu. Bu öz suları pişirilip arıttıldıktan sonra yeterli miktarda şeker ilave ederek ağda kıvamında bir şerbet yapıp tüketsinler. Daha sonra bahsi geçmiş olan lavmanı gün aşırı yapsınlar. Ardından şu şerbetten yirmi veya otuz dirhemini sığır dili otu suyu ile ezip yedi gün aralıksız olarak kullansınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Sekizer dirhem kuşkonmaz kökü, rezene kökü, taze dövülmüş besbaye, iskorçına kökü, hindiba kökü; dörder dirhem gebre otu kökü kabuğu, ılgın ağacı yaprağı; iki dirhem ağaç kavunu kabuğu; birer tutam altın otu, yetiştirme hindiba, taze baldırıkara; dört dirhem eftimon; birer dirhem anason ve rezene; ikişer dirhem kavun, karpuz, salatalık ve kabak çekirdeklerinin içleri; yirmi dirhem kuş üzümü. Tüm bu malzemeler bir vukiyye suyla yarısı kalana kadar pişirilip süzülün ve yüz dirhem misket elması suyu ve şahtere otu ve sığır dili otu öz sularının her birinden ellişer dirhem alıp arıttıktan sonra karışıma ekleyip yeterli miktarda şeker ile ağda kıvamında bir şerbet haline getirip otuz dirhemini sığır dili otu suyu ile ezerek aç karnına yedi gün ara vermeden içsinler. Bu sırada iki gün aşırı olarak bahsi geçen lavmanı yapsınlar. Daha sonra şu hafif ishal yapıcı karışımı kullansınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Otuz tane Amasya eriği; altı dirhem dövülmüş besbaye, yarım vukiyye suyla pişirilsin. Üçte ikisi gidip üçte biri kalana kadar pişirilmeye devam edilsin. Arıttıldıktan sonra iki kere imbikten geçirilerek damıtılmış otuz dirhem gül suyu veya sirhişt denilen tıbbi zamp ile birlikte şerbet haline getirilip aç karnına defalarca içilip yemek yemeye üç saat sonra başlansın. Daha sonra hıltın kıvamını ıslah edici ve olgunlaştırıcı ilaçlardan hangisi seçilirse iskorçına suyu ile yedi gün aralıksız içsinler. Sonrasında şu ishal yapıcı karışımı kullansınlar. **Tarifi şu şekildedir:** Otuz tane Amasya eriği; on dirhem taze dövülmüş besbaye; yarım dirhem tarçın, yarım vukiyye saf su ile üçte biri kalıncaya kadar pişirilsin. Arıttıldıktan sonra sıcakken üçer dirhem saf sinameki ve Girit eftimonu on iki saat bu karışımın içinde kaynatılsın. Ardından süzülüp yirmi beş dirhem sirhişt adlı tıbbi zamp eklensin. Defalarca aç karnına içilip yemek yemeye üç saat geçtikten sonra başlansın. Daha sonra üç gün dinlenmenin ardından söz konusu hılt olgunlaştırıcı ilacı yedi gün aralıksız olarak içirip

sonrasında ishal yapıcı ilaç versinler. **Tarifi şu şekildedir:** Altı dirhem taze dövülmüş besbaye; iki dirhem ağaç kavunu kabuğu; yarım dirhem rezene tohumu; yarım dirhem anason; on dirhem kızıl kuş üzümü. Yarım vukiyye peynir suyuyla üçte biri gidene kadar pişirilip süzöldükten sonra sıcakken söz konusu malzemeleri yirmi dört saat haşlasınlar. Üç dirhem sığır dili otu ve birer miskal menekşe çiçekleri; dört tane dövülmüş karanfil; üçte bir dirhem tarçın, arıtıldıktan sonra yirmi beş dirhem sirhişt zamkı ile eritilip aç karnına defalarca hastaya içirsinler. Yemek yemeye üç saatten sonra başlasınlar.

Hekim Antonio Benivieni bir şerbetten bahseder ve “bu şerbeti söz konusu hastalık için bir araya getirdim ve faydasını gözlemledim” diye överdi. Aslında kendisinden sonra gelen hekimler de söz konusu şerbeti onaylayıp övdüler. Çünkü bu şerbette hıltları olgunlaştırmak, hıltların ağır ve yoğun kısmını kesmek, tıkanıklıkları açmak ve bünyenin kabızlığını yavaş yavaş yumuşatmak, mizaç bozukluklarını düzeltmek gibi faydalar vardır. **Tarifi şu şekildedir:** Birer tutam çördük otu, oğul otu, kestere otu; birer tutam sığır dili otu, şerbetçiotu çiçeği, altın otu, şahtere, taze baldırıkara; yirmi dörder dirhem hindiba kökü, sığır dili otu kökü, gebre otu kökü; onar dirhem pelin ve ağaç kavunu kabuğu; yirmişer dirhem saf sinameki ve taze besbaye; ikişer dirhem kekik otu ve ufalanmış güzel kokulu papatya çiçeği; birer dirhem Mekke ayrığı, anason, rezene tohumu; otuz dirhem çekirdeksiz ufalanmış kişniş üzümü, iki vukiyye suyla yarısı kalana kadar pişirilsin. Arıtıldıktan sonra ellışer dirhem misket elması, gül ve ekşi turunç öz suları ve yine arıtıldıktan sonra yüzer dirhem sığır dili otu ve şahtere öz sularının tümü arıtıldıktan sonra yeterli miktarda şeker ile ağda kıvamına getirilip her gün otuz dirhemi aç karnına sığır dili otu ve iskorçına suyu ile birlikte kullanılsın. Ve bu tedaviler arasında dinlenmek zorunludur. Dinlenme günleri hekimin görüşüne göre belirlenir. Ve bu günlerde orta dereceli rahatlatıcı ilaçlar ve kalp ve beyne kuvvet verici ilaçlar kullanmak gerekir. Özellikle şu macundan Bursa kestanesi kadar her gün aç karnına tüketip üzerine iki fincan iskorçına suyu içsinler. **Tarifi şu şekildedir:** Yirmişer dirhem gülbeşeker, sığır dili otu çiçeği hamuru ve devai misk macunu; onar dirhem diyasentu macunu ve fermuz macunu; beşer dirhem dövölerek toz haline getirilmiş inci ve zümrüt; beşer tane emleç ve gabuli; altı dirhem dövölerek toz haline getirilmiş mercan; üç dirhem amber, bir dirhem misk, iki miskal yılan panzehiri ve bir deste altın varağını bir güzel karıştırıp yesinler.

Fakat son dönem hekimlerinin seçkinlerinden Sennert bu hastalıkta şu şerbeti över. **Tarifi şu şekildedir:** Elli dirhem taze kazınmış ve dövülmüş besbaye; birer tutam yetiştirme ve yabani sığır dili otu ve oğul otu; sekizer dirhem topalak otu, gebre otu, avşar otu; yirmişer dirhem yetiştirme ve yabani hindiba tohumları. Tüm bu malzemeleri yeterli miktarda suyla

yarısı kalana kadar pişirsinler, artıldıktan sonra on altışar dirhem saf sinameki ile Girit eftimonu ve yarım vukiyye misket elması suyuyla pişirilen karışım sıcakken bahsi geçen sinameki ve eftimonu yirmi dört saat içinde kaynatsınlar. Daha sonra yeterli miktarda şeker ile şerbet yapıp her sabah yirmişer dirhemini sığır dili otu veya iskorçina suyu ile ezip içsinler. Hekim Platter de bu hapı över. **Tarifi şu şekildedir:** İki dirhem sarı sabır; yarım dirhem mürrisafi; bir dirhem eftimon; yarımşar dirhem avşar otu ve yılan otu; bir dirhem çadır uşağı; birer buçuk dirhem maydanoz tohumu ve Çin raventi; üçte bir dirhem Hint sümbülü ve çadır uşağını şarap sirkesiyle ezsinler ve tüm malzemeleri pelin otu öz suyu ile yoğurup haplar hazırlasınlar. Ve üç günde bir haplardan bir dirhemini üçte ikisi kadarını kullansınlar. Eğer etki etmezse bir dirhem de kullanılabilir. Aslında bahsi geçen hapı bendeniz de uygun gördüm. Çünkü dalağında tıkanıklık olanlara ve dalak hastalıklarına yakalanmış olanlara verdim, çok yararını gördüler. Ve bu hastalığa yakalanan bazı hastaların ciğerinde ve mezenter damarlarında sıcak-kuru karakterli mizaç bozukluğu fazla olursa tedavi sırasında on veya on dört gün aralıksız peynir suyu içmeleri uygundur. Fakat bunun sıcak olması gerekir; soğuk olursa mide için zararlıdır. Özellikle bahsi geçen haptan tüketildiği gün iki saat geçtikten sonra yüz dirhem peynir suyu içmek çok yerinde olur. Ve bilmek gerekir ki bu hastalığa yakalananların kimisinde o derece fazla kuruluk karakteri görülmeye başlanır ki bahsi geçen hılt olgunlaştırıcı ilaçlar ve yavaş yavaş etki eden içecekler ile haplar fayda vermez. Bu durumda hıltları olgunlaştıran şerbetlerin içildiği zamanlarda üç dört günde bir risalenin başında yazılmış olan lavmanı kullansınlar. Biraz önce bahsi geçen hap tüketilmeden bir gün önce söz konusu lavmanı kullanıp ertesi gün hapı yiyip üç saat geçtikten sonra yüz dirhem peynir suyu içsinler.

Bu hastalıkta midenin kötü etkilenmesi yüzünden burada asitli hıltların biriktiği bilinmelidir. Ve hıltlar yapışkan olduğu için mideye yapışır. Ağır ve yoğun olduğu için ise bağırsaklara gidemez. Midede gaz meydana getirir ve mideyi gererek ağrıya sebep olur. Bu hususlara kısaca değinmiştik. Bu durumda, risalenin başlangıcında kaleme alınmış olan hafif kusturucu ilacı vermek gerekir. Ve eğer etki etmezse bir buçuk dirhem katran köpüğü ile on iki saat kaynatıp sıcaklığı ılıktan fazlayken defalarca içsinler. Fakat kusturma işleminin koşullarına uysunlar. Örneğin, kusan kişinin göğsü dar olmamalı, öksürüğü olmamalı ve önceden kan tükürmüş olmamalı. Zorlukla kusanlardan da olmamalı. Ve eğer bahsi geçen tedaviler ile hastalık azalmayıp hılt birikmesi gözlemlenirse önceden sözü edilmiş olan raventli şerbette bir dirhem pastil haline getirilmiş katran köpüğünü on iki saat haşlayıp defalarca versinler. Ve son dönem hekimlerinin seçkinlerinden Sennert, malihülya hipokondrisi hakkındaki yazısında yalnız pelin otu karışımını över. “Otuz veya kırk gün devam edildiği takdirde büyük faydasını

görürler.” der. Bendeniz de uygun gördüm. Ama pelin otu karışımı şu malzemeler ile birlikte pişirilirse son derece mantıklı bulurum. **Tarifi şu şekildedir:** Bir tutam ak pelin diye de bilinen pelin otu; on beş dirhem ılgın ağacı kabuğu; bir tutam sığır dili otu yaprağı ve on dirhem sığır dili otu kökü; birer tutam oğul otu, altın otu, yeterli miktarda suyla yarısı kalana kadar pişirilsin. Her sabah aç karnına biraz şeker ile iki fincan içsinler. Ve yine adı geçen hekimden aktarılır ki, “bu hastalıkta gebre otu ve pelin otu pastillerini birlikte dövüp ve kalp ilaçlarından amber macunu veya ferahlatici yakuti veya mesir macununu veya Venedik tiryak-ı faruk panzehrini dövülmüş gebre otu ve pelin otu pastilleri ile karıştırıp tekrar pastil haline getirip iki dirhem kullansalar veya zaman zaman tiryak-ı faruk panzehrinden üçte bir dirhemini iki dirhem gülbeşekere karıştırıp kullansalar çok faydasını görürler.” Ve de bilmek gerekir ki bahsi geçen ilaçlar ile hasta sağlığına kavuşmazsa birinci risalede detaylı bir şekilde açıklanan çilek içerikli ilaçlara başvurup şartlarına eksiksiz bir şekilde uyararak bunları kullansınlar. Çünkü bu şerbet çok tıkanıklık açıcı ve ağır ve yoğun hıltları kesici etkiye sahip olması dışında kara safrayı da vücuttan dışarı atar. Diğer ilaçlarda da bu etkiler bulunduğu halde bunlar çilek şerbetinde var olan özelliklere benzemez. Bu hastalıkta ortaya çıkan semptomların birinci risalede bulunan semptom tedavi yöntemleri ile tedavi edilmesi ve altı zorunlu sebep denilen, sağlıklı kalmak için bilinmesi gereken altı temel önkoşul dahilinde alınacak önlemlere de aynen yazıldığı şekilde uyulması gerekir.

Bu hastalığa bahsi geçen tedaviler uygulandıktan sonra hastanın karın bölgesi organları için uzun süre kuvvet verici ilaçlar kullanmak gerekir ki hastalık yeniden ortaya çıkmasın. Örneğin **tarifi şu şekilde** olan macun gibi: Tümü dövülmüş olan birer miskal inci, zümrüt, ağda kıvamında mercan, Ermeni kili ve ufalanmış fildişi rendesi; dörder dirhem diyarudon tozu, sandaloz macunu, kil-i cevariş denilen hazmı kolaylaştırıcı kil tozu; üçte bir dirhem kestere otu ve kılıç otu; yarımşar dirhem rezene tohumu, tarçın, Hint sümbülü; birer dirhem Hint kamışı şekeri ve beyaz sandalı, hindiba şarabı ile macun haline getirip aç karnına her sabah küçük Hindistan cevizi miktarı yiyip üzerine oğul otu suyu ve kokulu ağaç kavunu suyu içsinler.

SONUÇ

Hayatizade Büyük Mustafa Feyzi Efendi'nin on yedinci yüzyılda Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı beş farklı risaleden oluşan **Er-Resailü'l-müşfiye li'l-emrazi'l-müşkile**'nin birbiriyle ilişkili ilk iki risalesinin 37 Hk 1670 numaralı Kastamonu nüshasını, 1025 numaralı Hamidiye nüshasından da faydalanarak transkribe edip günümüz Türkçesine kazandırdık. Çalışmamız dahilinde, risalelerin içeriklerini anlamlandırmaya imkan verecek ölçüde, antik felsefenin Galenik tıbbı, Galenik tıbbın ise klasik İslam tıbbına etkisini değerlendirdik. Hastalık ve sağlık kavramlarının Galenik tanımlarına yer verdik. Klasik doğa felsefesi etrafında şekillenmiş olan, Galenik tıp düşüncesinin temelinde yer alan **ahlat-ı erbaa** teorisini genel hatlarıyla ele aldık. Risalelerde yer verilen, hastalıklara karşı tedbir, hastalıkların teşhis ve tedavisi hakkındaki hususları inceledik. Klasik İslam fizyolojisinde temel bir işleve sahip olan **ruh-i nefsanî, ruh-i hayvanî** ve **ruh-i nebati** kavramlarını açıkladık. **İllet-i merakiyye** (hipokondri) ve **sevda-yı merakiyye** (hipokondrik melankoli) hastalıkları arasındaki farkları, Hayatizade'nin risalelerinde yaptığı açıklamalardan hareketle gözden geçirdik. İncelememizin nihayetinde ise ikinci risalenin konusunu oluşturan melankoli hastalığının doğası, çeşitleri, semptomları ve tedavisini ele aldık.

Sonuç olarak, Hayatizade'nin söz konusu risaleleri transkribe olmuş ve sadeleştirilmiş bir şekilde literatüre kazandırılırken, bu risaleler üzerinden yapılan inceleme sayesinde klasik İslam tıp ilminin temel kavram ve prensipleri, özellikle **ahlat-ı erbaa** teorisi merkezinde ve tıp ve doğa felsefesi disiplinlerinin ilişkisi etrafında değerlendirilme imkanına kavuşmuştur.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, A.** (1982). **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- AFACAN, Ş.** (2010). “From Traditionalism to Modernism: Mental Health in the Ottoman”,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AFYONCU, E.** (2005). **Osmanlı'nın Hayaleti**, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- AĞIRAKÇA, A.** (2013) “Osmanlı Döneminde Yazılan Tıp Eserleri ve Dayandıkları Kaynaklar”, **Journal of Islamic Research**, s.37-60.
- AHONEN, M.** (2014). **Mental Disorders in Ancient Philosophy**, Switzerland, Springer International Publishing.
- AKDENİZ, N.** (1977). **Osmanlılarda Hekim ve Hekimlik Ahlakı**, İstanbul, y.y.
- AKŞİT, G.** (2013). “Women’s Nature (Phusis) and Diseases as Objects of Observation In The Hippocratic Gynecological Writings: An Epistemological Study”,
Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- AYDIN, B. Z.** (1998). “Ebulfeyz Mustafa Efendi ve Ünlü Eseri Risale-i Feyziyye’ye Ait Yeni Bilgiler”, **İlmi Araştırmalar**, sy.6, İstanbul, s.331-344.
- AYDIN, M. B.** (2018). “Osmanlı Tıp Metinlerinde (15-17. Yüzyıl) Hava-Sağlık İlişkisi”,
Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, C. IV, sy. 7, s.33-55.
- AYVERDİ, İ. & TOPALOĞLU, A.** (2007), **Kubbealtı Lugati-Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- BAKAR, O.** (2016). **İslam Bilim Tarihi ve Felsefesi**, çev. Işık Yanar, İstanbul, İnsan yayınları.
- BAYAT, A. H.** (2010). **Tıp Tarihi**, 2.b. İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2010.
- BAYAT, A. H.** (1996) “Tıp Tarihimizde Hekimbaşı Hayatizadeler”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, sy. 6, İstanbul.
- BAYTOP, T.** (2015). **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

- BOZKURT, S.** (1989). “IV. Murat’ın Saray Hekimi Emir Çelebi’nin En-Muzecü’-t-tıbb Eserinde Dahili Hastalıklar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi.** (1975). **Osmanlı Müellifleri**, haz.: İsmail Özen, C.III, İstanbul, Meral Yayınevi.
- CEBBAR, A.** (2018). **İslam Bilim Tarihi: İslam Coğrafyasının Bilim Mirası Üzerine Konuşmalar**, 2.b., İstanbul, Küre Yayınları.
- CHAST, F.** (2015). “A History of Drug Discovery”, **The Practice of Medicinal Chemistry**, ed. C. G. Wermuth vd., Londra, Academic Press, 2015, s.3-63.
- ÇAĞLAR, N.** (2004). “Feneri-zade’nin ‘Kitabu’l-Fusul’u ve Osmanlı Tıp Eğitimindeki Yeri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DEMİRHAN ERDEMİR, A.** (1989). “Ahlât-ı Erbaa”, **DİA**, C.II, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, F.** (2008). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi.
- DİLÇİN, C.** (1983). **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- DOĞAN, Ş.** (2009). “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akribâdîn’in İstilah Lügati”, **Turkish Studies, International Periodica for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic**, C.IV/IV, s.250-316.
- DOLS, M. W.** (1992). **Majnun: The Madman In Medieval Islamic Society**, ed. Diana E. Immisch, Oxford, Clarendon Press.
- Ebu Ali İBN SİNA.** (2007). “Melankolinin Teşhis ve Tedavisi”, çev. A.Sait Aykut, **Cogito Dergisi**, sy. 51, s.24-38.
- ELİAÇIK, M.** (2012) “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vd. İfadeler”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.VII/III, s. 1123-1158.
- GRANT, M.** (2000). **Galen On Food and Diet**, Londra, Routledge.
- HANKINSON, R. J.** (2017). “Humours And Humoral Theory”, **The Routledge History of Disease**, ed. Mark Jackson, New York, Routledge.
- HENRY, J.** (2001). **Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri**, çev.Selim Değirmenci, İstanbul, Küre Yayınları.

- İBN BAHTİŞU.** (2014). **Tıp Sanatı ve Nefsin Halleri**, çev. Abdulkadir Coşkun, İstanbul, Litera Yayıncılık.
- İBN RIDWAN, A.** (1984). **Medieval Islamic Medicine**, çev. Michael W. Dols, haz. Adil S. Gamal, Londra, University of California Press.
- İBN SİNA,** “Tıp Kanunu”, **İBN SİNA: Doğunun Sönmeyen Yıldızı**, haz. Hüseyin Gazi Topdemir, Say Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.353-531.
- İHSANOĞLU, E. vd.** (2008). **Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, C.I, İstanbul.
- JOHNSTON, I.** (2006). **Galen: On Diseases and Symptoms**, Cambridge, Cambridge University Press.
- İBN-İ ŞERİF** (2017) **Yadigar**, 2.b., İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- KANAR, M.** (2009). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Say Yayınları.
- KARACAOĞLU, E.** (2014-2016). “Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi’nin Risale-i Sevda-i Merakiyye’si”, **Türk Tıp Etiği Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Araştırmaları Yıllığı**, C.VII, VIII, IX, İstanbul, s.125-6.
- KARNAK, A. İ.** (2016). “Hayâtîzâde Mustafa Feyzi’nin Risâle-i Hummâ-yı Redîe Risâlesi (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KÜÇÜKER, P.** (2010). “Lügat-i Mükilât-ı Eczâ’da Türkçe Bitki Adları” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. III/XI, s.401-415.
- KÜLTÜRAL, Z. & KOÇ, A.** (2014) “Ruhsal Hastalıklara Dair Bir Risale: Risâle-i Sevdâ-yı Merâkiyye”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul, s.217-244.
- LANGHOLF, V.** (1990). **Medical theories in Hippocrates: Early texts and the 'Epidemics'**, New York, Walter de Gruyter & Co.
- LONGRİGG, J.** (1998). **Greek Medicine: From the Heroic to the Hellenistic Age**, New York, Routledge.
- MAGNER, L. N.** (2005). **The History of Medicine**, 2.b., New York, Taylor & Francis Group.
- NASR, S. H.** (1976). **Islamic Science: An Illustrated Study**, England, Festival Pub. Co.Ltd.; (2006) **İslam ve Bilim**, çev. İlhan Kutluer, İstanbul, İnsan Yayınları.

- (2001). **Science and Civilisation in Islam**, Chicago, ABC International Group.
- ÖZTÜRK, L.** (2006). **İslam Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, İz Yayıncılık.
- PORTER, R.** (1996). “What is disease?”, **The Cambridge Illustrated History of Medicine**, Cambridge, Cambridge University Press, s.82-118.
- SAİF, L.** (2011) “The Arabic theory of astral influences in early modern medicine”, **Renaissance Studies**, C. XXV, No: 5, s.609-626.
- SARI, N.** (1988). “Cerrahiyetü’l-Haniye’de Dağlama Yoluyla ‘Mal-i Hülya’ Tedavisi ve Akupunktur Yöntemiyle Karşılaştırılması”, **Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi**, sy.2, İstanbul, s.85-91.
- SARI, N.** “Tıp (Osmanlı Dönemi)”, **DİA**, C.XLI, s.101-111.
- SARI, N. & AKGÜN, B.** (2008). “Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış”, Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar Sempozyum Dizisi, No:62, s.1-24.
- SEVEN, R.** (2018). “Antikçağ Mitolojisinde Melankoli”, **İğdır Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.11, s.31-53.
- ULLMAN, M.** (1978). **Islamic Medicine**, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- VAN DER EIJK, P. J.** (2005). **Medicine and Philosophy in Classical Antiquity: Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease**, New York, Cambridge University Press, 2005.
- WECKOWICZ, T. E. & LIEBEL-WECKOWICZ, H. P.** (1990) **A History of Great Ideas in Abnormal Psychology**, ed. G. E. Stelmach, P. A. Vroom, Elsevier, Elsevier Science Publishers B.V.
- YILDIRIM, N.** (1998). “Hayâtîzâde Mustafa Feyzî”, **DİA**, C.XVII, s.16-17.
- <http://www.yazmalar.gov.tr/>

EKLER

EK A AĞIRLIK ÖLÇÜM BİRİMİ KARŞILAŞTIRMA TABLOSU

EK B SÖZLÜK

EK C RİSALELERİN İKİ AYRI NÜSHASININ İLK SAYFALARINDAN ÖRNEKLER

EK A

AĞIRLIK ÖLÇÜM BİRİMİ KARŞILAŞTIRMA TABLOSU

Osmanlı Dönemi Ağırlık Ölçüm Birimi	Günümüz Karşılığı
1 denk	0, 8017 gram (1/4 dirhem)
1 dirhem	3207 gram
1 miskal	4810 gram (1,5 dirhem)
1 vukıyye/okka	1283 gram

EK B

SÖZLÜK¹⁶¹

Afsentün: *Yun.* Anadolu’da doğal olarak bulunan bir yavşan türü, pelin otu (*Artemisia absinthium*).

Ağzā-yı mercān: Ağda kıvamına getirilmiş mercan.

Ağaç kavunu: Ağaç kavunu (*Citrus medica*), Akdeniz kıyılarında yetişen limon ağacı cinsinden bir ağacın limondan büyük, pütürlü, kalın kabuklu, çiğ olarak yenmeyip reçeli yapılan, pasta ve şekerlikte kullanılan meyvesi.

Ağlaz: *Ar.* Daha ağır ve yoğun, en ağır ve yoğun.

Ağleb: *Ar.* (Daha, pek, çok) kuvvetli, en çok galip.

Ağziya’-i muzırra: *Ar.* Zararlı gıdalar.

Ahlāt: *Ar.* Hıltlar; klasik tıpta insan vücudunu oluşturduğu düşünülen dört hılt/sıvı: kan, balgam, sarı safra, kara safra (ahlāt-ı erbaa); **ahlāt-ı fāsıde:** bozuk hıltlar , **ahlāt-ı muhterika:** yanık, yanmış hıltlar; **ahlāt-ı fücce:** birdenbire ortaya çıkan hıltlar.

Ahşām: *Tür.* Akşam.

Ak haşhaş: Beyaz haşhaş (*Papaver somniferum*).

---

¹⁶¹ Bu sözlük hazırlanırken ağırlıklı olarak şu eserlerden faydalanılmıştır: A. AYVERDİ & İ. TOPALOĞLU (2007), **Kubbealtı Lügati-Türkçe Sözlük**, İstanbul: Kubbealtı Yayınları; T. BAYTOP (2015), **Türkçe Bitki Adları Sözlüğü**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları; F. DEVELLİOĞLU (2008), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi; C. DİLÇİN (1983), **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara; Ş. DOĞAN (2009), “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akrabâdîn’in İstilah Lügati”, **Turkish Studies, International Periodica for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic**, C.IV/IV, s.250-316; M. ELİAÇIK (2012), “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kalıplaşmış Zarf, Sıfat, Edat vd. İfadeler”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, C.VII/III, s. 1123-1158; İBN-İ ŞERİF (2017) **Yadigar**, 2.b., İstanbul, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği; M. KANAR (2009), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Say Yayınları; E. KARACAOĞLU (2014-2016), “Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi’nin Risale-i Sevda-i Merakiyye’si”, **Türk Tıp Etiği Tıp Hukuku ve Tıp Tarihi Araştırmaları Yıllığı**, C.VII, VIII, IX, İstanbul, s.125-6; A. İ. KARNAK (2016), “Hayâtîzâde Mustafa Feyzi’nin Risâle-i Hummâ-yı Redîe Risâlesi (İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkıbasım)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul; P. KÜÇÜKER (2010). “Lügat-i Mükilât-ı Eczâ’da Türkçe Bitki Adları” **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. III/XI, s.401-415; Z. KÜLTÜRAL & A. KOÇ (2014), “Ruhsal Hastalıklara Dair Bir Risale: Risâle-i Sevdâ-yı Merâkiyye”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul, s.217-244.

Aķ Şandal: Beyaz sandal ağacı (*Magnolia × Alba*).

‘**Alā’im:** *Ar.* Alametler, niŐanlar, izler.

‘**Ale’r-rīķ:** *Ar.* Aķ karnına.

‘**Ale’Ő-Şib’:** *Ar.* Tok karnına.

Altun otı: Altın otu (*Helichrysum arenarium*).

Altun sūbūkesi: Altın külęesi.

‘**Anber:** *Ar.* Ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül rengine bir madde.

‘**Anīf:** *Ar.* Sert, Şiddetli.

Anīsūn: *Yun.* Anason. (*Pimpinella anisum.*) Maydanozgiller familyasından bir yıllık otsu bitki.

A’rāż: *Ar.* Semptomlar, hastalık alametleri; **a’rāż- redīe:** sonu vahim olan hastalıklar.

‘**Ārīż:** *Ar.* (HoŐ olmayan bir durum veya bir hastalık) Görūlmeye baŐlamak, gelip ęatmak, musallat olmak.

Asārūn: *Yun.* AvŐar otu, afŐar otu, ęobandūdūęū (*Asarum europaeum*).

‘**Asel:** *Ar.* Bal.

‘**Asīr:** *Ar.* Gūę, zor, zahmetli, ęetin.

‘**Asfur toĥumu:** Yalancı safran toĥumu (*Carthamus tinctorius*).

Ayāric-i faykarā: *Far.* İshal edici ilaę olarak kullanılan bir tūr macun.

Ayıtlanmak: *Tūr.* Ayırmak, tefrik edilmek; Ayıklamak.

Ayrīķ otı: Nūcme (*Elymus repens*).

A’zā’-yı bāĥniyye: *Ar.* Karın bōlgesindeki organlar.

A’zā’-yı re’ise: *Ar.* Kalp, beyin, karaciğer ve benzeri ana organlar.

‘**Ażīmu’n-nef’:** *Ar.* ok fayda.

Ba’de’l-ekl: *Ar.* Yemeden sonra.

Ba’de’l-iĥtirāķ: *Ar.* Yanmadan sonra.

Ba’de’t-te’emmūl: *Ar.* Etraflıca dūŐundūkten sonra.

Ba‘de’t-tenkīye: *Ar.* Temizlemeden sonra, lavmandan sonra.

Bādincān: *Ar.* Patlıcan (*Solanum melongena*).

Bād-ı zehr: *Far.* Panzehir; bir zehrin etkisini ortadan kaldırabilme özelliğini içeren madde; **bād-ı zehr-i mārī:** *Far.* Yılan panzehiri.

Bādī: *Ar.* İllet, vesile, sebep.

Baldırıkara: Baldırı kara otu, kara baldır otu, nemli yerlerde yetişen birçok eğrelti otu türünün ortak adı (*Asplenium adianthum nigrum*).

Balgam: *Ar.* Klasik tıp düşüncesine göre bünyeyi oluşturan dört ana sıvıdan biri.

Balgam-ı mālīh: *Ar.* Tuzlu balgam.

Bārid: *Ar.* Soğuk; eski tıpta her nesne soğuk, kuru, sıcak ve yaş olmak üzere dört özelliğe göre sınıflandırılır.

Batū’l-hāzm: *Ar.* Hazımsızlık.

Bedel-i mā-yeteħallel: *Ar.* Vücudun tükettiği sıvıyı tamamlayan yiyecek veya içecekler.

Benefşe: *Far.* Menekşe (*Viola*).

Berrī: *Ar.* Toprağa ait, toprakla ilgili.

Bersiyāvşān: Baldırı kara veya su sümbülü denilen bir ot (*Aspelinum adianthum*).

Besfāyiç: *Ar.* Besbeye, kaya eğreltisi (*Polypodium vulgare*).

Betonika: Kestere otu (*Stachys officinalis*).

Bevāsīr *Ar.* Basur’un çoğulu, anüs çevresinde genişlemiş venlerin meydana getirdiği oluşumlar, hemoroidler.

Bevl: *Ar.* İdrar.

Bevvāb: *Ar.* Mide kapısı (*Pylorus*).

Bilā-mu‘ālece: *Ar.* Tedavisiz, ilaçsız.

Boy: Boy otu, tohumu pastırma çemeninin yapılmasında kullanılan bir bitki (*Trigonella joenumgraecum*).

Böğrek: *Tür.* Böbrek.

Buğ: *Tür.* Buğu, buhar.

Buḥār-ı hār yābis: *Ar.* Sıcak kuru buhar.

Bürāde: *Ar.* Talaş benzeri küçük parçalar.

Bürüdet: *Ar.* Soğukluk.

Cereb: *Ar.* Uyuz hastalığı, uyuzluk.

Cerm: *Ar.* Sıcak, sıcaklık.

Cevz-i bevvā: *Ar.* Cevz-i buvva, küçük Hindistan cevizi (*Myristica fragrans*).

Ceyrān: *Ar.* Ceylan.

Cuşā: *Ar.* Geçirme; **Cuşā-yı duḥānī:** Dumansı geçirme; **Cuşā-yı ḥāmız:** Ekşi geçirme.

Çadır uşağı: Maydanozgillerden öz suyu tıpta kullanılan, kan ve lenf damarlarını genişletici, ağrı dindirici, mikrop öldürücü özelliklere sahip bitki.

Çig: *Tür.* Acı, asitli.

Çıntıyānā: *Lat.* Çentiyana, yılan otu (*Gentiana lutea*).

Dārçīn: *Far.* Tarçın. Defnegillerden, ana yurdu Güney ve Güneydoğu Asya olan, özellikle Seylan ve Çin'de yetişen, yapraklarını dökmeyen kokulu bir ağaç ve kabuğuna verilen isim (*Cinnamomum*).

Delk: *Ar.* Ovma, ovuşturma.

Dem-i aḥaveyn: *Ar.* İki kardeş kanı ağacı (*Calamus draco*).

Dem-i bevāsīr: *Ar.* Basur kanı.

Denk: *Far.* Dirhem'in dörtte biri miktarındaki eski bir ağırlık ölçüsü.

Depe: *Tür.* Baş, kafa.

Devāü'-l-misk ma'cūnu: Misk karıştırılmış bir çeşit macun kıvamında şekerleme.

Devār: *Ar.* Baş dönmesi.

Dimāğ: *Ar.* Beyin, bilinç, akıl.

Dirhem: *Ar.* Okkanın dört yüzde birine eşit eski bir ağırlık ölçüsü birimi (3,2075 gr.).

Diyāqatlīḳon ma'cūnu: Bir tür bitkisel macun.

Diyārudon: Zerdeçal, karanfil, kakule karışımından meydana getirilen bitkisel ilaç.

Diyāsētū ma'cūnu: Bir tür bitkisel macun.

Dordu: *Tür.* Tortu.

Dürüst: *Far.* Sağlıklı, sağ salim, tam, doğru.

Ebe gümece: Develik, kömeç (*Malva sylvestris*).

Ebhîre: *Ar.* Buğular, dumanlar; **Ebhîre-i hāmîza:** Ekşi buharlar; **Ebhîre-i redîe:** Kötü buharlar.

Ecfān-ı ‘ayn: *Ar.* Göz kapakları.

Eczā’: *Ar.* Madde, cüz, ilaç maddesi; kimya yoluyla elde edilen, ilaç yapımında kullanılan birleşiklerin ortak adı.

Edhān: *Ar.* Sürülecek güzel kokulu yağlar.

Edviye’: *Ar.* Devalar, ilaçlar; **edviye’-i müfetteha:** Südde açıcı ilaçlar; **edviye’-i muḳaṭṭa’a:** Kesici, durdurucu ilaçlar; **edviye’-i muraṭṭabe:** Düzenleyici ilaçlar; **edviye’-i müberred:** Soğuk ilaçlar.

Eftimūn: *Yun.* Bostanbozan, bağbozan, cinsaçı, gelinsaçı, kızıl sarmaşık (*Cuscuta*); **eftimūn-ı Giridî:** Girit eftimonu.

Em‘ā’: *Ar.* Bağırsaklar.

Emlec: *Far.* Amlac olarak bilinen bitki ve bu bitkinin meyvesi (*Phyllanthus emblica*).

Emrāz: *Ar.* Hastalıklar.

Eşribe: *Ar.* İçilecek şeyler, içecekler.

Faşd: *Ar.* Damarı kesmek yoluyla kan alma; hacamat.

Fātir: *Ar.* Durgun, gevşek; füturlu; ılık, az sıcak.

Fem-i taḥṭānî: *Ar.* Midenin bağırsakla birleştiği yer.

Fesād: *Ar.* Tabii halden çıkma, bozulma, bozukluk.

Fevvetü’ş-şıbbāğîn: *Ar.* Kök boyası bitkileri.

Gābulî: Pirinç.

Ġalîz: *Ar.* Yoğun, kötü, yapışkan.

Ġam-nāk: *Ar.* + *Far.* Kederli.

Ġarîkūn: Katran köpüğü; **Ġarîkūn-ı ebyaz:** beyaz katran köpüğü.

Ġayetü'l-ġäye: *Ar.* En son derecede, pek çok.

Ġalzet: *Ar.* Galiz olma, galizlik, kabalık, çirkinlik.

Ġubār: *Ar.* Toz, ince toprak.

Ġumūm humūm: *Ar.* Dertler ve endişeler.

Ġunāġūn: *Far.* Türlü türlü, renk renk.

Ġuşşa: *Ar.* Üzüntü, keder, karamsarlık.

Ġülāb: *Far.* Gül suyu.

Ġülbeşeker: *Far.* Gül yaprağından yapılan macun kıvamında tatlı.

Ġül-i mükerrer: *Ar.* İki defa imbikten geçirilmiş gül suyu.

Ġab: *Ar.* Tane halinde ilaç.

Ġader: *Ar.* Uyuşma.

Ġafaġān: *Ar.* Çarpıntı, yürek sıkıntısı.

Ġall-i ġamr: *Ar.* Şarap sirkesi.

Ġall-i 'unşul: *Ar.* Ada soğanı sirkesi.

Ġammām-ı mārīye: *Ar.* Su banyosu, benmari.

Ġamīra: *Ar.* Hamur.

Ġarāret-i ġarīziyye: *Ar.* Vücut ısısı.

Ġarekāt-ı 'anīfe: *Ar.* Şiddetli hareketler.

Ġaşātü kilye: *Ar.* Böbrek taşı.

Ġatmi: *Ar.* Hatmi, gülhatmi, deve gülü (*Althaea officinalis*).

Ġavf-nāk: *Ar. + Far.* Korkulu.

Ġayz: *Ar.* Kadınlarda aybaşı.

Helyūn: *Ar.* İsfirac, kuşkonmaz (*Asparagus officinalis*).

Heyyü fāriġūn: Kılıç otu, yara otu.

Heyza: *Ar.* Kolera.

Hezeyān: *Ar.* Sayıklama.

Ḥılṭ: *Ar.* Eski hekimlerin insan vücudunda var saydığı safra, sevda, dem ve balgam olmak üzere dört unsurdan her biri.

Ḥimel: Şerbetçiotu (*Humulus lupulus*).

Ḥıyarşenber balı: *Far.* Hıyarşembe (Hint Hıyarı) balı; baklagillerden, Doğu Hint, Antil ve Brezilya'da yetişen, hekimlikte kullanılan, siyah renkteki meyvelerinin terkinde şeker, pektin, zamk, tanen ve esans bulunan ağaçtan elde edilen bal.

Ḥicāb-ı ḥāciz: *Ar.* Göğüsle karın arasındaki ince zar, diyafram.

Ḥiffet: *Ar.* Hafifleme, rahatlama.

Ḥindibā: Yaban marulu; künikçiçeği (*cichorium endiba*).

Ḥırelık: *Far. + Tür.* Donukluk, kamaşıklık [göz hakkında]; şaşkınlık, akıl karışıklığı.

Ḥubs: *Ar.* Artık, fazlalık, posa.

Ḥubşu'l-ḥadīd: *Ar.* Kızmış posa.

Ḥukne: *Ar.* Su vermek suretiyle kalın bağırsağın içini temizletmek; şırınga; lavman.

Ḥukne-i mutavassıta: *Ar.* Orta hukne, lavman.

Ḥulviyyāt: *Ar.* Tatlılar, şekerlemeler, tatlı ile ilgili yiyecekler.

Ḥummā: *Ar.* Başta sıtma olmak üzere ateşli hastalıklara verilen genel ad.

Ḥummā'-yı duḳḳ: *Ar.* Bir çeşit ateşli hastalık.

Ḥummā-yı rub': *Ar.* Nöbeti dört günde bir tutan sıtma.

Ḥummayāt-ı nāyibe: *Ar.* Şiddetli nöbetler.

Ḥumret: *Ar.* Kırmızılık, kızılık.

Ḥurde: *Ar.* Ufak, küçük, kırıntı.

Ḥurūs: *Far.* Horoz.

Ḥümūzet: *Ar.* Ekşilik.

Ḥüzāl: *Ar.* Zayıflık, bitkinlik.

Ḥıgun: İlgin ağacı ve yemişi (*Tamarix*).

Ḥırḳ: *Ar.* Damar.

Ḥırḳ-ı bārid: *Ar.* Soğuk karakterli mizaç.

İ'ānet etme: *Ar.* Yardım etme.

İcmālen: *Ar.* Kısaca, kısaltarak, özetleyerek.

İdhīre: *Ar.* Mekke ayrığı (*Cynodon dactylon*).

İfrāt-ı harāret: *Ar.* Ateş yükselmesi.

İhmā' ü itgā: *Ar.* Ateşte kızdırma ve söndürme.

İhtibās: *Ar.* Tutulma, tutukluk; **ihtibās -ı dem:** Kan tutukluğu, hapsolması.

İhtikān: *Ar.* Tenkiye yapma, kabızlığa karşı şırınga ile göden bağırsağına su verme.

İhtilāl: *Ar.* Bozulma, karışıklık, düzensizlik.

İklilü'l-melik: *Ar.* Koç boynuzu otu, sarı yonca (*Melilotus officinalis*).

İmtilā': *Ar.* Dolma; tıka basa yemekten gelen mide dolgunluğu, dolgunluk; hazımsızlık; kanın vücudun belli bir yerinde toplanması.

İn'āş etme: *Ar.* Harekete getirme, canlılık kazandırma. Yukarı kaldırma.

İncibār: *Ar.* Beşparmak otu (*Potentilla erecta*).

İnfi'ālāt: *Ar.* Ani değişiklikler.

İnzāc: *Ar.* İyice pişirip kıvamını buldurma.

İsfenāh: *Yun.* Ispanak (*Spinacia oleracea*).

İshāl: *Ar.* Olağandan daha çok, daha sık ve sulu dışkı çıkarma, sürgün, cır cır, linet.

İshālü'd-dem: *Ar.* Kan akıntısı, kanama.

İskorzonērā: *Yun.* Birleşikgillerden, ana yurdu İspanya olan, uzun yapraklı, sarı çiçekli, kazık köklü, sebze olarak yenen, şurubu ve reçeli yapılan bitki, iskorçına, scorzone.

İstihāle: *Ar.* Bir durumdan başka bir duruma geçme, değişme.

İstiskā': *Ar.* Vücudun bir tarafında veya karında su birikme; iç ağrısı; ödem.

İştidād: *Ar.* Şiddetlenme.

İstifrāğ: *Ar.* Kusma, kay etme, boşaltma.

Ḳabz: *Ar.* Kabız; büyük abdest yapmakta çekilen güçlük.

Ḳabza: *Ar.* Bir avuç, bir tutam, bir el dolusu şey.

Ḳadıb: *Ar.* Erkeklik organı.

Ḳarāḳır: Gurultu (Bağırsak veya mide).

Ḳarīḳon: Katran köpüğü.

Ḳarūre: Ar. İdrar şişesi.

Ḳaşaba-yı ri'e: Ar. Akciğer borularından her biri, bronşlar.

Ḳay': Ar. Kusma.

Kebed: Ar. Karaciğer.

Keber: Ar. Gebre otu, kedi tırnağı (*Capparis sipinosa*).

Ke'l-evvel: Ar. Önceki gibi, eskisi gibi.

Kemāderyūs: Yun. Hāmāderyus. Arapçası bellütü'l-arz, Türkçesi yer meşesi.

Kemūdet: Ar. Renk değişimi.

Kerb ve ḳalaḳ: Ar. Üzüntü ve endişe.

Kettān: Ar. Ketengillerden, çiçekleri mavi renkte ve beş taç yapraklı, lifleri dokumacılıkta kullanılan bir bitki (*Linum usitatissimum*).

Ḳrīmor ḫarḫaru: Krem tartar.

Kil-i cevāriş tozı: Hazmı kolaylaştırıcı, mideyi güçlendirici ve gıdaları ıslah edici bileşimlerden oluşan kilin tozu.

Kil-i Ermeni: Far. Eskiden eczacılıkta kullanılan, siyaha çalar kırmızı renkte, yumuşak ve yağlı bir çamur, bir çeşit kil.

Kilūs: Yun. Yemeklerin midede, sonra da bağırsaklarda ezildikten sonra aldığı hal ki, lenf damarları tarafından emilmeye elverişlidir.

Kilye: Ar. Böbrek, kilā, küla.

Kīmūs: Yun. Yemeklerin midede ezildikten sonra aldığı hal.

Kişniç: Far. Kişniç otu (*Coriandrum sativum*).

Ḳoyun otı: Kuzu butrağı, Arapça gāfis.

Ḳudret ḫelvāsı: Ar. + Tür. Bazı bitkilerden sızan şekerli öz suyunun kurutulmasıyla elde edilen tatlı macun.

Kudūret: Ar. Gam, kaygı, keder; bulanıklık.

Ḳulunc: *Ar.* Şiddetli omuz ve sırt ağrısı.

Ḳurş: *Ar.* Sertleştirilerek yassı hale getirilmiş, yuvarlak, köşeli veya oval şekilli ilaçların genel adı, tablet, pastil.

Ḳuvā-yı ‘alīl: *Ar.* Hastanın kuvvetleri.

Ḳuvvet-i dāfi‘a: *Ar.* Savunma mekanizması.

Ḳuvvet-i hāzime: *Ar.* Sindirim yetisi.

Ḳuzı ḳulaġı: Kara buğdaygillerden, çiçekleri iki evcikli, geniş yapraklarından salata yapılan ve sebze olarak yenen, nemli topraklarda yetişen birkaç yıllık otsu bitki. (*Rumex acetosa*).

Laḥm-ı baḳar: *Ar.* Sığır eti.

Laḥm-ı ḳadīd: *Ar.* Kurutulmuş et.

Lebeniyāt: *Ar.* Sütü nesnelere.

Ledġā: *Ar.* Ani acı, sancı.

Lems: *Ar.* Dokunma.

Lezic: *Ar.* Yapışkan.

Lisān-ı şevr: *Ar.* Sığır dili otu, arı çiçeği, arı otu (*Anchusa officinalis*).

Liyet: *Ar.* Hafif ishal

Lübüb: *Ar.* Kabuklu meyvelerin içi.

Lühüm-ı ġudedī: *Ar. Anat.* Bezler.

Lüzüçet: *Ar.* Yapışkanlık

Ma‘cün-ı müferriḳ: *Far.* Zayıf kalbi kuvvetlendiren, hazmı kolaylaştıran, iştahı artıran vb. faydaları bulunan bir macun türü.

Mādde: *Ar.* Kaynak, maya, asıl, cevher.

Mā’-i cūbn: *Ar.* Peynir suyu, süt çürüğü.

Mā’-i ḳarāḳ: *Ar.* Saf (su).

Mā’-i verd: *Ar.* Gül suyu

Māiyyet: *Ar. Kim.* Hidrat; su ile ilgili unsur, yaşlık, nemlilik.

- Mağarr:** *Ar.* Karar edilen, durulan yer; oturlan yer; ocak, merkez.
- Māli-hūlyā:** *Ar.* Depresyon; melankoli.
- Maniyā:** *Ar.* Mani; delilik, cinnet.
- Marāz-ı müzmine:** *Ar.* Kronik hastalık.
- Maştaki:** *Yun.* Sakız ağacı ve bu ağaçtan elde edilen bir tür reçine (*Pistacia lentiscus*).
- Maṭbūh:** *Ar.* Bir sıvı içinde kaynatılarak hazırlanmış ilaçlar.
- Mecrā:** *Ar.* Bedendeki ahlatın akıştığı yol.
- Meḥāz:** *Ar.* Su akacak yer, su mecrası; kaynak.
- Meḳūle:** *Ar.* Cins, çeşit, tür.
- Memzūc:** *Ar.* Mezcolunmuş, karıştırılmış, karışmış, karışık.
- Menfez:** *Ar.* Nüfuz edecek yer, delik, ağız.
- Menfūr:** *Ar.* Nefret edilen, iğrenç.
- Menḳū:** *Ar.* Suda kaynatılmış, haşlanmış.
- Merāk:** *Ar.* Karın bölgesinde mevcut olan bir zar.
- Merāre:** *Ar.* Öd Kesesi.
- Mercān:** *Ar.* Ilık denizlerde yaşayan, ağaç gibi kök salarak büyüüp gelişen, kırmızı renkli, kalker iskeletli hayvan (*Corallium rubrum*).
- Meshūḳ:** *Ar.* Dövülerek toz veya macun haline getirilmiş.
- Me'ūf olmak:** *Ar.* Hararet olmak, (afete/hastalığa) uğramak.
- Mevādd:** *Ar.* Maddeler, ilaçlar
- Mi'de:** *Ar.* Mide, kursak; insanlarda karın boşluğunun üst kısmında bulunan ve yenilen yiyecekleri sindirmeye yarayan torba şeklindeki iç organ.
- Mi'de-nūvas:** *Ar.* Maydanoz
- Milḥ-i pelīn:** Pelin tuzu.
- Misk:** *Ar.* Asya dağlarında yaşayan bir ceylan cinsinin erkeğinde karın derisi altında bulunan kese şeklindeki bir bezden elde edilen güzel kokulu siyah madde, misk.

Mişkāl: *Ar.* Yaklaşık 1,3 veya 1,5 dirhemin, bugünün ölçüsüyle 4,810 gramın karşılığı olarak kabul edilen ağırlık ölçüsü.

Misket elması : Arapçada tuffah-ı şami denilen meyve.

Miyāh-ı ğalīze: *Ar.* Ağır, yoğun, kötü sular.

Mu‘ālece: *Ar.* Bir hastalığa karşı tedavi uygulama, ilaç verme, ilaç kullanma.

Mu‘ammer: *Ar.* Ömür süren, yaşayan.

Mu‘aṭṭar: *Ar.* Güzel kokulu; meşhur bir çeşit lale.

Muḳaṣṣer: *Ar.* Kabuğu çıkarılmış, kabuğu veya derisi soyulmuş.

Muḳiyy’: *Ar.* Kusturucu.

Munḳasim: *Ar.* Kısımlara ayrılmış, bölünmüş, taksim edilmiş.

Munzicāt: *Ar.* Hıltın kıvamını ıslah edici ve olgunlaştırıcı ilaçlar.

Murabbā: *Ar.* Kaynayıp kıvama geldikten sonra dondurulmuş pelte kıvamındaki meyve suyu tatlısı.

Mustakırr: *Ar.* İstikrar bulmuş, karar kılmış; durulmuş; yerleşmiş, sabit.

Müberredāt: *Ar.* Soğuk karakterliler.

Müddet-i medīd: *Ar.* Uzun süre.

Müferrih: *Ar.* İçer ferahlık veren, rahatlatıcı ilaç.

Müferriḳ-i yaḳūti: *Far.* Sara, melankoli, zayıf kalp ve bedene iyi geldiği düşünülen bir tür ilaç.

Müfettiḳāt: *Ar.* (Tıkanıklık) Açıcı ilaçlar.

Müleyyin: *Ar.* Yumuşatan, yumuşaklık veren, kabızlığı önleyen, hafif müshil tesirli ilaç.

Mültehib: *Ar.* İltihaplanan, iltihaplı.

Mümtedd: *Ar.* Uzun süren, uzun süreli, devamlı.

Münāvebe: *Ar.* Nöbetleşe iş yapma, nöbetleşme.

Münevvim: *Ar.* Uyuşturucu, uyutucu (ilaç vb.).

Munḳalibu’l-aḳvāl: *Ar.* Ruh hallerinde değişkenlik.

Mürr: *Ar.* 1. Acı; 2. Arabistan'da yetişen bir ağaç ve bu ağacın zamkı (*Commiphora myrrha*).

Mürr-i şâfi: Çeşitli belsem ağaçlarından elde edilen, tıpta ve eczacılıkta kullanılan kokulu reçine sakızı (*Commiphoramyrha*).

Müstaķirr: *Ar.* Yerleşmiş, sabit.

Müte'ellim: *Ar.* Elem duyan, acıyan, ağrıyan.

Müteħaccir olmak: *Ar.* Taşlaşmış, taş gibi olmuş, taş kesilmiş.

Müteħallil: *Ar.* Ayırışmış, çözülmüş.

Müterākım: *Ar.* Birikmiş, toplanmış.

Müteväliye: *Ar.* Birbiri ardınca olan, peş peşe gelen, aralıksız devam eden, devamlı.

Naķ': *Ar.* Sıcak suda haşlamak.

Nefħ: *Ar.* Karın şişmesi, şişkinlik.

Nefşü'd-dem: *Ar.* Gırtlakta sümüksü zarın kanamasıyla kan tükürme.

Nerm: *Far.* Yumuşak, kısık (ateş).

Nezc: *Ar.* Pişme.

Nuħā': *Ar.* Omurilik.

Nüķū': *Ar.* Çeşitli bitkilerin suyundan hazırlanan şurup.

Oğul otı: Melisa (*Melissa officinalis*).

Oñurğa: *Tür.* Bel kemiği, omurga.

Pelīn: *Bulg.* Birleşikgillerden, yapraklarında ve öteki bölümlerinde çok acı ve ıtırılı bir madde bulunan hekimlikte kullanılan bir bitki (*Artemisia absinthium*).

Penç-engüşt: *Far.* Beşparmak otu (*Potentilla reptans*).

Popliyon: Bir tür merhem.

Rāvend: *Far.* Işgın ağacı kökü (*Rheum officinale*). İki çeneekliler sınıfının karabuğdaygiller familyasından, büyük yapraklı bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilen, bazı türleri sebze olarak yenen, iştah açıcı, kuvvetlendirici, ishal kesici, gaz giderici hassaları sebebiyle hekimlikte kullanılan çok yıllık otsu bitki; **rāvend-i çīnī:** Bu bitkinin bir türü.

Rāziyāne: *Far.* Rezene (*Foeniculum vulgare*). Maydanozgiller familyasından, boyu 1–1,5 metreyi bulan, hoş kokulu, tohum ve kökleri ilaçlarda kullanılan, gaz giderici, iştah açıcı, idrar söktürücü, kan arttırıcı özelliklere sahip Ege ve Akdeniz bitkisi.

Redī: *Ar.* Azgın, vahim (hastalık).

Rekāket: *Ar.* Pelteklik.

Revāk: *Ar.* Yapışkan, ağda kıvamı.

Rıfık: *Ar.* Yumuşaklık.

Ri'e: *Ar.* Akciğer.

Rih: *Ar.* İçi boş veya içinde boşluk olan organlarda birikmesi ve toplanması halinde hastalıklara, rahatsızlıklara yol açacağı düşünülen hava, yel; midede ve bağırsaklarda toplanan gaz; kas ve eklem ağrıları ile seyreden hastalıkların genel adı, romatizma.

Ru'āf: *Ar.* Burun kanaması.

Rubb: *Ar.* Bir nesnenin suyunu alıp kaynatıp salması; iç, öz; meyve özü.

Rufadan yumurda: *Tür.* Kaynar suda kabuğu ile az pişmiş yumurta.

Rüsüb: *Ar.* Duran bir sıvının dibinde meydana gelen birikinti, tortu, çökelti.

Şabır: *Ar.* Sabır, sarı sabır olarak da bilinen bir bitki (*Aloe vera*).

Şāfın tamarı: *Ar.* İç aşık kemiğinden topuğa kadar giden büyük damar.

Sahane: *Ar.* Durum, görünüş.

Sahq etmek: *Ar.* Dövmek, ezmek.

Şalābet: *Ar.* Katılık.

Şalayar: *Yun.* Ağızdan sızan tükürük, salya.

Şañkılık: *Tür.* Sersemlik, şaşkınlık.

Şar'a: *Ar.* Tutarık, tutarak, bayıltıcı, ağız köpürtücü ve çırpındırıcı bir sinir hastalığı.

Seder: *Ar.* Göz kararması, baş dönmesi.

Seher: *Ar.* Uykusuzluk.

Sekte: *Ar.* Felç, inme.

Semmiyyet: *Ar.* Zehirli olma, zehirlilik.

Seretān: *Ar.* Yenirce, gittikçe genişleyen yara, şirpençe, kanser.

Sevdā: *Ar.* Eskilerin insan mizacında kabul ettikleri dört unsurdan biri, kara safra.

Şıfāk: *Ar.* Adaleleri örten ve koruyan ince zarlar.

Siġil: Siġil, deride özellikle ellerde oluşan zararsız, pürtüklü küçük ur.

Sikencübīn: *Far.* Bal, şeker ve türlü meyvelerin öz suyundan yapılan şuruba verilen ad.

Sill: *Ar.* Verem.

Sināmeki: *Ar.* Sinameki (*Cassia officinalis*).

Siñir: Sinir, duyu ve hareket uyarılarını beyinden organlara, organlardan beyne ileten beyazımsı teller ve bu tellerin oluşturduğu demet.

Sinn: *Ar.* İltihap.

Sirhişt: *Far.* Cavşir otu ve bundan elde edilen tıbbi bir zamk (*Ferula alaeochytris*).

Şudā': *Ar.* Baş ağrısı.

Sū-i kinya: *Ar.* Genel halsizliğe yol açan ishal ve benzerleri gibi hastalık; ödem başlangıcı.

Sū'-i mizāc-ı hār: *Ar.* Sıcak karakterli mizaç bozukluğu; **sū'-i mizāc-ı bārid:** *Ar.* Soğuk karakterli mizaç bozukluğu.

Su'ūd etme: *Ar.* Yüксеğe, yukarıya çıkma.

Süd: Süt.

Südde: *Ar.* Vücudun bir yerinde görülen tutukluk, tıkanıklık; **Süded:** Süddeler.

Sükker: *Ar.* Şeker.

Sülük: Sülükgillerden halkalı bir solucan türü (*Hirido medicinalis*).

Şülüş: *Ar.* Üçte bir.

Şülāşan: *Ar.* Üçte ikisi.

Sünbül-i hindī: Hanımeligiller familyasından bir tür çiçekli bitki (*Nardostachys jatamansi*).

Sünger: Suni olarak elde edilen ve döşemecilik, eczacılık gibi pek çok iş dalında kullanılan süngersi madde.

Şahtere: *Far.* Şahtere otu (*Fumaria officinalis*). Şahteregillerden, küçük çiçekli, parçalı yapraklı, gök mavisi renginde, yol kenarlarında ve tarlalarda yetişen, taşıdığı fumarin adlı alkaloid sebebiyle tıpta kullanılan bir bitki.

Şakıka: *Ar.* Baş ağrısı, migren; şakak.

Şarāb: *Ar.* Şurup.

Şebeke: *Ar.* Ağ şeklinde olan dokular.

Şerāyīn: *Ar.* Atardamarlar.

Şerāyīn-i verīd: *Ar.* Akciğer toplardamarı.

Şiryān-ı kebīr: *Ar.* Ana atardamar.

Şōrbā: Çorba.

Ṭabḥ etmek: *Ar.* Pişirme, pişirilme.

Ṭabī'at: *Ar.* Bünye, doğa, huy, yaratılış, fitrat, mizaç.

Ṭağlīz etmek: *Ar.* Galiz yapmak, yoğunlaştırmak, kabalaştırmak.

Ṭaḥallül: *Ar.* Bozulma; cüzleri birbirinden ayrılma; *kim.* ayrışma.

Ṭaḥrīk-i mevād: *Ar.* Hastalığa sebep olan kaynakların şiddetlenmesi.

Ṭaḫṫīr: *Ar.* Damla damla akıtma, dökülme, damlama; damıtma, imbikten çekme.

Ṭalak: Dalak.

Ṭamar: Damar.

Ṭāmerīz: Ilgın Ağacı (*Tamarix Gallica*).

Ṭanīn: *Ar.* Tınlama, çınlama.

Ṭārī olmak: *Ar.* Ansızın çıkmak.

Ṭebāşīr-i hindī: *Far.* Hint kamışı şekeri (*Bambusa arundinaceae*).

Telyīn etmek: *Ar.* Yumuşatma, kabızlıktan kurtarma.

Temdīd: *Ar.* Germe.

Temeddūd: *Ar.* Gerinme, çekilme.

Tenāvül: *Ar.* Yeme, içme.

Tenebbüh: *Ar.* Uyanma, uykudan kalkma; kendine gelme, aklını başına toplama; *psik.* Uyarım.

Tenfiz: *Ar.* Yerine getirme (bir hükmü vb.).

Tenkih: *Ar.* Bir şeyin fazla ve lüzumsuz kısımlarını çıkartıp düzeltme, ayıklama, arıtma; hububatın taşını, toprağını ayıklama.

Tenkiye: *Ar.* Su vermek suretiyle kalın bağırsağın içini temizleme.

Terāküm: *Ar.* Yığılma, birikme, toplanma.

Termenti: *Yun.* Kozalaklı ağaçlardan ağacın çizilmesiyle veya kendi kendine akmasıyla elde edilen kokulu reçine, terementin, terebenti.

Teşennüc: *Ar.* Kasılma, spazm.

Teşviş: *Ar.* Karıştırma, karma karışık etme.

Tezvib etmek: *Ar.* Eritmek.

Tihal: *Ar.* Dalak.

Tibü'r-rāyiha: *Ar.* Güzel kokulu.

Ṭiryāk: *Ar.* Hayvani, nebati ve madeni maddelerin karışımından meydana gelen, sancıya, öksürüğe, yılan ve akrep sokmasına, bazı hastalıklara ve zehirlenmeye karşı kullanılan afyonlu macun, panzehir, antidot; **tiryāk-ı fārūk:** *Ar.* İçinde birçok maddeyi barındıran ünlü panzehir.

Tiryāşandolos: Sandaloz sakızı (*Thuja articulata*).

Tuḥme: *Ar.* Mide dolgunluğu, hazımsızlık.

Topalak: Topalak otu (*Cyperus rotundus*).

Ṭoraq otı: Dere otu.

Urūq: *Ar.* Damarlar.

Urūq-ı masāriqa: *Ar.* Mezenter/bağırsakları tutan karın iç zarı damarları.

Uşāre: *Ar.* Bitki veya hayvan dokularında bulunan ve bunlardan sıkma yoluyla elde edilen besleyici sıvı, öz su, besi suyu.

Uşfūr: *Ar.* Yalancı safran, asfur (*Carthamus tinctorius*).

Usret-i nefes: *Ar.* Nefes darlığı.

Vuqıyye: *Ar.* Okka (1283 gr.), dört yüz dirhemlik tartı.

Vec'a: *Ar.* Ağrı.

Venedik tiryākı: Zehirlenmeye karşı kullanılan bir antidot.

Yabışkan: Bere otu, duvar fesleğeni.

Yābis: *Ar.* Kuru özelliğe sahip nesnelere, kuru karakterli mizaç.

Yaqu: Bazı hastalıkları tedavi etmek amacıyla bir bez üzerine yayılıp deri üzerine uygulanan, beden ısısıyla vücuda yapışan, koyuca lapa.

Yer fesleğānı: 10-15 cm. yükseklikte, bir yıllık otsu bir bitki.

Yesīru'l-īlāc: *Ar.* Tedavi edilmesi kolay.

Yübüset: *Ar.* Kuruluk.

Za'ferān: *Ar.* Safran (*Crocus sativus*). Süsengiller familyasından, baharda güzel çiçekler açan, uyarıcı, adet söktürücü hassalara sahip, soğanlı, çok yıllık bir bitki ve bu bitkinin tepelerinin kurutulmasından elde edilen tat, koku, sarı renk vermekte kullanılan tozu.

Żarbān: *Ar.* Kertenkeleye musallat olan, kedi büyüklüğünde yırtıcı bir hayvan.

Żahr: *Ar.* Sırt.

Żātü'l-cenb: *Ar.* Akciğer zarı iltihabı.

Zencebil: *Ar.* Zencefil (*Zingiber officinale*).

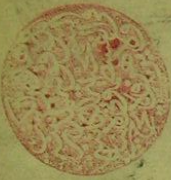
Zubūl: *Ar.* Sararıp solma.

Zūfā: *Ar.* Çördük, zūfa otu.

EK C

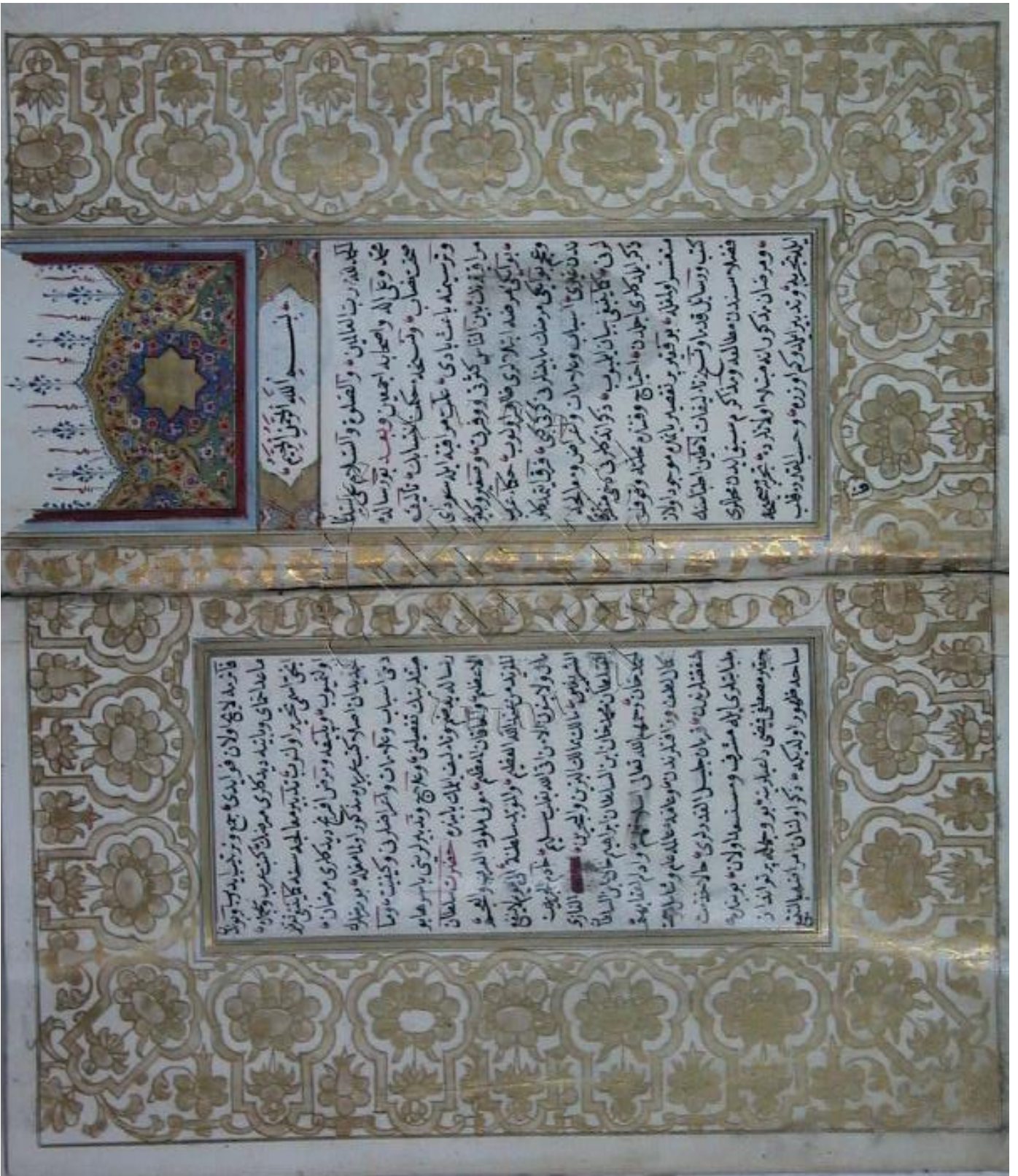
**RİSALELERİN İKİ AYRI NÜSHASININ İLK SAYFALARINDAN
ÖRNEKLER**

بسم الله الرحمن الرحيم
بسم الله الرحمن الرحيم
بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وعلى
آله وصحبه أجمعين **وهو** بوسيلة صحت نفسا وشيخة حكمت
انتسابك تأليف وترسيمه باعث باري علت مراقبه اليه سواي
مراقبه ناك بين الناس كوثق ووزق وصعبه وكبرك بوكري رمه
انباري وظار اولوب سكا عيب وعم بولك مذك ما بيلوف
كرككي وزياني كلونين عيوسا ستا وعادتا واعراض ومعالجه
لوف كما بنو بيان ابيوب ذكرانه كوفن دعي منة فاذ كر ابي كوي
احمدان احتياج وقتنه حمله ووقف مستسر اولعاه بو فغير
بوتصوير يان موعود اولان كتب ورسا بل قد ما ونسخ
تاليف الاطبا طباسك فساد مسندن مطالعه ومذاكم
سبق لدن محلاوي ومهاكم كونه مينا اولان لوده تجريره
صحيحه بله تجريره وتبوير ايلوكم ووزو وحسب القدره قلب
فانتم علاج اولان فوايدي جمع وتب ابيوب ويون دن ما عدا
خماي ويايه ديدكاري مذك كتب عرب وعجم انج اسمي تجريره
اولوب تدبوهما اليه سنة كما بيني فضا اولينيو وبلية ومض
افخ ديدكاري مضان جودان اصلا كتب عربيه مذك كوزا ماعده

بوضركه فخر سب او عادات واعراضا في وكيفيت وما
هتيرين تفصيلي وعلاج وتدبيريني باسرها بوساله بو
ضم وتأليف ايلك باينه حضرت سلطان الاعظم والحقان
للعظم مولانا اولوب والعبير الموقد من عند الله المعظم
والقوي سلطانة اليه يولايه مال ولايون الاخير في الله
بقلبهم حاد وكمهين الشقيين مالك ممالك البون والجزير
القاضي السلطان محمد خان بن السلطان ابراهيم خان بن السلطان
احمد خان ومحمد الله تعالى سلافة وادامه عاقبا بصير كمال
لطف وراقتان دن وعامه عالمه عام وشامه مرتف و
شفقتان دن فواز جليل القدر في حاله خدمت طبا بباري
اليه مشرف ومستعد اولان بونه محب ومصطفى فيض
واعيوليريه بوجهه برونك از سلاحه ظهور اوليكه ذكر
اولان امرضه بالنتع والاشفا فيض رسا اولان فوايدي
عوايدي نفعي عام اولسوا بون تركي لسنا اليه جمع وتأليف ايلك
مينا اولان لونا فوايدي ديوانشاورت عليه برينشازلي
عهد ووزنه فيتودخا مشالا الامرالعالى وايتماز بالكم السلطان
تأليفه بوجهه ميا نرت ايلكم فن طلبة انسا بوليك
اولان بوندي بونا وتوغي ووزنه معا ليه ايدرسنه بالظفانه
تعالى فاذنه مند اولوب بوسا ايدن مستفيد اولان اضرت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا
 محمد وعلى آله واصحابه اجمعين وبعد بقدر رسالة
 صحت نصابه وتسخره سكت الخشبات تأليف
 وترسيمة بانث بادي ملك مراقة ابره سوزي
 من اوله ثلث بن الناس كثر في اوروبا وسهيو وكثير
 بولكي مرصده ابراهيم طائر ابراهيم حكا عني
 ونجم بولكي مرصده ابراهيم طائر ابراهيم حكا عني
 ندين غلوي اسباب وعلامات وتراض ومارجله
 لوف كافيقي سان ابراهيم ذكر الكفر في كافيقي
 ذكر الكفر في احد من اسباب وفقره مكنه وتوفيق
 مستغفر اوله بوقه بر نصير باين موجود اوله
 كتب ورسائل قد استخرجت الاغاث لطيفه طباشه
 فضله مستند مطاله وذا كرم سبق ايدن محظري
 ومرضاه بذكر انه مشاه اوله بوقه بقره صحبه
 ايلتجيه وبتد بير اوله كوروز وسيله ايدن وطب

قائمة لاج اوله فوريدي جمع وترسيمة كير واوله
 ما عدا ختام وبيانه ويكاري مرصده كير وبيانه
 الخي مني بقر اوله بوقه بقر اوله بوقه بقر
 اوله بوقه بقر اوله بوقه بقر اوله بوقه بقر
 كير بديان اصلا كير بقر اوله بوقه بقر اوله
 دقي اسباب وعلامات وتراض في كير بديان
 مبكر نيك تفصيلي وعلاج وبتد بير بقر اوله
 رساله بقر نيك تفصيلي عول ملوك العرب والبحر
 الاغصم واوله طاقان الاغصم مولى ملوك العرب والبحر
 للرد من صيد الله العظيم مولى ملوك العرب والبحر
 مال ولا يترن الا من في الله بقر اوله بقر اوله
 الشريفين مائة مائة البقر والبقر
 القديان محمد خان بن السلطان بقر اوله بقر اوله
 كير خان بقر اوله بقر اوله بقر اوله بقر اوله
 كال لعتن واوله بقر اوله بقر اوله بقر اوله
 شفق لرتن ابراهيم جليل القدر في حاله خست
 طباشه لوري ابراهيم مشرف ومستغفر اوله بقر اوله
 جبر مصطفي بيغي ريل بقر اوله بقر اوله بقر اوله
 ساحده ظهور اوله بقر اوله بقر اوله بقر اوله